BALAKANDAM

OF

SRIMAD RAMAYANAM

MADRAS:
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
293, Esplanade.
1928.
All Rights Reserved.

PRINTED AT
THE 'VAVILLA' PRESS,
MADRAS.—1928.

॥ श्रीरस्तु ॥

श्रीमद्वाल्मीकिरामायणे

॥ बा ल का ण्डः ॥

चेन्नपुर्यां

वाविळ्ळ रामस्वामिशास्त्रुलु अण्ड् सन्स्

इत्येतैः प्रकटितः

१९२८.

चेन्नपुरीस्थे
वाविळ्ळमुद्रणालये
सम्मुद्रितः.

॥ श्रीरामायनमः ॥

॥ श्रीरामायणपारायणक्रमः ॥

स्मार्तादीनां श्रीरामायणोपक्रमे अनुसन्धेयश्लोकक्रमः ॥

॥ आदौ श्रीमहागणापति ध्यानम् ॥

शुक्लांबरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १

अगजाननपद्मार्कं गजानन महर्निशम् ।
अनेकदं तं भक्ताना मेकदन्त मुपास्महे ॥ २

वागीशाद्या स्सुमनस स्सर्वार्थाना मुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्यास्स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ ३

॥ सरस्वतीप्रार्थना ॥

शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे ।
सर्वदा सर्वदाऽस्माकं सन्निधि स्सन्निधिं क्रियात् ॥ १

या कुन्देन्दु तुषारहारधवळा या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशङ्करप्रभृतिभिर्देवैस्सदा पूजिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निश्शेषजाड्यापहा ॥ २

दोर्भिर्युक्ता चतुर्भि स्स्फटिकमणिमयी मक्षमालां दधाना
हस्तेनैकेन पद्मं सितमपिच शुकं पुस्तकं चापरेण ।
भासा कुन्देन्दुशङ्खस्फटिकमणिनिभा भासमानाऽसमाना
सा मे वाग्देवतेयं निवसतु वदने सर्वदा सुप्रसन्ना ॥ ३

॥ वाल्मीकिनमस्क्रिया ॥

कूजंतं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ १

वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
शृण्वन्रामकथानादं को न याति परां गतिम् ॥ २

यःपिबन्सततं रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्त स्तं मुनिं वन्दे प्राचेतस मकल्मषम् ॥ ३

॥ आंजनेयनमस्क्रिया ॥

गोष्पदीकृतवाराशिं मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥ १

अञ्जनानन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीश मक्षहंतारं वन्दे लङ्काभयंकरम् ॥ २

आमिषीकृतमार्तांण्डं गोष्पदीकृतसागरम् ।
तृणीकृतदशग्रीव माञ्जनेयं नमाम्यहम् ॥ ३

उल्लङ्घ्य सिन्धोस्सलिलं सलीलं यश्शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदायतेनैव ददाह लङ्कां नमामि तं प्राञ्जलि राञ्जनेयम् ॥ ४

आञ्जनेयमतिपाटलाननं काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ ५

यत्रयत्र रघुनाथकीर्तनं तत्रतत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ ६

मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेंद्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥ ७

॥ श्रीमद्रामायणप्रार्थना ॥

वाल्मीकिस्मृतिमन्दरेण मथित स्सीतारमासंभव-
स्सुश्रीवामरभूरुहोऽङ्गदगज स्सौमित्रिचन्द्रोदयः ।
वातोत्पन्नमणि र्विभीषणसुधः पौलस्त्यहालाहल
श्श्रीरामायणदुग्धसिन्धु रमलो भूयात्सन श्श्रेयसे ॥ १

यः कर्णाञ्जलिसंपुटै रहरह स्सम्यक्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीके र्वदनारविंदगलितं रामायणाख्यं मधु ।
जन्मव्याधिजरा विपत्तिमरणै रत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान्विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥ २

तदुपगतसमाससन्धियोगं सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं दशशिरस श्च वधं निशामयध्वम् ॥ ३

वाल्मीकिगिरिसंभूता रामसागरगामिनी ।
पुनाति भुवनं पुण्या रामायणमहानदी ॥ ४

श्लोकसारसमाकीर्णं सर्गकल्लोलसङ्कुलम् ।
काण्डग्राहमहामीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥ ५

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसा दासी त्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ ६

॥ श्रीरामध्यानक्रमः ॥

वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पक मासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यःपरं
व्याख्यान्तं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥ १

वामे भूमिसुता पुरश्च हनुमान् पश्चात्सुमित्रासुत
श्शत्रुघ्नो भरत श्च पार्श्वदळयो र्वाय्वादिकोणेषु च ।
सुग्रीव श्च विभीषण श्च युवराट्तारासुतो जाम्बवा-
न्मध्ये नीलसरोजकोमलरुचिं रामं भजे श्यामलम् ॥ २
माता रामो मत्पिता रामभद्रो भ्राता रामो मत्सखा रघवेश्शः ।
सर्वस्वं मे रामचन्द्रो दयालुर्नान्यं देवं नैवजाने न जाने ॥ ३
साकेते शरदिन्दुकुन्दधवळे सौधे महामण्डपे
पर्यस्तागुरुधूपदीपललिते कर्पूरदीपोज्ज्वले ।
सुग्रीवाङ्गदजाम्बवत्परिवृतं सौमित्रिणा सेवितं
लीलामानुषविग्रहं रघुवरं रामं भजे श्यामलम् ॥ ४
नमोऽस्तु रामाय स लक्ष्मणाय देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै ।
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमोऽस्तु चन्द्रार्कमरुद्गणेभ्यः ॥ ५

[तत श्श्रीकोशोपरि श्रीरामावाहनादिनैवेद्यान्तपूजा विधेया पारायणावसाने च पुनः पूजा कर्तव्या ॥]

॥ पारायणसमापनसमये अनुसन्धेयश्लोकक्रमः ॥

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां न्याय्येनमार्गेण महींमहीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्य श्शुभमस्तु नित्यं लोकास्समस्ता स्सुखिनो भवन्तु ॥ १
काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितो ब्राह्मणा स्सन्तुनिर्भयाः ॥ २
अपुत्राः पुत्त्रिणस्सन्तु पुत्त्रिणस्सन्तु पौत्त्रिणः ।
अधना स्सधना स्सन्तुजीवन्तु शरदां शतम् ॥ ३
चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैक मक्षरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥ ४

शृण्वन् रामायणं भक्त्या यः पादं पद मेव वा।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥ ५
रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥ ६
मङ्गळं कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये ।
चक्रवर्तितनूजायसार्वभौमायमङ्गळम् ॥ ७
यन्मङ्गळं सहस्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते ।
वृत्रनाशे समभवत्तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ ८
यन्मङ्गळं सुपर्णस्य विनताऽकल्पयत्पुरा ।
अमृतं प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ ९
अमृतोत्पादने दैत्यान् घ्नतो वज्रधरस्य यत् ।
अदितिर्मङ्गळं प्रादात्तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ १०
त्रीन्विक्रमान् प्रक्रमतो विष्णोरमिततेजसः ।
यदासीन्मङ्गळं राम तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ ११
ऋतवस्सागराद्वीपा वेदा लोकादिशश्चते ।
मङ्गळानि महाबाहो दिशन्तु तव सर्वदा ॥ १२
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्याऽऽत्मनावा प्रकृतेस्स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै श्रीराघवायेति समर्पयामि ॥ १३
यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव श्रीराघव नमोऽस्तुते ॥ १४
आत्मा त्वं क्षितिजामतिः परिजनाः प्राणाश्शरीरं गृहं
पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रासमाधिस्थितिः ।

संचारः पदयोः प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो
यद्यत्कर्मकरोमितत्तदखिलं रामास्तु ते पूजनम् ॥ १५

[सीताविवाहपट्टाभिषेकसर्गयोस्तु-"इयं सीता मम सुता ।" "अभ्यषिञ्चन्नरव्याघ्रम्" इति श्लोकपठना त्पूर्वं विशेषतो ध्यानावाहननैवेद्यादिनीराजनान्तसपर्या संविधेया ॥]

अनेन श्रीमद्रामायणपारायणेन भगवान्सर्वदेवात्मकः
सीतालक्ष्मणभरत शत्रुघ्नहनुमत्सेमत श्रीरामचन्द्रस्सुप्रीत स्सुप्रसन्नो वरदो भवतु ॥
न्यूनातिरिक्तं सर्वं सगुण मस्तु । सर्वं श्रीरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥

श्रीरामाय नमः ॥

॥ श्रीरामायणपारायणारंभे श्रीवैष्णवैः पठनीयाः श्लोकाः ॥

प्रथमतः श्रीशैलेशे(रामानुजे)त्यादिस्वस्वसंप्रदायनिर्वाहकाचार्यानुसन्धानम् ॥

ततः—

लक्ष्मीनाथसमारम्भां नाथयामुनमध्यमाम् ।
अस्मदाचार्यपर्यन्तां वन्दे गुरुपरंपराम् ॥ १

योनित्यमच्युतपदाम्बुजयुग्मरुक्मव्यामोहतस्तदितराणितृणायमेने ।
अस्मद्गुरोर्भगवतोऽस्यदयैकसिन्धो रामानुजस्य चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥
माता पिता युवतयस्तनया विभूति स्सर्वं यदेव नियमेन मदन्वयानाम् ।
आद्यस्य नः कुलपते र्वकुळाभिरामं श्रीमत्तदङ्घ्रियुगळं प्रणमामि मूर्ध्ना॥
भूतं सरश्च महदाह्वय भट्टनाथ श्रीभक्तिसारकुलशेखरयोगिवाहान् ।
भक्ताङ्घ्रिरेणुपरकालयतींद्रमिश्रान् श्रीमत्पराङ्कुशमुनिं प्रणतोस्मिनित्यम् ॥

॥ अथ श्रीशैलपूर्णविषयम् ॥

पितामहस्यापि पितामहाय प्राचेतसादेशफलप्रदाय ।
श्रीभाष्य कारोत्तम देशिकाय श्रीशैलपूर्णायनमो नमस्तात् ॥

इति श्लोकमारभ्य श्रीभाष्यकारप्रभृति स्वाचार्यपर्यन्त विषयास्सांप्रदयिकाः श्लोका अनुसन्धेयाः । यद्वास्वाचार्यप्रभृति श्रीधरपर्यन्त प्रतिव्यक्तिविषयाः श्लोका अनुसन्धेयाः ॥

॥ विष्वक्सेनध्यानम् ॥

शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्याये त्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १
यस्य द्विरदवक्त्राद्याः पारिषद्याः परश्शतम् ।
विघ्नं निघ्नन्ति सततं विष्वक्सेनं त माश्रये ॥ २

॥ श्रीहयग्रीवध्यानम् ॥

ज्ञानानन्दमयं देवं निर्मलस्फटिकाकृतिम् ।
आधारं सर्वविद्यानां हयग्रीव मुपास्महे ॥ १
अभङ्गुरकलादानस्थूललक्षत्व मीयुषे ।
तुङ्गाय महसे तस्मै तुरङ्गाय मुखे नमः ॥ २

॥ वाल्मीकिध्यानम् ॥

कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्यकविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ १
वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
शृण्वन् रामकथानादं कोन याति परां गतिम् ॥ २

यः पिबन् सततं रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्राचेतस मकल्मषम् ॥ ३

॥ आञ्जनेयप्रार्थना ॥

गोष्पदीकृतवाराशिं मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥ १
अञ्जनानन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ २
[आमिषीकृतमार्ताण्डं गोष्पदीकृतसागरम् ।
तृणीकृतदशग्रीव माञ्जनेयं नमाम्यहम् ॥] ३
मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥ ४
उल्लङ्घ्यसिन्धो स्सलिलं सलीलं यश्शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां नमामि तं प्राञ्जलि राञ्जनेयम् ॥ ५
आञ्जनेय मतिपाटलाननं काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ ६
यत्रयत्र रघुनाथकीर्तनं तत्रतत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ ७

॥ श्रीरामायणप्रार्थना ॥

वेदवेद्ये परेपुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ १
चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैक मक्षरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥

शृण्वन् रामायणं भक्त्या यःपादं पदमेव वा ।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥ ३
वाल्मीकिगिरिसंभूता रामसागरगामिनी ।
पुनाति भुवनं पुण्या रामायणमहानदी ॥ ४
श्लोकसारसमाकीर्णं सर्गकल्लोलसंकुलम् ।
काण्डग्राह महामीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥ ५
यः कर्णाञ्जलिसंपुटै रहरह स्सम्यक्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीके र्वदनारविन्दगलितं रामायणाख्यं मधु ।
जन्मव्याधिजराविपत्ति मरणै रत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान्विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥] ६
तदुपगतसमाससन्धियोगं सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं दशशिरस श्च वधं निशामयध्वम् ॥ ७

॥ श्रीरामप्रार्थना ॥

श्रीराघवं दशरथात्मज मप्रमेयं सीतापतिं रघुकुलान्वयरत्नदीपम् ।
आजानुबाहु मरविन्ददळायताक्षं रामं निशाचरविनाशकरं नमामि ॥
वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यान्तं भरताभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥ २

ततो यथाशक्ति श्रीकोशोपरि भगवदाराधनं कार्यम् ॥ अथ "धर्मात्मा सत्यसन्धश्च रामो दाशरथि र्यदि । पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्व श्शरैनं जहि रावणिम् ॥ तपस्स्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदांवरम्।

नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम् ॥" इति श्लोकद्वयं पठित्वा 'श्रीरघुनन्दन परब्रह्मणे नमः' इत्युक्त्वा पारायण मारभेत ॥

॥ पारायणसमापने अनुसन्धेयश्लोकक्रमः ॥

एव मेतत्पुरावृत्त माख्यानं भद्र मस्तु वः ।
प्रव्याहरत विस्रब्धं बलं विष्णोः प्रवर्धताम् ॥ १

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराभवः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदये सुप्रतिष्ठितः ॥ २

काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितो ब्राह्मणा स्सन्तु निर्भयाः ॥ ३

कावेरी वर्धतां काले काले वर्षतु वासवः ।
श्रीरङ्गनाथो जयतु श्रीरङ्ग श्रीश्च वर्धताम् ॥ ४

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां न्याय्येन मार्गेण महीं महीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्य श्शुभमस्तु नित्यं लोका स्समस्ता स्सुखिनो भवन्तु ॥

मङ्गळं कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये ।
चक्रवर्तितनूजाय सार्वभौमाय मङ्गळम् ॥ ६

वेदवेदान्तवेद्याय मेघश्यामलमूर्तये ।
पुंसां मोहनरूपाय पुण्यश्लोकाय मङ्गळम् ॥ ७

विश्वामित्रान्तरङ्गाय मिथिलानगरीपतेः ।
भाग्यानां परिपाकाय भव्यरूपाय मङ्गळम् ॥ ८

पितृभक्तायसततं भ्रातृभि स्सहसीतया ।
नन्दिताखिललोकाय रामभद्राय मङ्गळम् ॥ ९

त्यक्तसाकेतवासाय चित्रकूटविहारिणे ।
सेव्याय सर्वयमिनां धीरोदाराय मङ्गलम् ॥ १०
सौमित्रिणा च जानक्या चापबाणासिधारिणे ।
संसेव्याय सदाभक्तया स्वामिने मम मङ्गलम् ॥ ११
दण्डकारण्यवासाय खण्डितामरशत्रवे ।
गृध्रराजाय भक्ताय मुक्तिदायास्तु मङ्गलम् ॥ १२
सादरं शबरीदत्तफलमूलाभिलाषिणे ।
सौलभ्यपरिपूर्णाय सत्त्वोद्रिक्ताय मङ्गलम् ॥ १३
हनुमत्समवेताय हरीशाभीष्टदायिने ।
वालिप्रमथनायास्तु महाधीराय मङ्गलम् ॥ १४
श्रीमते रघुवीराय सेतूल्लङ्घितसिन्धवे ।
जितराक्षसराजाय रणधीराय मङ्गलम् ॥ १५
आसाद्य नगरीं दिव्यामभिषिक्ताय सीतया ।
राजाधिराजराजाय रामभद्राय मङ्गलम् ॥ १६
मङ्गलाशासनपरै र्मदाचार्यपुरोगमैः ।
सर्वैश्च पूर्वै राचार्यै स्सत्कृतायास्तु मङ्गलम् ॥ १७

[कायेनवाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्याऽऽत्मनावा प्रकृते स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयामि ॥]

ततः 'पितामह' स्येत्यारभ्य स्वाचार्यपर्यन्तश्लोका अनुसन्धेयाः ॥ यद्वास्वाचार्य मारभ्य श्रीधरपर्यन्ता गुरुपरंपराऽनुसन्धेया॥ सीताविवाहपट्टाभिषेकसर्गयोस्तु 'इयं सीता मम सुता' 'अभ्यषिञ्चन्नरव्याघ्रम्' इति श्लोकपठनात्पूर्वं मध्ये विशेषतो भगवदाराधनं च कर्तव्यम् ॥

श्रीसीता लक्ष्मण भरत शत्रुघ्न हनुमत्समेत
श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे नमः ॥

॥ श्रीगायत्रीरामायणम् ॥

तपस्स्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम् ॥ १

स हत्वा राक्षसान् सर्वान् यज्ञघ्नान् रघुनन्दनः ।
ऋषिभिः पूजित स्सम्य ग्यथेन्द्रो विजयी पुरा ॥ २

विश्वामित्र स्स धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
वत्स राम धनुः पश्य इति राघव मब्रवीत् ॥ ३

तुष्टावास्य तदा वंशंप्रविश्य स विशांपतेः ।
शयनीयं नरेन्द्रस्य तदासाद्यव्यतिष्ठत ॥ ४

वनवासं हि संख्याय वासांस्याभरणानिच ।
भर्तार मनुगच्छन्त्यै सीतायै श्वशुरो ददौ ॥ ५

राजा सत्यं च धर्मश्च राजा कुलवतां कुलम् ।
राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ॥ ६

निरीक्ष्य स मुहूर्तंतु ददर्श भरतो गुरुम् ।
उटजे राम मासीनं जटावल्कलधारिणम् ॥ ७

यदि बुद्धिः कृता द्रष्टु मगस्त्यं तं महामुनिम् ।
अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महायशाः ॥ ८

भरतस्यार्यपुत्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो ।
मृगरूपमिदं व्यक्तं विस्मयं जनयिष्यति ॥ ९

गच्छ शीघ्र मितोरामसुग्रीवंतं महाबलम् ।
वयस्यं तं कुरुक्षिप्रमितो गत्वाऽद्य राघव ॥ १०
देशकालौ प्रतीक्षस्व क्षममाणः प्रियाप्रिये ।
सुखदुःखसहः काले सुग्रीववशगोभव ॥ ११
वन्द्यास्तेतु तपस्सिद्धास्तपसावीतकल्मषाः ।
प्रष्टव्यास्तेऽपिसीतायाः प्रवृत्तिं विनयान्वितैः ॥ १२
स निर्जित्य पुरीं श्रेष्ठां लङ्कां तां कामरूपिणीम् ।
विक्रमेण महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः ॥ १३
धन्या देवा स्सगन्धर्वा स्सिद्धाश्च परमर्षयः ।
मम पश्यन्ति ये नाथं रामं राजीवलोचनम् ॥ १४
मङ्गलाभिमुखी तस्य सा तदाऽसीन्महाकपेः ।
उपतस्थे विशालाक्षी प्रयताहव्यवाहनम् ॥ १५
हितं महार्थं मृदुहेतु संहितं व्यतीतकालायतिसंप्रतिक्षमम् ।
निशम्य तद्वाक्य मुपस्थितज्वरः प्रसङ्गवानुत्तरमेतदब्रवीत् ॥ १६
धर्मात्मा रक्षसां श्रेष्ठ स्संप्राप्तोऽयं विभीषणः ।
लंकैश्वर्यं ध्रुवं श्रीमानयं प्राप्नोत्यकण्डकम् ॥ १७
यो वज्रपाताशनिसन्निपातान्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा ।
स रामबाणाभिहतो भृशार्तश्चचाल चापंचमुमोच वीरः ॥ १८
यस्यविक्रम मासाद्य राक्षसा निधनं गताः ।
तं मन्ये राघवं वीरं नारायण मनामयम् ॥ १९
नते ददृशिरे रामं दहन्तमरिवाहिनीम् ।
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना ॥ २०

प्रणम्य देवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली ।
बद्धाञ्जलिपुटा चेद मुवाचाग्निसमीपतः ॥ २१

चलनात्पर्वतेन्द्रस्य गणा देवाश्च काम्पिताः ।
चचाल पार्वती चापितदाऽश्लिष्टामहेश्वरम् ॥ २२

दाराः पुत्राः पुरं राष्ट्रं भोगाच्छादनभाजनम् ।
सर्वमेवाविभक्तं नो भविष्यति हरीश्वरः ॥ २३

या मेव रात्रिं शत्रुघ्नः पर्णशालां समाविशत् ।
ता मेव रात्रिं सीताऽपि प्रसूता दारकद्वयम् ॥ २४

इदं रामायणं कृत्स्नंगायत्रीबीजसंयुतम् ।
त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २५

यावद्दावर्तते चक्रं यावती च वसुन्धरा ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वामित्वमवधारय ॥ २६

गायत्रीरामायणं संपूर्णम् ॥

श्रीहयग्रीवाय नमः ॥

॥ श्रीरामचन्द्रपट्टाभिषेकप्रयोगः ॥

सुप्रक्षालितपाणिपादस्स्वाचान्तः पुण्ड्रधारी कल्याणमण्डपं प्रविश्य "नमस्सदसे" इति परिषद मुपस्थाय श्रीरामपट्टाभिषेकाख्यं शुभकर्म कर्तुं मम योग्यतासिद्धिरास्त्विति मा मनुगृह्णाणेति दक्षिणादिकं दत्त्वा प्रार्थ्य । दर्भेष्वासीनो दर्भान् धारयमाणः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य । देशकालौ संकीर्त्य श्रीरामचन्द्र प्रीत्यर्थं श्रीरामचन्द्रपट्टाभिषेकाख्यं शुभकर्म करिष्ये-इति संकल्प्य । बलमन्त्र मनुसंधाय अस्मिन् श्रीरामचन्द्रपट्टाभिषेकशुभकर्मण्याचार्यं त्वां वृणे-इत्यादिक्रमेणाचार्य मध्वर्युं ब्रह्माण मुपद्रष्टारं वसिष्ठं वामदेवं जाबालिं काश्यपं कात्यायनं गौतमं सुयज्ञं जयंचे त्यष्टौ ऋत्विजश्च वृणुयात्-तेच नामत्रय रामतारकमन्त्र सहस्र नामानि जपेयुः अथाचार्यो विष्वक्सेनमाराध्य पुण्याहं वाचयित्वा गोमयोपलिप्तालं कृतायां भूम्यां 'ब्रह्मजज्ञानमि'तिमध्ये-'नाके सुपर्णमि'ति दक्षिणतः-'आप्यायस्वे' त्युत्तरतश्च प्रागपवर्गं रेखात्रयं लिखित्वा 'यो अग्नौ' इति मध्ये-'इदं विष्णुरि'ति पश्चात्-'इन्द्रं विश्वा अवीवृध'न्निति पुरतः-उत्तरापवर्गं तिस्रश्चेति रेखा लिखित्वा अद्भिरवोक्ष्य चतुर्विंशतिप्रस्थपरिमितव्रीहीन्निक्षिप्य तदुपरि तावत्येव तण्डुलराशौ वस्त्रालंकृते प्रागादिष्वष्टसुदिक्षु 'ब्रह्मजज्ञान'मितिकलशान्प्रतिष्ठाप्यमध्येचतुरः कलशान्प्रतिष्ठाप्य । 'तेष्वापोवा इदगं सर्वं-शन्नो देवीरि'ति-शतधारमिति मन्त्रै रष्टादिङ्नदीतीर्थानि मध्ये कुम्भेषु चतुस्समुद्रतीर्थानि

चापूर्य 'भूर्भुवस्सुवरोमि'त्यक्षतान्निक्षिप्य गन्धपुष्पादिभि रलंकृत्य दूर्वापुष्पफलै रवकीर्य तत्र पञ्चत्वक्पञ्चपल्लव पञ्चरत्न सुवर्णपञ्चक-कुसुमचन्दनगोरोचनागौरिकपद्ममुस्ताकुङ्कुमकर्पूर वृषशृङ्ग गजदन्तमृत्ति-कासिद्धार्थदेवदारु मौक्तिकादीनि निक्षिप्य नदीसमुद्रानावाह्याभ्यर्च्य तत्र वरुणरूपिणं भगवन्तं पुण्डरीकाक्षमावाह्य 'दधिक्राव्ण' इत्यादि-भिर्हिरण्यवर्णाः पवमान इति मन्त्रैरभिमन्त्र्य श्रीसीतालक्ष्मणभरत-शत्रुघ्नहनुमत्समेत श्रीरामचन्द्रसुवर्णप्रतिमां सान्त्वतेन विधिना प्रति-ष्ठापितां सिंहासने प्रतिष्ठाप्य सर्वोपचारैरभ्यर्च्य पुष्पाक्षतलाजधूप-दीपादीनङ्गत्वीयकवस्त्रादींश्चप्रोक्षणादिभिश्शुचीकृत्य श्रोत्रियागारा-दानीतमग्निमुपसमाधायाग्निमुखान्तेगायत्र्यासहस्रवारं रामगायत्र्या-सहस्रवारं संक्षेपसर्गश्लोकैश्च शतवारमाज्येन प्रधानाहुतीर्हुत्वा कर्मस-मृद्ध्यर्थं जयादिभिर्हुत्वापरिधीनभ्यज्यतान्प्रहृत्य विश्वेभ्योदेवेभ्य इति सग्गस्रावं हुत्वा प्राणानायम्य - अनाज्ञातादिप्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा - अनाज्ञातम्॥ पुरुषसम्मितः ॥ यत्वाकत्वा॥ त्वन्नो अग्ने॥ सत्वन्नो अग्ने॥ त्वमग्ने अयासि आभीर्गीर्भिः॥ त्र्यम्बकम् इदं विष्णु॥भूरादिव्या हृतित्रयम्॥ विष्णवेस्वाहेति च हुत्वा यथाशक्ति श्रीमदष्टाक्षरेणद्वयेन चहुत्वा पूर्णाहुतिम् "सप्तते अग्ने" इतिमन्त्रेणहुत्वापरिषेचनप्रणीता मोक्षणत्रह्मोद्वासनानिकृत्वा संपाताज्यं धृत्वा अनन्तरम् "शिरस्य-ञ्जलिमाधाय" इत्यादि श्रीपट्टाभिषेकसर्गं पठित्वा पूर्वाभिमन्त्रित-कलशतीर्थोदकैर्यजमान आचार्यऋत्विग्ब्राह्मणकन्यामन्त्रियोधादिभि स्सह प्रागादिदिक्क्रमेण। वसवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेणछन्द-सा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तुत्रैष्टुभेन छन्दसा। आदित्या

स्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु .जागतेन छन्दसा। विश्वेत्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्त्वानुष्टुभेन छन्दसा। बृहस्पति स्त्वोपरिष्टादभिषिञ्चन्तुपांक्तेन छन्दसा। साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वासवितुः प्रसवे। अश्विनो र्बाहुभ्याम्। पूष्णोहस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन। तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्यत्वा+हस्ताभ्यां सरस्वत्यैभैषज्येनवीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्यत्वा+हस्ताभ्यां इन्द्रस्येन्द्रियेणश्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। चवाजिनम्। सोमगुं राजानं वरुण मग्नि मन्वारभामहे। आदित्यान्विष्णुगुं सूर्यं ब्रह्माणंच बृहस्पतिम्॥ देवस्य त्वा...हस्ताभ्यां सरस्वत्यै वाचो यन्तु र्यन्त्रेणाग्ने स्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीन्द्रस्य बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामि। देवा स्त्वेन्द्र ज्येष्ठा वरुण राजानोऽधस्ताच्चोपरिष्टाच पान्तुनवा एते न पूतो न मेध्यो न प्रोक्षितो यदेन मतःप्राचीनं प्रोक्षति यत्संचित माज्येन प्रोक्षति तेन पूतस्ते न मेध्यस्तेन प्रोक्षितः। अमृताभिषेकोऽस्त्विति श्रीरामप्रतिमां श्रीकोशं चाभिषिच्य सर्वमङ्गलवाद्यपुरस्सरं धूपदीपादिसर्वोपचारान् समर्प्य रत्नाङ्गुलीयकवस्त्रादिभि रलंकृत्य भक्ष्यभोज्यादिकं निवेद्य कन्याभिर्नीराज्य लाजपुष्पाक्षतै राशिषो वाचयित्वा आराध्य दण्डवत्प्रणमेत्॥ अथाचार्याराधनम्॥ प्राणानायम्य श्रीरामायणमहामन्त्रार्थश्रावयितार माचार्यं सपत्नीकं श्रीसीतारामरूपमर्चयामीति संकल्प्य महोन्नते पीठे तौ दंपती निषाद्य शुद्धेन तीर्थेन कांस्यान्यपात्रे तत्पादावनिज्य स्वशिरसि तत्तीर्थं प्रोक्ष्य पीत्वा कुथमाल्यधूपदीपादिकै रुपचारै राराध्य प्रथममाचार्यान्यै हारिद्राकुङ्कुमगन्धपुष्पमाङ्गल्यपादाभरणादीनि दत्त्वा सकूर्पासं पट्ट-

कौशेय मितरच्चित्रवस्त्रसहितम् "प्रियं जनक नन्दिन्याः कौशेयं स्निग्धमुत्तमम्। प्रणिातु दानेनैतस्य सीता कौशेयवासिनी" इति मन्त्रेण दत्त्वा अलंकृत्य अनन्तर माचार्याय पट्टकौशेयं स्निग्धं सर्व-तपोहितम्। "पीताम्बरधरो रामः प्रीयतां दानतोऽधुना" इति दत्त्वा। "रामनामाङ्कितं दिव्य मङ्गुळीयक मुत्तमम्। स पवित्रं प्रदद्यांते प्रीयतां लक्ष्मणाग्रजः" इति सस्वर्णपवित्र रामनामाङ्गुळीय-कम्॥"चतुर्विंशतिसाहस्रीयदेषारामसंहिता। तस्मात्तत्संख्ययादद्यांदक्षि-णांरामतुष्टये" इति चतुर्विंशतिसहस्रशतदशकान्यतमनिष्कदक्षिणाम्॥ "सर्वसस्याश्रयाभूमिर्जानकीजननी ध्रुवा। तस्मा दस्याःप्रदानेन प्रीयतां भरताग्रजः" इति स सुवर्णां भुवम्॥ "सीतालक्ष्मणशत्रुघ्नभरता-दिभि रन्वितम्। दास्यामि रामप्रतिमां प्रीयतां स रघूत्तमः" इति श्रीरामपट्टाभिषेके प्रतिमांपट्टवस्त्रावेष्टितपूर्णकुम्भसहितां स दक्षिणाम्॥ "एषदाशरथिस्साक्षादेधते पुस्तकात्मना। तस्मादस्य प्रदानेन प्रीयतां भरताग्रजः" इति श्रीरामायण श्रीकोशम्॥ "शय्यामिमां सोपधानां हंसतूलविनिर्मिताम्। दास्याम्यनेन दानेन प्रीयतां भुजगेशयः" इति सोपधानां शय्याम् "गवा मङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश। तस्मा दस्याः प्रदानेन प्रीयतां रघुनन्दनः॥ गावो ममाग्रत स्सन्तुगावो मे सन्तु पृष्ठतः। गावो मेमध्यिसतं दद्युर्गावो मे मातरस्त्वयम्" इमां गां ससुवर्णशृङ्गां सरौप्यखुरां सवस्त्रालंकारां सकांस्यपात्रां ससुवर्णदक्षिणां वैष्णवीं तुभ्यमहं संप्रददे नमम नममेति कर्मसाङ्गे-ण्यार्थं पयस्विनीं धेनुं च दद्यात्॥ शक्तौ स्वर्णपादुका धनु श्शर च्छत्रचामरगृहोपकरण मुक्ताहारादिकं च यथेष्टं दद्यात्। अथ ऋत्वि-

जां वसिष्ठादिक्रमेण कलशवस्त्रोपवीतदक्षिणाताम्बूल चन्दनादीनि दत्त्वा संपूज्याष्टौ कन्या हरिद्रा कुङ्कुमचन्दनमाल्यवस्त्रादिभि राराध्य नीराजयेत्॥ अथ चतुर्विंशतिसहस्रं वा। चतुर्विंशति शतं वा। चतुर्विंशतिं वा। दशवा। ब्राह्मणान्भोजये दाशिषो वाचयेत्तेभ्यो दक्षिणागन्धपुष्पसुवसनताम्बूलादीनि दद्यात्॥ आचार्यं स्व श्रीकोशं सं प्रतिमं गजादियानमारोप्य महोत्सवपुरस्सरं तद्गृहं प्रतिस्वय मनुव्रजन् प्रेषयेत्सात्त्विकत्याग मन्ते कुर्यात्॥

इति श्रीरामचन्द्रपट्टाभिषेकप्रयोगः॥

॥ श्रीरामायणप्रशंसा ॥

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसा दासीत्साक्षा द्रामायणात्मना ॥
श्रीमद्ब्रह्मतदेव बीज ममलं यस्याङ्कुर श्चिन्मयः
काण्डै स्सप्तभि रन्वितोऽतिविततो ऋष्यालवालोदितः ।
पत्त्रैस्तत्त्वसहस्रकै स्सुविलसच्छाखाशतैः पञ्चभिः
स्वात्मप्राप्तिफलप्रदो विजयते रामायणस्वस्तरुः ॥
यः कर्णाञ्जलिसंपुटै रहरह स्सम्य क्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीके र्वदनारविन्दगलितं रामायणाख्यं मधु ।
जन्मव्याधिजराविपत्तिमरणै रत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान्विष्णोःपदं शाश्वतम् ॥
वाल्मीकिगिरिसंभूता रामांभोनिधिसंगता ।
श्रीमद्रामायणी गंगा पुनातु भुवनत्रयम् ॥
चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैक मक्षरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

श्रीमद्रामायणे-बालकाण्डे

॥ प्रथमस्सर्गः ॥

तपस्स्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम् ॥ १
"कोन्वस्मिन्साम्प्रतं लोके गुणवा न्कश्चवीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २
चारित्रेणच कोयुक्तस्सर्वभूतेषु कोहितः ।
विद्वान्कः क स्समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥ ३
आत्मवान्को जितक्रोधो द्युतिमान्कोऽनसूयकः ।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४
एत दिच्छा म्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातु मेवंविधं नरम् ॥" ५
श्रुत्वाचै तत्त्रिलोकज्ञोवाल्मीकेर्नारदो वचः ।
"श्रूयता" मितिचामन्त्र्यप्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६
"बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
मुने वक्ष्याम्यहंबुद्ध्वातैर्युक्त श्श्रूयतां" नरः ॥ ७
इक्ष्वाकुवंश प्रभवो रामो नाम जनैश्श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमा न्धृतिमा न्वशी ॥ ८

बुद्धिमा न्नीतिमा न्वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः ।
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ९
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुरिन्दमः ।
आजानुबाहु स्सुशिरा स्सुललाट स्सुविक्रमः ॥ १०
सम स्समविभक्ताङ्ग स्स्निग्धवर्णः प्रतापवान् ।
पीनवक्षाविशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः ॥ ११
धर्मज्ञस्सत्यसन्धश्च प्रजानांचहिते रतः ।
यशस्वीज्ञानसम्पन्नश्शुचिर्वश्य स्समाधिमान् ॥ १२
प्रजापतिसमश्श्रीमान्धाता रिपुनिषूदनः ।
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ॥ १३
रक्षिता स्वस्य धर्मस्यस्वजनस्यच रक्षिता ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदेच निष्ठितः ॥ १४
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ।
सर्वलोकप्रियस्साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥ १५
सर्वदाऽभिगत स्सद्भिस्समुद्र इव सिन्धुभिः ।
आर्यस्सर्वसमश्चैव सदैकप्रियदर्शनः ॥ १६
स चसर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
समुद्रइव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवा निव ॥ १७
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः ।
कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १८
धनदेन समस्त्यागे सत्येधर्म इवापरः ।
तमेवंगुणसम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १९

ज्येष्ठं श्रेष्ठगुणैर्युक्तं प्रियंदशरथस्सुतम् ।
प्रकृतीनांहितैर्युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया ॥ २०
यौवराज्येन संयोक्तु मैच्छ त्प्रीत्या महीपतिः ।
तस्याभिषेकसम्भारान्दृष्ट्वा भार्याऽथकैकयी ॥ २१
पूर्वं दत्तवरादेवी वरमेन मयाचत ।
विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् ॥ २२
स सत्यवचना द्राजा धर्मपाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २३
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञा मनुपालयन् ।
पितुर्वचननिर्देशा त्कैकेय्याः प्रियकारणात् ॥ २४
तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगामह ।
स्नेहा द्विनयसम्पन्न स्सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ २५
भ्रातरं दयितो भ्रातु स्सौभ्रात्र मनुदर्शयन् ।
रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमाहिता ॥ २६
जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता ।
सर्वलक्षणसम्पन्ना नारीणा मुत्तमा वधूः ॥ २७
सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणीयथा ।
पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ॥ २८
शृंगिबेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् ।
गुह मासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् ॥ २९
गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया ।
ते वनेन वनं गत्वा नदी स्तीर्त्वा बहूदकाः ॥ ३०

चित्रकूट मनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात् ।
रम्य मावसथं कृत्वा रममाणा वनेत्रयः ॥ ३१
देवगन्धर्वसङ्काशा स्तत्र ते न्यवसन्सुखम् ।
चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तथा ॥ ३२
राजा दशरथ स्स्वर्गं जमाम विलपन्सुतम् ।
मृते तु तस्मिन्भरतो वसिष्ठप्रमुखै र्द्विजैः ॥ ३३
नियुज्यमानो राज्याय नैच्छ द्राज्यं महाबलः ।
स जगामवनं वीरो रामपादप्रसादकः ॥ ३४
गत्वा तु स महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।
अयाचद्भ्रातरं राम मार्यभावपुरस्कृतः ॥ ३५
"त्वमेव राजा धर्मज्ञ" इति रामं वचोऽब्रवीत् ।
रामोऽपि परमोदार स्सुमुखस्सुमहायशाः ॥ ३६
न चैच्छत्पितुरादेशा द्राज्यंरामो महाबलः ।
पादुकेचास्यराज्याय न्यासं दत्वा पुनःपुनः ॥ ३७
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ।
स काम मनवाप्यैव रामपादा वुपस्पृशन् ॥ ३८
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकांक्षया ।
गते तु भरते श्रीमान्सत्यसंधो जितेन्द्रियः ॥ ३९
राम स्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ।
तत्रागम मेकाग्रो दंडका न्प्रविवेशह ॥ ४०
प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः ।
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्शह ॥ ४१

सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ।
अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम् ॥ ४२
खड्गं च परमप्रीत स्तूणीचाक्षयसायकौ ।
वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरै स्सह ॥ ४३
ऋषयोऽभ्यागमन्सर्वे वधायासुररक्षसाम् ।
स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां तथा वने ॥ ४४
प्रतिज्ञात श्च रामेण वध स्संयति रक्षसाम् ।
ऋषीणा मग्निकल्पानां दण्डकारण्यवासिनाम् ॥ ४५
तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी ।
विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ४६
तत श्शूर्पणखावाक्या दुद्युक्तान्सर्वराक्षसान् ।
खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ॥ ४७
निजघान रणे राम स्तेषां चैव पदानुगान् ।
वने तस्मिन्निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ॥ ४८
रक्षसां निहता न्यास न्सहस्राणि चतुर्दश ।
ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ॥ ४९
सहायं वरयामास मारीचं नामराक्षसम् ।
वार्यमाणस्सु बहुशो मारीचेन स रावणः ॥ ५०
"न विरोधो बलवता क्षमोरावण ! तेन ते ।"
अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥ ५१
जगाम सहमारीच स्तस्याश्रमपदं तदा ।
तेन मायाविना दूर मपवाह्य तृपात्मजौ ॥ ५२

जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ।
गृध्रंच निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ॥ ५३
राघव श्शोकसन्तप्तो विललापाकुलेन्द्रियः ।
तत स्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वाजटायुषम् ॥ ५४
मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं सन्ददर्शह ।
कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ५५
तं निहत्य महाबाहु र्ददाहस्वर्गतश्चसः ।
सचास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम् ॥ ५६
"श्रमणीं धर्मनिपुणामभिगच्छे"ति राघवम् ।
सोऽभ्यगच्छन्महातेजा श्शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ५७
शबर्या पूजित स्सम्यग्रामो दशरथात्मजः ।
पम्पातीरे हनुमता सङ्गतो वानरेणह ॥ ५८
हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः ।
सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंस द्रामो महाबलः ॥ ५९
आदितस्तद्यथावृत्तं सीताया श्च विशेषतः ।
सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ॥ ६०
चकार सख्यं रामेण प्रीत श्चैवाग्निसाक्षिकम् ।
ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति ॥ ६१
रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च ।
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ॥ ६२
वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ।
सुग्रीव श्शङ्कित आसी न्नित्यं वीर्येण राघवे ॥

राघव प्रत्ययार्थन्तु दुन्दुभेः काय मुत्तमम् ।
दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसन्निभम् ॥ ६४
उत्स्मयित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः ।
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप सम्पूर्णं दशयोजनम् ॥ ६५
बिभेद च पुनस्साला न्सप्तैकेन महेषुणा ।
गिरिं रसातलंचैव जनय न्प्रत्ययंतदा ॥ ६६
ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्त स्स महाकपिः ।
किष्किन्धां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ६७
ततोऽगर्जद्धरिवर स्सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ६८
अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजघान च तत्रैवं शरेणैकेन राघवः ॥ ६९
तत स्सुग्रीववचना द्धत्वा वालिन माहवे ।
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ७०
स च सर्वा न्समानीय वानरान्वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षु र्जनकात्मजाम् ॥ ७१
ततो गृध्रस्य वचना त्संपाते र्हनुमान्बली ।
शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ॥ ७२
तत्रलङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् ।
ददर्शसीतां ध्यायन्ती मशोकवनिकां गताम् ॥ ७३
निवेदयित्वाऽभिज्ञानं प्रवृत्तिंच निवेद्य च ।
समाश्वास्यच वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ॥ ७४

पञ्च सेनाग्रगान्हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ७५
अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद्वरात् ।
मर्षयन्राक्षसा न्वीरो यन्त्रिण स्तान्यदृच्छया ॥ ७६
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कां मृतेसीतांचमैथिलीम् ।
रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ॥ ७७
सोऽभिगम्य महात्मानं कृत्वारामं प्रदक्षिणम् ।
न्यवेदयदमेयात्मा "दृष्टासी"तेति तत्त्वतः ॥ ७८
तत स्सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः ।
समुद्रं क्षोभयामास शरै रादित्यसन्निभैः ॥ ७९
दर्शयामास चात्मानं समुद्र स्सरितां पतिः ।
समुद्रवचना च्चैव नलंसेतु मकारयत् ॥ ८०
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे ।
रामस्सीता मनुप्राप्य परां व्रीडा मुपागमत् ॥ ८१
ता मुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि ।
अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ॥ ८२
ततोऽग्नि वचनात्सीतां ज्ञात्वाविगतकल्मषाम् ।
बभौ रामस्सम्प्रहृष्टःपूजितस्सर्वदैवतैः ॥ ८३
कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं स चराचरम् ।
सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ॥ ८४
अभिषिच्य च लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोदह ॥ ८५

देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्यच वानरान् ।
अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद्वृतः ॥ ८६
भरद्वाजाश्रमं गत्वा राम स्सत्यपराक्रमः ।
भरतस्यान्तिकं रामो हनूमन्तं व्यसर्जयत् ॥ ८७
पुनराख्यायिकांजल्प न्सुग्रीवसहितश्च सः ।
पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ॥ ८८
नन्दिग्रामे जटांहित्वा भ्रातृभि स्सहितोऽनघः ।
रामस्सीता मनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥ ८९
प्रहृष्टोमुदितोलोकस्तुष्टःपुष्ट स्सुधार्मिकः ।
निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ॥ ९०
न पुत्रमरणं किंचि द्द्रक्ष्यन्ति पुरुषाःक्वचित् ।
नार्यश्चाविधवानित्यं भविष्यन्ति पतिव्रताः ॥ ९१
न चाग्निजं भयं किंचि न्नाप्सुमज्जन्तिजन्तवः ।
न वातजं भयं किंचिन्नापि ज्वरकृतं तथा ॥ ९२
न चापि क्षुद्भयं तत्र न तस्करभयं तथा ।
नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ॥ ९३
नित्यं प्रमुदिता स्सर्वे यथा कृतयुगे तथा ।
अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा बहुसुवर्णकैः ॥ ९४
गवां कोट्ययुतं दत्त्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ।
असंख्येयं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ॥ ९५
राजवंशाञ्छतगुणान्स्थापयिष्यति राघवः ।
चातुर्वर्ण्यंच लोकेऽस्मिन्स्वेस्वे धर्मे नियोक्ष्यति ॥ ९६

दशवर्ष सहस्राणि दशवर्ष शतानि च ।
रामो राज्य मुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ ९७

इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च सम्मितम् ।
यः पठे द्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९८

एत दाख्यान मायुष्यं पठन्रामायणं नरः ।
स पुत्रपौत्र स्सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ९९

पठन्द्विजो वागृषभत्वमीया त्स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् ।
वणिग्जनः पण्यफलत्व मीयाज्जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीयात् ॥

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे आदिकाव्ये चतुर्विंशत्सहस्रिकायां संहितायां
बालकाण्डे संक्षेपोनाम प्रथमस्सर्गः ॥

॥ द्वितीयस्सर्गः ॥

नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।
पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिः ॥ १

यथाव त्पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्तदा ।
आपृष्ट्वै वाभ्यनुज्ञात स्स जगाम विहायसम् ॥ २

स मुहूर्तं गते तस्मिन्देवलोकं मुनिस्तदा ।
जगाम तमसातीरं जाह्नव्यास्त्वविदूरतः ॥ ३

स तु तीरं समासाद्य तमसाया महामुनिः ।
शिष्य माह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थ मकर्दमम् ॥ ४

"अकर्दम मिदं तीर्थं भरद्वाज! निशामय!।
रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥ ५

न्यस्यतां कलशस्तात! दीयतां वल्कलं मम ।
इद मेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ॥" ६
एव मुक्तो भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना ।
प्रायच्छत मुने स्तस्य वल्कलं नियतोगरोः ॥ ७
स शिष्यहस्ता दादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
विचचारह पश्यं स्तत्सर्वतो विपुलं वनम् ॥ ८
तस्याभ्याशेतु मिथुनं चरन्त मनपायिनम् ।
ददर्श भगवां स्तत्र क्रौञ्चयो श्चारुनिस्स्वनम् ॥ ९
तस्मात्तु मिथुना देकं पुमांसं पापनिश्चयः ।
जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ १०
तं शोणितपरीताङ्गं वेष्टमानं महीतले ।
भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥ ११
वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सहचारिणा ।
ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सहितेन वै ॥ १२
तदा तु तं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् ।
ऋषे र्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ १३
ततः करुणवेदित्वा दधर्मोऽयमिति द्विजः ।
निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चीं मिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४
"मा निषाद प्रतिष्ठां त्व मगम श्शाश्वतीस्समाः ।
यत्क्रौञ्च मिथुनादेक मवधीः काममोहितम् ॥ १५
तस्यैवं ब्रुवत श्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः ।
शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ १६

चिन्तयन्स महाप्राज्ञ श्चकार मतिमान्मतिम् ।
शिष्यं चैवाब्रवी द्वाक्य मिदं स मुनिपुङ्गवः ॥ १७
"पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः ।
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ १८
शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुने र्वाक्य मनुत्तमम् ।
प्रतिजग्राह संहृष्टस्तस्य तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १९
सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मि न्यथाविधि ।
तमेव चिन्तयन्नर्थ मुपाधर्तत वैमुनिः ॥ २०
भरद्वाजस्तत श्शिष्यो विनीतश्श्रुतवान्मुनेः ।
कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥ २१
स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित् ।
उपविष्टः कथाश्चान्या श्चकार ध्यानमास्थितः ॥ २२
आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयंप्रभुः ।
चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुङ्गवम् ॥ २३
वाल्मीकि रथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः ।
प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ २४
पूजयामास तं देवं परार्घ्यासन वन्दनैः ।
प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वाऽनामय मव्ययम् ॥ २५
अथोपविश्य भगवा नासने परमार्चिते ।
वाल्मीकये महर्षये सन्दिदेशासनं ततः ॥ २६
ब्रह्मणा समनुज्ञात स्सोऽप्युपाविश दासने ।
उपविष्टे तदा तस्मिन्साक्षाल्लोकापितामहे ॥ २७

तद्वतेनैव मनसा वाल्मीकि र्ध्यानमास्थितः ।
पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना ॥ २८
यस्तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्या दकारणात् ।
शोचन्नेव मुहुःक्रौञ्ची मुपश्लोक मिमं पुनः ॥ २९
जगावन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ।
त मुवाच ततो ब्रह्मा प्रहस न्मुनिपुङ्गवम् ॥ ३०
"श्लोक एव त्वया बद्धो नात्रकार्या विचारणा ।
मच्छन्दा देव ते ब्रह्म! न्प्रवृत्तेयं सरस्वती ॥ ३१
रामस्य चरितं सर्वं कुरुत्व मृषिसत्तम! ।
धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य धीमतः ॥ ३२
वृत्तं कथय वीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतम् ।
रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः ॥ ३३
रामस्य सह सौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः ।
वैदेह्या श्रापि यद्वृत्तं प्रकाशं यदिवा रहः ॥ ३४
तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ।
न तेवागनृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति ॥ ३५
कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ।
यावत्स्थास्यन्ति गिरयस्सरितश्च महीतले ॥ ३६
तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ।
यावद्रामायणकथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ॥ ३७
तावदूर्ध्वमधश्चत्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि ।"
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३८

तत स्सशिष्यो भगवान्मुनि र्विस्मय माययौ ।
तस्य शिष्या स्तत स्सर्वे जगुश्श्लोकमिमं पुनः ॥ ३९
मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ।
"समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा ॥ ४०
सोऽनुव्याहरणाद्भूय श्लोकश्लोकत्व मागतः ।" श्लो
तस्यबुद्धि रियं जाता वाल्मीके र्भावितात्मनः ॥ ४१
"कृत्स्नं रामायणं काव्य मीदृशैःकरवाण्यहम् ।"
उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमै स्तत स्स रामस्य चकार कीर्तिमान् ।
समाक्षरै श्श्लोकशतै र्यशस्विनो यशस्करं काव्य मुदारधीर्मुनिः ॥
तदुपगतसमाससंधियोगं सममधुरोपनतार्थ वाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥ ४३

इति श्रीमद्बालकाण्डे द्वितीयस्सर्गः ॥

॥ तृतीयस्सर्गः ॥

श्रुत्वावस्तुसमग्रं तद्धर्मात्मा धर्मसंहितम् ।
व्यक्तमन्वेषते भूयोयद्वृत्तं तस्य धीमतः ॥ १
उपस्पृश्योदकं सम्यङ्मुनि स्स्थित्वा कृतांजलिः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेणान्वेषते गतिम् ॥ २
रामलक्ष्मणसीताभी राज्ञा दशरथेन च ।
सभार्येण सराष्ट्रेण यत्प्राप्तं तत्र तत्त्वतः ॥ ३
हसितं भाषितं यच्चगतिर्या यच्चचेष्टितम् ।
तत्सर्वंधर्मवीर्येण यथावत्सम्प्रपश्यति ॥ ४

स्त्रीतृतीयेन च तदा यत्प्राप्तं चरतावने ।
सत्यसंधेन रामेण तत्सर्वं चान्ववैक्षत ॥ ५
ततः पश्यति धर्मात्मा तत्सर्वं योगमास्थितः । त्मा
पुरायत्तत्र निर्वृत्तं पाणा वामलकं यथा ॥ ६
तत्सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महाद्युतिः ।
अभिरामस्य रामस्यचरितं कर्तु मुद्यतः ॥ ७
कामार्थगुणसंयुक्तं धर्मार्थगुणविस्तरम् ।
समुद्रमिवरत्नाढ्यं सर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ ८
स यथा कथितं पूर्वं नारदेन महर्षिणा ।
रघुवंशस्य चरितं चकार भगवा नृषिः ॥ ९
जन्म रामस्य सुमह द्वीर्यं सर्वानुकूलताम् ।
लोकस्य प्रियतां क्षांतिं सौम्यतां सत्यशीलताम् ॥ १०
नानाचित्र कथाश्चान्या विश्वामित्रसमागमे ।
जानक्याश्च विवाहंच धनुषश्च विभेदनम् ॥ ११
रामरामविवादं च गुणान्दाशरथेस्तथा ।
तथाऽभिषेकं रामस्यकैकेय्यादुष्टभावताम् ॥ १२
विघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम् ।
राज्ञश्शोक विलापं च परलोकस्य चाश्रयम् ॥ १३
प्रकृतीनां विषादंच प्रकृतीनां विसर्जनम् ।
निषादाधिपसंवादं सूतोपावर्तनं तथा ॥ १४
गङ्गायाश्चापि सन्तारं भरद्वाजस्य दर्शनम् ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञाना चित्रकूटस्य दर्शनम् ॥ १५

वास्तुकर्म निवेशं च भरतागमनं तथा ।
प्रसादनंच रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम् ॥ १६
पादुकाभ्याभिषेकं च नन्दिग्रामनिवासनम् ।
दण्डकारण्यगमनं विराधस्य वधं तथा ॥ १७
दर्शनं शरभङ्गस्य सुतीक्ष्णेन समागमम् ।
अनसूयासहास्यामप्यङ्गरागस्य चार्पणम् ॥ १८
अगस्त्यदर्शनं चैव जटायो रभिसंगमम् ।
पञ्चवट्याश्चगमनंशूर्पणख्याश्चदर्शनम् ॥ १९
शूर्पणख्याश्च संवादं विरूपकरणं तथा ।
वधं खरत्रिशिरसो रुत्थानं रावणस्य च ॥ २०
मारीचस्य वधं चैव वैदेह्या हरणं तथा ।
राघवस्य विलापंच गृध्रराजनिबर्हणम् ॥ २१
कबन्धदर्शनं चापि पम्पायाश्चापिदर्शनम् ।
शबर्या दर्शनं चैव हनूमद्दर्शनं तथा ॥ २२
[विलापंचैव पम्पायां राघवस्य महात्मनः ।]
ऋश्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम् ।
प्रत्ययोत्पादनं सख्यं वालिसुग्रीवविग्रहम् ॥ २३
वालिप्रमथनंचैव सुग्रीवप्रतिपादनम् ।
ताराविलापं समयं वर्षरात्रनिवासनम् ॥ २४
कोपं राघवसिंहस्य बलाना मुपसंग्रहम् ।
दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनम् ॥ २५
अङ्गुलीयकदानञ्च ऋक्षस्य बिलदर्शनम् ।
प्रायोपवेशनं चापि सम्पाते श्चापि दर्शनम् ॥ २६

पर्वतारोहणं चापि सागरस्य च लङ्घनम् ।
समुद्रवचनाच्चैव मैनाकस्य च दर्शनम् ॥ २७

सिंहिकायाश्च निधनं लङ्कामलयदर्शनम् ।
रात्रौ लङ्काप्रवेशं च एकस्यापि विचिन्तनम् ॥ २८

आपानभूमिगमन मवरोधस्य दर्शनम् ।
दर्शनं रावणस्यापि पुष्पकस्य च दर्शनम् ॥ २९

अशोकवनिकायानं सीतायाश्चापि दर्शनम् ।
राक्षसीतर्जनं चैव त्रिजटास्वप्नदर्शनम् ॥ ३०

अभिज्ञानप्रदानञ्च रावणस्य च दर्शनम् ।
मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च ॥ ३१

राक्षसीविद्रवं चैव किङ्कराणां निबर्हणम् ।
ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्कादाहाभिगर्जनम् ॥ ३२

प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां हरणं तथा ।
राघवाश्वासनं चापि मणिनिर्यातनं तथा ॥ ३३

विभीषणेन संसर्गं वधोपायनिवेदनम् ।
सङ्गमञ्च समुद्रेण नळसेतोश्च बन्धनम् ॥ ३४

प्रतारञ्च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम् ।
कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिबर्हणम् ॥ ३५

रावणस्य विनाशञ्च सीतावाप्तिं मरेःपुरे ।
विभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनम् ॥ ३६

अयोध्यायाश्च गमनं [भरद्वाजसमागमम् ।

प्रेषणं वायुपुत्रस्य] भरतेन समागमम् ।
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनम् ॥ ३७
[स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याश्च विसर्जनम् ।]
अनागतं च यत्किञ्चिद्रामस्य वसुधातले ।
तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ ३८॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे तृतीयस्सर्गः ॥

॥ चतुर्थस्सर्गः ॥

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमात्मवान् ॥ १
चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः ।
तथा सर्गशतान्पञ्च षट्काण्डानि तथोत्तरम् ॥ २
कृत्वापि तन्महाप्राज्ञस्सभविष्यं सहोत्तरम् ।
चिन्तयामास "को न्वेतत्प्रयुञ्जीया" दिति प्रभुः ॥ ३
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ॥ ४
कुशीलवौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ॥ ५
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ ।
वेदोपबृंहणार्थाय ता वग्राहयत प्रभुः ॥ ६
काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत् ।
पौलस्त्यवध मित्येव चकार चरितव्रतः ॥ ७

पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् ।
जातिभिस्सप्तभिर्बद्धं तन्त्रीलयसमन्वितम् ॥ ८
रसैश्शृङ्गार कारुण्य हास्य वीरभयानकैः ।
रौद्रादिभिश्च संयुक्तं काव्यमेत दगायताम् ॥ ९
तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ मूर्छनास्थानकोविदौ ।
भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ गन्धर्वाविव रूपिणौ ॥ १०
रूपलक्षणसम्पन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ ।
बिम्बादिवोद्धृतौ बिम्बौ रामदेहात्तथापरौ ॥ ११
तौ राजपुत्रौ कात्स्न्र्येन धर्म्यमाख्यानमुत्तमम् ।
वाचो विधेयं तत्सर्वं कृत्वा काव्य मनिन्दितौ ॥ १२
ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे ।
यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुस्तौ समाहितौ ॥ १३
महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ ।
तौ कदाचित्समेतानामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १४
आसीनानां समीपस्थाविदं काव्य मगायताम् ।
तच्छ्रुत्वा मुनयस्सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ १५
साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मय मागताः ।
ते प्रीतमनसस्सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः ॥ १६
प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ ।
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः ॥ १७
चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् ।
प्रविश्य तावुभौ सुष्ठु भावं सम्यगगायताम् ॥ १८

सहितौ मधुरं रक्तं सम्पन्नं स्वरसम्पदा ।
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपश्श्लाघ्यैर्महात्मभिः ॥ १९
संरक्ततर मत्यर्थं मधुरं तावगायताम् ।
प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ ॥ २०
प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद्ददौ ताभ्यां महायशाः ।
[अन्यः कृष्णाजिनं प्रादाद्यज्ञसूत्रं तथाऽपरः ॥ २१
कश्चित्कमण्डलुं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ।
वाससी द्वे ददावन्यः कुठार मपरो मुनिः ॥ २२
काषाय मपरो वस्त्रं चीर मन्यो ददौ मुनिः ।
जटाबन्धन मन्यस्तु कुशनां च मुदान्वितः ॥ २३
यज्ञभाण्ड मृषिः कश्चित्काष्ठभारं तथाऽपरः ।
औदुम्बरीं ब्रुसीमन्यस्त्वपि केचित्तथावदन् ॥ २४
आयुष्यमपरे प्रोचु र्मुदा तत्र महर्षयः ।
ददुरेवं वरं प्रीता ऋषय स्सत्यवादिनः ॥] २५
आश्चर्य मिद माख्यानं मुनिना सम्प्रकीर्तितम् ।
परं कवीना माधारं समाप्तं च यथाक्रमम् ॥ २६
अभिगीत मिदं गीतं सर्वगीतेषु कोविदौ ।
आयुष्यं पुष्टिजनकं सर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ २७
प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र गायकौ ।
रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः ॥ २८
स्ववेश्मानीय तदा भ्रातरौ स कुशीलवौ ।
पूजयामास पूजार्हौ रामश्शत्रुनिबर्हणः ॥ २९

आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः ।
उपोपविष्टस्सचिवैः भ्रातृभिश्च परन्तपः ॥ ३०

दृष्ट्वा तु रूपसम्पन्नौ तावुभौ नियतस्तदा ।
उवाच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तदा ॥ ३१

श्रूयता मिद माख्यान मनयो र्देववर्चसोः ।
विचित्रार्थपदं सम्यग्गायिनौ ता वचोदयत् ॥ ३२

तौ चापि मधुरं रक्तं स्वंचितायतनिस्वनम् ।
तन्त्रीलयवदत्यर्थं विश्रुतार्थं मगायताम् ॥ ३३

ह्लादयत्सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च ।
श्रोत्राश्रयसुखं गेयं तद्वभौ जनसंसदि ॥ ३४

इमौ मुनी पार्थिवलक्षणान्वितौ कुशीलवौ चैव महातपस्विनौ ।
ममापि तद्भूतिकरं प्रवक्ष्यते महानुभावं चरितं निबोधत ॥ ३५

ततस्तु तौ रामवचःप्रचोदिता वगायतां मार्गविधानसम्पदा ।
स चापि रामः परिषद्गतश्शनैर्बुभूषया सक्तमना बभूवह ॥ ३६

इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुर्थस्सर्गः ॥

॥ पञ्चमस्सर्गः ॥

सर्वा पूर्वं मियं येषा मासीत्कृत्स्ना वसुन्धरा ।
प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् ॥ १

येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ॥ २

इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम् ।
महदुत्पन्न माख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ॥ ३
तदिदं वर्तयिष्यामि सर्वं निखिल मादितः ।
धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्य मनसूयया ॥ ४
कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।
निविष्टस्सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ ५
अयोध्यानाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण यापुरी निर्मिता स्वयम् ॥ ६
आयता दशच द्वेच योजनानि महापुरी ।
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ॥ ७
राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिता ।
मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः ॥ ८
तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धनः ।
पुरीमावासयामास दिवं देवपतिर्यथा ॥ ९
कवाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम् ।
सर्वयन्त्रायुधवती मुषेतां सर्वशिल्पिभिः ॥ १०
सूतमागधसम्बाधां श्रीमती मतुलप्रभाम् ।
उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्निशतसङ्कुलाम् ॥ ११
वधूनाटकसंघैश्च संयुक्तां सर्वतःपुरीम् ।
उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ॥ १२
दुर्गगम्भीरपरिघां दुर्गामन्यै र्दुरासदाम् ।
वाजिवारणसम्पूर्णां गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा ॥ १३

सामन्तराजसंघैश्च बलिकर्मभि रावृताम् ।
नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४

प्रासादै रत्नविकृतैः पर्वतैरुपशोभिताम् ।
कूटागारैश्च सम्पूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥ १५

चित्रा मष्टापदाकारां वरनारीगणैर्युताम् ।
सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानगृहशोभिताम् ॥ १६

गृहगाढा मविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम् ।
शालितण्डुलसम्पूर्णां मिक्षुकाण्डरसोदकाम् ॥ १७

दुन्दुभीभिर्मृदंगैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा ।
नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां ता मनुत्तमाम् ॥ १८

विमान मिव सिद्धानां तपसाऽधिगतं दिवि ।
[न कुबेरस्य नेन्द्रस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ १९
ब्रह्मणोऽपि पुरी रम्या नेदृशी च स्वयंभुवः ।]
सुनिवेशितवेश्मान्तां नरोत्तमसमावृताम् ॥ २०

ये च बाणै र्नविध्यन्ति विविक्त मपरापरम् ।
शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः ॥ २१

सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां नर्दतां वने ।
हन्तारो निशितैश्शस्त्रैर्बलाद्बाहुबलादपि ॥ २२

तादृशानां सहस्रैस्तामभिपूर्णां महारथैः ।
पुरी मावासयामास राजा दशरथस्तदा ॥ २३

ता मग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृतां द्विजोत्तमैर्वेदषडङ्गपारगैः ।
सहस्रदैस्सत्यरतैर्महात्मभिर्महर्षिकल्पैर्ऋषिभिश्च केवलैः ॥ २४

इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चमस्सर्गः ॥

॥ षष्ठस्सर्गः ॥

पुर्या तस्या मयोध्यायां वेदवित्सर्वसंग्रहः ।
दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ १

इक्ष्वाकूणा मतिरथो यज्वा धर्मपरो वशी ।
महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २

बलवा न्निहताभित्रो मित्रवान्विजितेन्द्रियः ।
धनैश्च संग्रहै श्चान्यैश्शक्रवैश्रवणोपमः ॥ ३

यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता ।
तथा दशरथो राजा वसन्जगदपालयत् ॥ ४

तेन सत्याभिसन्धेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता ।
पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती ॥ ५

तास्मिन्पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः ।
नरास्तुष्टा धनैस्स्वैस्स्वैरलुब्धास्सत्यवादिनः ॥ ६

नाल्पसन्निचयः कश्चिदासीत्तस्मिन्पुरोत्तमे ।
कुटुम्बीयो ह्यसिद्धार्थोऽगवाश्वधनधान्यवान् ॥ ७

कामी वा न कदर्यो वा नृशंसःपुरुषःक्वचित् ।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नाविद्वान्न च नास्तिकः ॥ ८

सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलास्सुसंयताः ।
मुदिताश्शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ॥ ९

नाकुण्डली नामकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान् ।
नामृष्टो नानुलिप्ताङ्गो नासुगन्धश्च विद्यते ॥ १०

नामृष्टभोजी नादाता नाप्यनङ्गदनिष्कधृक् ।
नाहस्ताभरणोवापि दृश्यते नाप्यनात्मवान् ॥ ११
नानाहिताग्निर्नायज्वा न क्षुद्रो वा न तस्करः ।
कश्चिदासीदयोध्यायां न च निर्वृत्तसङ्करः ॥ १२
स्वकर्मनिरता नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः ।
दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च प्रतिग्रहे ॥ १३
न नास्तिको नानृतको न काश्चि दबहुश्रुतः ।
नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान्विद्यते तदा ॥ १४
नाषडङ्गविदत्रासन्नाव्रतो नासहस्रदः ।
न दीनः क्षिप्तचित्तो वा व्यथितो वाऽपि कश्चन ॥ १५
कश्चि न्नरो वा नारी वा नाश्रीमान्नाप्यरूपवान् ।
द्रष्टुं शक्य मयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥ १६
वर्णेष्वग्र्यचतुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः ।
कृतज्ञा श्च वदान्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः ॥ १७
दीर्घायुषो नरास्सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः ।
सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे ॥ १८
क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्रास्स्वधर्मनिरता स्त्री स्वर्णानुपचारिणः ॥ १९
सा तेनेक्ष्वाकुनाथेन पुरी सुपरिरक्षिता ।
यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धीमता ॥ २०
योधानामग्रिकल्पानां पेशलानां सुवर्चसाम् ।
सम्पूर्णा कृतविद्यानां गुहाँ केसरिणामिव ॥ २१

काम्भोजविषये जातैर्बाह्लीकैश्च हयोत्तमैः ।
वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णाहरिहयोत्तमैः ॥ २२
विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा हैमवतै रपि ।
मदान्वितै रतिबलै र्मातंगैः पर्वतोपमैः ॥ २३
ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा ।
अञ्जनादपि निष्पन्नैर्वामनादपि च द्विपैः ॥ २४
भद्रैर्मन्द्रैर्मृगैश्चैव भद्रमन्द्रमृगैस्तथा ।
भद्रमन्द्रैर्भद्रमृगैर्मृगमन्द्रैश्च सापुरी ॥ २५
नित्यमत्तैस्सदा पूर्णा नागैरचलसन्निभैः ।
सा योजने च द्वे भूयस्सत्यनामा प्रकाशते ॥ २६
यस्यां दशरथो राजा वसञ्जगदपालयत् ।
तां पुरीं स महातेजा राजा दशरथो महान् ॥ २७
शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ।
तां सत्यनामां दृढतोरणार्गळां गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम् ।
पुरीमयोध्यां नृसहस्रसङ्कुलां शशास वै शक्रसमो महीपतिः ॥ २८

इति श्रीमद्बालकाण्डे षष्ठस्सर्गः ॥

॥ सप्तमस्सर्गः ॥

तस्यामात्यागुणैरासन्निक्ष्वाकोस्तु महात्मनः ।
मन्त्रज्ञाश्चेङ्गितज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ॥ १
अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः ।
शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकृत्येषु नित्यशः ॥ २

धृष्टि र्जयन्तो विजयस्सिद्धार्थो ह्यर्थसाधकः ।
अशोको मन्त्रपालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमोऽभवत् ॥ ३

ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तामृषिसत्तमौ ।
वसिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथाऽपरे ॥ ४

विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुशला नियतेन्द्रियाः
[परस्परानुरक्ताश्च नीतिमन्तो बहुश्रुताः]
श्रीमन्तश्च महात्मानश्शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः ॥ ५

कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावच्चनकारिणः ।
तेजःक्षमायशःप्राप्तास्मितपूर्वाभिभाषिणः ॥ ६

क्रोधात्कामार्थहेतो र्वा न ब्रूयुरनृतं वचः ।
तेषामविदितं किंचित्स्वेषु नास्ति परेषु वा ॥ ७

क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम् ।
कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः ॥

प्राप्तकालं तु ते दण्डं धारयेयुस्सुतेष्वपि ।
कोशसंग्रहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे ॥ ९

अहितं चापिपुरुषं न विहिंस्यु रदूषकम् ।
वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुव्रताः ॥ १०

शुचीनां रक्षितारश्च नित्यं विषयवासिनाम् ।
ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तस्ते कोशं समपूरयन् ॥ ११

सुतीक्ष्णदण्डास्संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् ।
शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां सम्प्रजानताम् ॥ १२

नासीत्पुरेवा राष्ट्रेवा मृषावादी नरः क्वचित् ।
कश्चिन्न दुष्टस्तत्रासीत्परदाररतो नरः ॥ १३
प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् ।
सुवाससस्सुवेषाश्चते च सर्वे सुशीलिनः ॥ १४
हितार्थं च नरेन्द्रस्य जाग्रतो नयचक्षुषा ।
गुरौ गुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च पराक्रमे ॥ १५
विदेशेष्वपि विख्यातास्सर्वतो बुद्धिनिश्चयात् ।
सन्धिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्यासम्पदान्विताः ॥ १६
मन्त्रसंवरणे शक्ताश्श्लक्ष्णास्सूक्ष्मासु बुद्धिषु ।
नीतिशास्त्रविशेषज्ञास्सततं प्रियवादिनः ॥ १७
ईदृशैस्तैरमात्यैस्तु राजा दशरथोऽनघः ।
उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद्वसुन्धराम् ॥ १८
अवेक्षमाणश्चारेण प्रजाधर्मेण रञ्जयन् ।
प्रजानां पालनं कुर्वन्नधर्मं परिवर्जयन् ॥ १९
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु वदान्यस्सत्यसङ्गरः ।
स तत्र पुरुषव्याघ्रश्शशास पृथिवीमिमाम् ॥ २०
नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः ।
मित्रवान्नतसामन्तः प्रतापहतकंटकः ॥ २१
स शशास जगद्राजा दिवं देवपतिर्यथा ।
तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहिते नियुक्तैर्वृतोऽनुरक्तैः कुशलैस्समर्थैः ॥ २२
स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्त स्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽर्कः ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तमस्सर्गः ॥

॥ अष्टमस्सर्गः ॥

तस्य त्वेवं प्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरस्सुतः ॥ १

चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः ।
सुतार्थं हयमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् ॥ २

स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान् ।
मन्त्रिभिस्सह धर्मात्मा सर्वैरेव कृतात्मभिः ॥ ३

ततोऽब्रवीदिदं राजा सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ।
"शीघ्रमानय मे सर्वान्गुरूं स्तान्सपुरोहितान् ॥" ४

ततस्सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ।
समानयत्स तान्सर्वान्समस्तान्वेदपारगान् ॥ ५

सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम् ।
पुरोहितं वसिष्ठं च ये चान्ये द्विजसत्तमाः ॥ ६

तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ।
इदं धर्मार्थसहितं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ ७

"मम लालप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ।
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥ ८

तदहं यष्टु मिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्र विचार्यताम् ॥" ९

तत "स्सा"ध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ।
वसिष्ठप्रमुखास्सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् ॥ १०

ऊचुश्च परमप्रीतास्सर्वे दशरथं वचः ।
"सम्भारास्सम्भ्रियन्तान्ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ११
[सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ।
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रानभिप्रेतांश्च पार्थिव ॥ १२
यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थ मागता ।"
ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वैतद्द्विजभाषितम् ॥ १३
अमात्यांश्चाब्रवीद्राजा हर्षपर्याकुलेक्षणः ।
"सम्भारास्सम्भ्रियन्तां मे गुरुणां वचनादिह ॥ १४
समर्थाधिष्ठितश्चाश्वस्सोपाध्यायो विमुच्यताम् ।
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ १५
शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ।
शक्यः प्राप्तुमयं यज्ञ स्सर्वेणापि महीक्षिता ॥ १६
नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे ।
छिद्रं हि मृगयन्तेऽत्र विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः ॥ १७
निहतस्य च यज्ञस्य सद्यःकर्ता विनश्यति ।
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते ॥ १८
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह ।"
तथेति चाब्रुवन्सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन् ॥ १९
पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथाज्ञप्तं निशम्य ते ।
तथा द्विजास्ते धर्मज्ञा वर्धयन्तो नृपोत्तमम् ॥ २०
अनुज्ञातास्ततस्सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम् ।
विसर्जयित्वा तान्विप्रान्साचिवानिदमब्रवीत् ॥ २१

"ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं यथावत्क्रतुराप्यताम् ।"
[तावद्यूयं च भवत स्समर्थाः करणेष्विह ।।] २२
इत्युक्त्वा नृपशार्दूलस्सचिवान्समुपस्थितान् ।
विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महाद्युतिः ।। २३
ततस्स गत्वा ताः पत्नीर्नरेन्द्रो हृदयप्रियाः ।
उवाच "दीक्षां विशत यक्ष्येऽहं सुतकारणात् ।।" २४
तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्चसाम् ।
मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये ।। २५

।। इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टमस्सर्गः ।।

।। नवमस्सर्गः ।।

ता रहस्सूतो राजान मिद मब्रवीत् ।
[श्रूयतां यः पुरावृत्तः पुराणे च मया श्रुतः ।।] १
"ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं पुरा वृत्तो मयाश्रुतः ।
सनत्कुमारो भगवान्पूर्वं कथितवान्कथाम् ।। २
ऋषीणां सन्निधौ राजंस्तव पुत्रागमं प्रति ।
काश्यपस्य तु पुत्रोऽस्ति विभण्डक इति श्रुतः ।। ३
ऋश्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति ।
स वने नित्यसंवृत्तो मुनिर्वनचरस्सदा ।। ४
नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं पित्रनुवर्तनात् ।
द्वैविध्यं ब्रह्मचर्यस्य भविष्यति महात्मनः ।।

लोकेषु प्रथितं राजन्विप्रैश्च कथितं सदा ।
तस्यैवं वर्तमानस्य कालस्समभिवर्तत ॥ ६
अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनम् ।
एतस्मिन्नेव कालेतु रोमपादः प्रतापवान् ॥ ७
अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ।
तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा ॥ ८
अनावृष्टिस्सुघोरा वै सर्वभूतभयावहा ।
अनावृष्ट्यां तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः ॥ ९
ब्राह्मणाञ्छ्रुतवृद्धांश्च समानीय प्रवक्ष्यति ।
"भवन्तश्श्रुतधर्माणो लोकचारित्रवेदिनः ॥ १०
समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत् ।"
वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ ११
"विभण्डकसुतं राजन्! सर्वोपायैरिहानय ।
आनाय्य च महीपाल! ऋश्यशृङ्गं सुसत्कृतम् ॥ १२
प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः ।"
तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्स्यते ॥ १३
केनोपायेन वै शक्य इहानेतुं स वीर्यवान् ।
ततो राजा विनिश्चित्य सह मन्त्रिभिरात्मवान् ॥ १४
पुरोहितममात्यांश्च ततः प्रेष्यति सत्कृतान् ।
ते तु राज्ञो वचश्श्रुत्वा व्यथिता विनाताननाः ॥ १५
न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं नृपम् ।
वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा ते तस्योपायांश्च तत्क्षमान् ॥ १६

आनेष्यामो वयं विप्रं न च दोषो भविष्यति ।
एव मङ्गाधिपेनैव गणिकाभि र्ऋषे स्सुतः ॥ १७
आनीतो वर्षय देवश्शान्ता चास्मै प्रदीयते ।
ऋश्यशृङ्गस्तु जामाता पुत्रांस्तव विधास्यति ॥ १८
सनत्कुमारकथितमेतावद्व्याहृतं मया ।
अथ हृष्टो दशरथ स्सुमन्त्रं प्रत्युवाच ह ॥ १९
"यथऋश्यशृङ्ग स्त्वानीतो विस्तरेण त्वयोच्यताम् ॥"

इति श्रीमद्बालकाण्डे नवमस्सर्गः ॥

॥ दशमस्सर्गः ॥

सुमन्त्रश्चोदितो राज्ञा प्रोवाचेदं वच स्तथा ।
यथऋश्यशृङ्गस्त्वानीतश्शृणु मे मन्त्रिभिस्सह ॥ १
[तन्मे निगदत स्सर्वं विस्तरेण शृणुष्वह ।]
"रोमपाद मुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः ॥ २
उपायो निरपायोऽय मस्माभिरभिचिन्तितः ।
ऋश्यशृङ्गो वनचर स्तपस्स्वाध्यायने रतः ॥ ३
अनभिज्ञ स्स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ।
इन्द्रियार्थै रभिमतै र्नरचित्तप्रमाथिभिः ॥
पुर मानाययिष्यामः क्षिप्रं चाध्यवसीयताम् ।
गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्य स्स्वलङ्कृताः ॥ ५
प्रलोभ्य विविधोपायै रानेष्यन्तीहसत्कृताः ।"
श्रुत्वा तथेति राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम् ॥ ६

पुरोहितो मन्त्रिगणश्च तथा चक्रुश्च ते तदा ।
वारमुख्याश्च तच्छ्रुत्वा वनं प्रविविशुर्महत् ॥ ७

आश्रमस्याविदूरेऽस्मिन्यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ।
ऋषिपुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः ॥ ८

पितुस्स नित्यसंतुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात् ।
न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना ॥ ९

स्त्री वा पुमान्वा यच्चान्यत्सर्वं नगरराष्ट्रजम् ।
ततः कदाचित्तं देश माजगाम यदृच्छया ॥ १०

विभण्डकसुत स्तत्र ताश्चापश्य द्वरांगनाः ।
ता श्चित्रवेषाः प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वराः ॥ ११

ऋषिपुत्र मुपागम्य सर्वा वचन मब्रुवन् ।
"कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मन्ज्ञातु मिच्छामहे वयम् ॥ १२
एकस्त्वं विजने घोरे वने चरसि शंसनः ।"
अदृष्टरूपास्ता स्तेन काम्यरूपा वने स्त्रियः ॥ १३

हार्दात्तस्य मति र्जाता ह्याख्यातुं पितरं स्वकम् ।
"पिता विभण्डकोऽस्माकं तस्याहं सुतऔरसः ॥ १४
ऋश्यशृङ्ग इति ख्यातं नाम कर्म च मे भुवि ।
इहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे शुभदर्शनाः ॥ १५
करिष्येवोऽत्रपूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम् ।"
ऋषिपुत्रवच श्शुत्वा सर्वासां मति रासवै ॥ १६

तदाश्रमपदं द्रष्टुं जग्मुस्सर्वाश्च तेन ताः ।
आगतानां ततः पूजा मृषिपुत्रश्चकार ह ॥ १७

इदं मर्घ्यं मिदं पाद्य मिदं मूलं फलंच नः ।
प्रतिगृह्य च तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः ॥ १८
ऋषेर्भीता श्च शीघ्रं ता गमनाय मतिं दधुः ।
"अस्माक मपि मुख्यानि फलानीमानि वै द्विज ॥ १९
गृहाण प्रतिभद्रं ते भक्षयस्व च माचिरम् ।"
तत स्तास्तं समालिङ्ग्य सर्वा हर्षसमन्विताः ॥ २०
मोदकान्प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधान्बहून् ।
तानि चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते ॥ २१
अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यनिवासिनाम् ।
आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्यां निवेद्यच ॥ २२
गच्छन्तिस्मापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुस्स्त्रियः ।
गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः ॥ २३
[स्नात्वा जगाम तेजस्वी तस्य पुत्रोऽभवद्विधा ।]
अस्वस्थहृदयश्चासीद्दुःखं स्म परिवर्तते ॥ २४
ततोऽपरेद्युस्तं देशमाजगाम सवीर्यवान् ।
विभण्डकसुत श्श्रीमान्मनसा चिन्तयन्बहून् ॥] २५
मनोज्ञा यत्र ता दृष्टा वारमुख्या स्स्वलङ्कृताः ।
दृष्ट्वैवतास्तदा विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः ॥ २६
उपसृत्य तत स्सर्वास्तास्तमूचुरिदं वचः ।
"एह्याश्रमपदं सौम्य! ह्यस्माक" मिति चाब्रुवन् ॥ २७
[चित्राण्यत्रफलानि स्युर्मूलानि च फलानिच ।]
तत्राप्येष विधि श्श्रीमान्विशेषेण भविष्यति" ॥ २८

श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयंगमम् ।
गमनाय मतिं चक्रे तं च निन्युस्तदा स्त्रियः ॥ २९

तत्र चानीयमानेतु विप्रे तस्मिन्महात्मनि ।
ववर्ष सहसा देवो जगत्प्रह्लादयंस्तदा ॥ ३०

वपेणैवागतं विप्रं विषयं स्वं नराधिपः ।
प्रत्युद्गम्य मुनिं प्रह्वश्शिरसा च महीं गतः ॥ ३१

अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै न्यायत स्सुसमाहितः ।
वव्रे प्रसादं विप्रेन्द्रान्मा विप्रं मन्युराविशेत् ॥ ३२

अन्तःपुरं प्रविश्यास्मै कन्यां दत्त्वा यथाविधि ।
शान्तां शान्तेन मनसा राजा हर्षमवाप सः ॥ ३३

एवं सन्यवसत्तत्र सर्वकामै स्सुपूजितः ।
[ऋश्यशृङ्गो महातेजा इशान्तया सह भार्यया ॥] ३४

इति श्रीमद्वालकाण्डे दशमस्सर्गः ॥

॥ एकादशस्सर्गः ॥

भूय एव हि राजेन्द्र ! शृणु मे वचनं हितम् ।
यथा स देवप्रवरः कथाया मेव मब्रवीत् ॥ १

इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः ।
नाम्ना दशरथो नाम श्रीमान्सत्यप्रतिश्रवः ॥ २

अङ्गराजेन सख्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति ।
कन्या चास्य महाभाग शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३

पुत्र स्त्वङ्गाधिराजस्य रोमपाद इति श्रुतः ।
तं स राजा दशरथो गमिष्यति महायशाः ॥ ४

"अनपत्योऽस्मि धर्मात्मन्! शान्ताभर्ता मम क्रतुम् ।
आहरेत त्वयाऽऽज्ञप्त स्संतानार्थं कुलस्य च" ॥ ५

श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद्वाक्यं मनसा स विचिन्त्यच ।
प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ताभर्तार मात्मवान् ॥ ६

प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः ।
आहरिष्यति तं यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७

तं च राजा दशरथो यशस्कामः कृताञ्जलिः ।
ऋश्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित् ॥ ८

यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः ।
लभते च सतं कामं द्विजमुख्याद्विशांपतिः ॥ ९

पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारोऽमितविक्रमाः ।
वंशप्रतिष्ठानकरा स्सर्वलोकेषु विश्रुताः ॥ १०

एवं स देवप्रवरः पूर्वं कथितवान्कथाम् ।
सनत्कुमारो भगवान्पुरा देवयुगे प्रभुः ॥ ११

सत्वं पुरुषशार्दूल! त मानय सुसत्कृतम् ।
स्वयमेव महाराज! गत्वा सबलवाहनः ॥ १२

[सुमन्त्रस्य वचश्श्रुत्वा हृष्टो दशरथोऽभवत् ।]
अनुमान्य वसिष्ठं च सूतवाक्यं निशम्य च ॥ १३

[वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातो राजा संपूर्णमानसः ।]

सान्तःपुर स्सहामात्यः प्रययौ यत्र सद्विजः ।
वनानि सरित श्चैव व्यतिक्रम्य शनैश्शनैः ॥ १४
अभिचक्राम तं देशं यत्र वै मुनिपुंगवः ।
आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं रोमपादसमीपगम् ॥ १५
ऋषिपुत्रं ददर्शादौ दीप्यमान मिवानलम् ।
ततो राजा यथान्यायं पूजां चक्रे विशेषतः ॥ १६
सखित्वात्तस्य वैराज्ञः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
रोमपादेन चाख्यात मृषिपुत्राय धीमते ॥ १७
सख्यं सम्बन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् ।
एवं सुसत्कृत स्तेन सहोषित्वा नरर्षभः ॥ १८
सप्ताष्टदिवसान्राजा राजानमिदमब्रवीत् ।
"शान्तातवसुताराजन्! सहभर्त्राविशांपते ॥ १९
मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतम् ।"
तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः ॥ २०
उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सहभार्यया ।
ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य 'तथे'त्याहनृपं तदा ॥ २१
सनृपेणाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सहभार्यया ।
तावन्योन्याञ्जलिं कृत्वास्नेहात्संश्लिष्यचोरसा ॥ २२
ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान् ।
तत स्सुहृदमापृच्छ्य प्रस्थितो रघुनन्दनः ॥ २३
पौरेभ्यः प्रेषयामासदूतान्वै शीघ्रगामिनः ।
"क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलङ्कृतम् ॥ २४

धूपितं सिक्त सम्मृष्टं पताकाभि
ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजान मागतम् ॥ २५
तथा प्रघक्रुस्तत्सर्वं राज्ञा यत्प्रेषितं तदा ।
यत्प्रेषितं वसिष्ठेन राज्ञा दशरथेन च ॥ २६
कृत्वादूतान्द्विजो राज्ञः प्रेषयामास सत्वरम् ।
ततो निवेदयामासु र्दूता स्तस्मै महात्मने ॥ २७
श्रुत्वा तु तेषां वचनं पुरस्कृत्य द्विजेरितम् ।
तत स्स्वलङ्कृतं राजा नगरं प्रविवेश ह ॥ २८
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् ।
ततः प्रमुदिता स्सर्वे दृष्ट्वा तं नागराद्विजम् ॥ २९
प्रवेश्यमानं सत्कृत्य नरेन्द्रेणेन्द्रकर्मणा ।
अन्तःपुरं प्रवेश्येनं पूजां कृत्वा च शास्त्रतः ॥ ३०
कृतकृत्यं तदाऽऽत्मानं मेने तस्योपवाहनात् ।
अन्तःपुरस्त्रिय स्सर्वा श्शान्तां दृष्ट्वा तथाऽऽगताम् ३१
सहभर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्याऽऽनन्दमुपागमन् ।
पूज्यमाना च ताभि स्सा राज्ञा चैव विशेषतः ॥ ३२
उवास तत्र सुखिता कञ्चित्कालं सहर्त्विजा ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकादशस्सर्गः ॥

॥ द्वादशस्सर्गः ॥

ततः काले बहुतिथे कस्मिंश्चित्सुमनोहरे ।
वसन्ते समनुप्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोऽभवत् ॥ १

ततः प्रसाद्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनम् ।
यज्ञाय वरयामास सन्तानार्थं कुलस्यवै ॥ २
"तथे"ति च स राजान मुवाचच सुसत्कृतः ।
"सम्भारा स्सम्भ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ३
रमणीये प्रदेशे च यज्ञभूमि र्विधीयताम् ।
ततो राजाऽब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ॥ ४
"सुमन्त्रावाहय क्षिप्र मृत्विजो ब्रह्मवादिनः ।
सुयज्ञं वामदेवंच जाबालि मथ काश्यपम् ॥ ५
पुरोहितं वसिष्ठंच ये चान्ये द्विजसत्तमाः ।
तत स्सुमन्त्र स्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ॥ ६
समानयत्सतान्विप्रान्समस्तान्वेदपारगान् ।
तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथ स्तदा ॥ ७
धर्मार्थसहितं युक्तं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ।
"ममलालप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ॥ ८
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ।
तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ९
ऋषिपुत्रप्रभावेन कामान्प्राप्स्यामि चाप्यहम् ।"
तत स्साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ॥ १०
वसिष्ठप्रमुखा स्सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् ।
ऋश्यशृंगपुरोगाश्च प्रत्यूचु र्नृपतिं तदा ॥ ११
"सम्भारा स्सम्भ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ।
[सरय्वा श्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमि र्विधीयताम् ॥] १२

सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रां श्चतुरोऽमितविक्रमान् ।
यस्य ते धार्मिकी बुद्धि रियं पुत्रार्थमागता ॥" १३
ततःप्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वा तद्द्विजभाषितम् ।
अमात्यां श्चात्रवी द्राजा हर्षेणेदं शुभाक्षरम् ॥ १४
"गुरूणां वचना च्छीघ्रं संभारा स्संभ्रियन्तु मे ।
समर्थाधिष्ठित श्चाश्व स्सोपाध्यायो विमुच्यताम् ॥ १५
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ।
शान्तय श्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥ १६
शक्यः प्राप्तु मयं यज्ञ स्सर्वैरपि महीक्षिता ।
नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे ॥ १७
छिद्रं हि मृगयन्तेऽत्र विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः ।
निहतस्य च यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति ॥ १८
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते ।
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह ॥" १९
"तथे"ति च तत स्सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन् ।
पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथाऽऽज्ञप्त मकुर्वत ॥ २०
ततो द्विजास्ते धर्मज्ञमस्तुवन्पार्थिवर्षभम् ।
अनुज्ञाता स्तत स्सर्वे पुनर्जग्मु र्यथाऽऽगतम् ॥ २१
गतेष्वथ द्विजाग्र्येषु मन्त्रिण स्तान्नराधिपः ।
विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महाद्युतिः ॥ २२

इति श्रीमद्बालकाण्डे द्वादशस्सर्गः ॥

॥ त्रयोदशस्सर्गः ॥

पुनः प्राप्ते वसन्तेतु पूर्णस्संवत्सरोऽभवत् ।
प्रसवार्थंगतो यष्टुं हयमेधेन वीर्यवान् ॥ १

अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम् ॥ २

"यज्ञो मे क्रियतां ब्रह्मन्यथोक्तं मुनिपुङ्गव ! ।
यथा न विघ्नः क्रियते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम् ॥ ३

भवान्स्निग्ध स्सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो महान् ।
वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्यचोद्यतः ॥" ४

"तथे"ति च सराजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ।
"करिष्ये सर्वमेवैतद्भवता यत्समर्थितम् ॥" ५

ततोऽब्रवीद्द्विजा न्वृद्धान्यज्ञकर्मसु निष्ठितान् ।
स्थापत्ये निष्ठितां श्चैव वृद्धान्परमधार्मिकान् ॥ ६

कर्मान्तिका न्शिल्पकरान्वर्धकी न्खनकानपि ।
गणकान्शिल्पिन श्चैव तथैव नटनर्तकान् ॥ ७

तथा शुचीन्शास्त्रविदः पुरुषान्सुबहुश्रुतान् ।
"यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात् ॥ ८

इष्टका बहुसाहस्री शीघ्र मानीयता" मिति ।
"औपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञां बहुगुणान्विताः ॥ ९

ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्या श्शतश श्शुभाः ।
भक्ष्यान्नपानै र्बहुभि स्समुपेता स्सुनिष्ठिताः ॥ १०

तथा पौरजनस्यापि कर्तव्या बहुविस्तराः ।
आवासा बहुकक्ष्यावै सर्वकामैरुपस्थिताः ॥ ११
तथा जानपदस्यापि जनस्य बहुशोभनम् ।
दातव्य मन्नं विधिवत्सत्कृत्य न तु लीलया ॥ १२
सर्ववर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ।
न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि ॥ १३
यज्ञ कर्मसु ये व्यग्राः पुरुषा शिल्पिन स्तथा ।
तेषा मपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम् ॥ १४
तेच स्यु स्संभृता स्सर्वे वसुभि र्भोजनेनच ।
यथा सर्वं सुविहितं न किंचित्परिहीयते ॥ १५
तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतिस्निग्धेन चेतसा ।"
ततस्सर्वे समागम्य वसिष्ठ मिद मब्रुवन् ॥ १६
"यथोक्तं तत्सुविहितं न किंचि त्परिहीयते ।
यथोक्तं तत्करिष्यामो न किंचि त्परिहास्यते ॥" १७
तत स्सुमन्त्र मानीय वसिष्ठो वाक्य मब्रवीत् ।
"निमन्त्रयस्व नृपती न्पृथिव्यां ये च धार्मिकाः ॥ १८
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैव सहस्रशः ।
समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान् ॥ १९
मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं सत्यविक्रमम् ।
निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितम् ॥ २०
तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतम् ।
पूर्वसम्बन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि ते ॥ २१

तथा काशीपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनम् ।
वयस्यं राजसिंहस्य स्वयमेवानयस्व ह ॥ २२
तथा केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकम् ।
श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं त्वमिहानय ॥ २३
अंगेश्वरं महाभागं रोमपादं सुसत्कृतम् ।
वयस्यं राजसिंहस्य तमानय यशस्विनम् ॥ २४
प्राचीनान्सिन्धुसौवीरान्सौराष्ट्र्यां श्च पार्थिवान् ।
दाक्षिणात्यान्नरेन्द्रांश्च समस्तानानयस्व ह ॥ २५
सन्ति स्निग्धाश्च ये चान्ये राजानः पृथिवीतले ।
तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान्सहबान्धवान् ॥" २६
वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
व्यादिशत्पुरुषांस्तत्र राज्ञा मानयने शुभान् ॥ २७
स्वय मेव हि धर्मात्मा प्रययौ मुनिशासनात् ।
सुमन्त्रस्त्वरितो भूत्वा समानेतुं महीक्षितः ॥ २८
ते च कर्मान्तिका स्सर्वे वसिष्ठाय च धीमते ।
सर्वंनिवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम् ॥ २९
ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठ स्तान्सर्वा निद मब्रवीत् ।
"अवज्ञया न दातव्यं कस्यचि ल्लीलयापिवा ॥ ३०
अवज्ञया कृतं हन्या दातारं नात्र संशयः ।
ततः कैश्चिदहोरात्रै रुपयाता महीक्षितः ॥ ३१
बहूनि रत्नान्यादय राज्ञो दशरथस्य वै ।
ततो वसिष्ठस्सुप्रीतो राजान मिद मब्रवीत् ॥ ३२

"उपयाता नरव्याघ्र! राजान स्तवशासनात् ।
मयाऽपि सत्कृता स्सर्वे यथार्हं राजसत्तम ॥ ३३
यज्ञीयंच कृतं राजन्! पुरुषैस्सुसमाहितैः ।
निर्यातु च भवान्यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकात् ॥ ३४
सर्वकामै रुपहृतै रुपेतं वै समन्ततः ।
द्रष्टु मर्हसि राजेन्द्र! मनसेव विनिर्मितम् ॥ ३५
तदा वसिष्ठवचना दृश्यशृङ्गस्य चोभयोः ।
शुभे दिवसनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥ ३६
ततो वसिष्ठप्रमुखा स्सर्व एव द्विजोत्तमाः ।
ऋश्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभं स्तदा ॥ ३७
यज्ञवाटगता स्सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रयोदशस्सर्गः ॥

॥ चतुर्दशस्सर्गः ॥

अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन्प्राप्ते तुरंगमे ।
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत ॥ १
ऋश्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कर्मचक्रु र्द्विजर्षभाः ।
अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ॥ २
कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजका वेदपारगाः ।
यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ ३
प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः ।
चक्रुश्च विधिवत्सर्व मधिकं कर्मशास्त्रतः ॥ ४

अभिपूज्य ततो हृष्टा स्सर्वे चक्रु र्यथाविधि ।
प्रातस्सवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुङ्गवाः ॥ ५
ऐन्द्रश्च विधिवद्दत्तो राजा चाभिष्टुतोऽनघः । षु
माध्यन्दिनं च सवनं प्रावर्तत यथाक्रमम् ॥ ६
तृतीयसवनं चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ।
चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा तदा ब्राह्मणपुङ्गवाः ॥ ७
न चाहुतमभूत्तत्र स्खलितं वापि किंचन ।
दृश्यते ब्रह्मवत्सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥ ८
न तेष्वहस्सु श्रान्तो वा क्षुधितो वापि दृश्यते ।
नाविद्वान्ब्राह्मणस्तत्र नाशतानुचरस्तदा ॥ ९
ब्राह्मणा भुंजते नित्यं नाथवन्तश्च भुंजते ।
तापसा भुंजते चापि श्रमणा भुंजते तथा ॥ १०
वृद्धा श्च व्याधिता श्चैव स्त्रियो बाला स्तथैव च ।
अनिशं भुंजमानानां न तृप्ति रुपलभ्यते ॥ ११
दीयतां दीयता मन्नं वासांसि विविधानि च ।
इति संचोदिता स्तत्र तथा चक्रु रनेकशः ॥ १२
अन्नकूटा श्च बहवो दृश्यन्ते पर्वतोपमाः ।
दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत्तदा ॥ १३
नानादेशा दनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणा स्तथा ।
अन्नपानै स्सुविहिता स्तस्मिन्यज्ञे महात्मनः ॥ १४
अन्नं हि विधिवत्स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः ।
अहो तृप्तास्म भद्रं त इति शुश्राव राघवः ॥ १५

स्वलङ्कृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान्पर्यवेषयन् ।
उपासते च तानन्ये सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १६
कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान्बहूनपि ।
प्राहु स्सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया ॥ १७
दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः ।
सर्वकर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ १८
नाषडङ्गविदत्रासी न्नाव्रतो नाबहुश्रुतः ।
सदस्या स्तस्य वै राज्ञो नावादकुशला द्विजाः ॥ १९
प्राग्ने यूपोच्छ्रये तस्मिन्षड्बैल्वाः खादिरा स्तथा ।
तावन्तो बिल्वसहिताः पर्णिन श्च तथाऽपरे ॥ २०
श्लेष्मातकमयस्त्वेको देवदारुमय स्तथा ।
द्वा वेव विहितौ तत्र बाहुव्यस्तपरिग्रहौ ॥ २१
कारिता स्सर्व एवै ते शास्त्रज्ञै र्यज्ञकोविदैः ।
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालङ्कृताऽभवन् ॥ २२
एकविंशतियूपा स्त एकविंशत्यरत्नयः ।
वासोभिरेकविंशद्भिरेकैकं समलङ्कृताः ॥ २३
विन्यस्ता विधिवत्सर्वे शिल्पिभि स्सुकृता दृढाः ।
अष्टाश्रय स्सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः ॥ २४
आच्छादिता स्ते वासोभिः पुष्पै र्गंधै श्च भूषिताः ।
सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २५
इष्टकाश्च यथा न्यायं कारिता श्च प्रमाणतः ।
चितोऽग्नि र्ब्राह्मणै स्तत्र कुशलै श्शुल्वकर्मणि ॥ २६

स चित्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलै र्द्विजैः ।
गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ॥ २७
नियुक्ता स्तत्र पशवस्तत्तदुद्दिश्य दैवतम् ।
उरगाः पक्षिण श्चैव यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ २८
शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचराश्चये ।
ऋत्विग्भिस्सर्वमेवैतन्नियुक्तं शास्त्रत स्तदा ॥ २९
पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा ।
अश्वरत्नोत्तमं तस्य राज्ञो दशरथस्य च ॥ ३०
कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्य समन्ततः ।
कृपाणै र्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ ३१
पतत्रिणा तदा सार्धं सुस्थितेन च चेतसा ।
अवसद्रजनीं मेकां कौसल्या धर्मकाम्यया ॥ ३२
होताऽध्वर्यु स्तथोद्गाता हस्तेन समयोजयन् ।
महिष्या परिवृत्त्या च वावातां च तथाऽपराम् ॥ ३३
पतत्रिण स्तस्य वपा मुद्धृत्य नियतेन्द्रियः ।
ऋत्विक्परमसम्पन्नः श्रपयामास शास्त्रतः ॥ ३४
धूमगन्धं वपायास्तु जिघ्रति स्म नराधिपः ।
यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन्पापमात्मनः ॥ ३५
हयस्य यानि चाङ्गानि तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः ।
अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समन्ता त्षोडशर्त्विजः ॥ ३६
प्लक्षशाखासु यज्ञाना मन्येषां क्रियते हविः ।
अश्वमेधस्य यज्ञस्य वैतसो भाग इष्यते ॥ ३७

त्र्यहोऽश्वमेध स्संख्यातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः ।
चतुष्टोम मह स्तस्य प्रथमं परिकल्पितम् ॥ ३८
उक्थ्यं द्वितीयं संख्यात मतिरात्रं तथोत्तरम् ।
कारितास्तत्र बहवो विहिताश्शास्त्रदर्शनात् ॥ ३९
ज्योतिष्टोमायुषी चैव मतिरात्रौच निर्मितौ ।
अभिजिद्विश्वजिच्चैवमप्तोर्यामो महाक्रतुः ॥ ४०
प्राचीं होत्रे ददौ राजा दिशं स्वकुलवर्धनः ।
अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ॥ ४१
उद्गात्रेच तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता ।
अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ॥ ४२
क्रतुं समाप्यतु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः ।
ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा धरां तां क्रतुवर्धनः ॥ ४३
ऋत्विजस्त्वब्रुवन्सर्वे राजानं गतकल्मषम् ।
"भवा नेव महीं कृत्स्ना मेको रक्षितु महति ॥ ४४
न भूम्या कार्य मस्माकं नहि शक्तास्स्मपालने ।
रता स्स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप ॥ ४५
निष्क्रियं किंचिदेवेह प्रयच्छतु भवानिति ।
मणिरत्नं सुवर्णंवा गावो यद्वा समुद्यतम् ॥ ४६
तत्प्रयच्छ नरश्रेष्ठ! धरण्या न प्रयोजनम्" ।
एव मुक्तो नरपतिः ब्राह्मणै र्वेदपारगैः ॥ ४७
गवां शतसहस्राणि दशतेभ्यो ददौ नृपः ।
दशकोटीस्सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम् ॥ ४८

ऋत्विजस्तु तत स्सर्वे प्रददु स्सहिता वसु ।
ऋश्यशृङ्गाय मुनये वसिष्ठाय च धीमते ॥ ४९
ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः ।
सुप्रीतमनस स्सर्वे प्रत्यूचु र्मुदिता भृशम् ॥ ५०
ततः प्रसर्पकेभ्य स्तु हिरण्य सुसमाहृतः ।
जाम्बूनदं कोटिसंख्यं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥ ५१
दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरण मुत्तमम् ।
कस्मैचि द्याचमानाय ददौ राघवनन्दनः ॥ ५२
ततः प्रीतेषु नृपतिः द्विजेषु द्विजवत्सलः ।
प्रणाममकरोत्तेषां हर्षपर्याकुलेक्षणः ॥ ५३
तस्याशिषोऽथ विधिव द्ब्राह्मणै स्समुदीरिताः ।
उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां प्रणतस्य च ॥ ५४
ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञ मनुत्तमम् ।
पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ॥ ५५
ततोऽब्रवी दृश्यशृङ्गं राजा दशरथस्तथा ।
"कुलस्य वर्धनं त्वन्तु कर्तु मर्हसि सुव्रत" ॥ ५६
"तथे"ति च स राजान मुवाच द्विजसत्तमः ।
"भविष्यन्ति सुता राजं श्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः" ॥ ५७
[स तस्यवाक्यं मधुरं निशम्य प्रणम्य तस्मै प्रयतो नरेन्द्रः ।
जगाम हर्षपरमं महात्मा तमृश्यशृङ्गः पुनरप्युवाच ॥]

इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुर्दशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चदशस्सर्गः ॥

मेधावीतु ततो ध्यात्वा स किंचिदिद मुत्तरम् ।
लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृप मब्रवीत् ॥ १

" इष्टिं तेऽहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
अथर्ववेशिरसि प्रोक्ते मन्त्रै स्सिद्धां विधानतः । थ २
ततः प्रक्रम्य तामिष्टिं पुत्रीयां पुत्रकारणात् " ।
जुहाव चाग्नौ तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३

ततो देवा स्सगन्धर्वा स्सिद्धाश्च परमर्षयः ।
भागप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ॥ ४

ता स्समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदसि देवताः ।
अब्रुवंल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं महत् ॥ ५

" भगवं ! स्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः ।
सर्वान्नो बाधते वीर्या च्छासितुं तं न शक्नुमः ॥ ६

त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगव ! न्मुदा ।
मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ॥ ७

उद्वेजयति लोकां स्त्री नुच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः ।
शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितु मिच्छति ॥ ८

ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वानसुरान्ब्राह्मणां स्तथा ।
अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ॥ ९

नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति स मारुतः ।
चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रोऽपि न कम्पते ॥ १०

तन्महन्नो भयं तस्मा द्राक्षसाद्घोरदर्शनात् ।
वधार्थं तस्य भगव! न्नुपायं कर्तु मर्हसि" ॥ ११
एव मुक्तस्सुरै स्सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोऽब्रवीत् ।
"हन्तायं विदित स्तस्य वधोपायो दुरात्मनः ॥ १२
तेन गन्धर्वयक्षाणां देवदानवरक्षसाम् ।
अवध्योऽस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया ॥ १३
नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षोमानुषांस्तदा ।
तस्मात्समानुषाद्ध्योमृत्युर्नान्योऽस्यविद्यते" ॥ १४
एतच्छ्रुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणासमुदाहृतम् ।
देवामहर्षयस्सर्वे प्रहृष्टास्तेऽभवं स्तदा ॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महाद्युतिः ।
शंखचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ॥ १६
ब्रह्मणा च समागम्य तत्र तस्थौ समाहितः ।
तमब्रुवन्सुरास्सर्वे स्समभिष्टूयसन्नताः ॥ १७
"त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो! लोकानां हितकाम्यया ।
राज्ञो दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेः प्रभोः ॥ १८
धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः ।
तस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च ॥ १९
विष्णो! पुत्रत्व मागच्छ कृत्वाऽऽत्मानं चतुर्विधम् ।
तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककंटकम् ॥ २०
अवध्यं दैवतै र्विष्णो! समरे जहि रावणम् ।
सहिदेवान्सगन्धर्वा न्सिद्धांश्च मुनिसत्तमान् ॥ २१

राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योत्सेकेन बाधते ।
ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ २२
क्रीडन्तो नन्दनवने क्रूरेण किल हिंसिताः ।
वधार्थं वय मायातास्त्स्यवै मुनिभिस्सह ॥ २३
सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च तत स्त्वां शरणं गताः ।
त्वं गतिः परमा देव! सर्वेषां नः परन्तप ॥ २४
वधाय देव! शत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु" ।
एवमुक्तस्तु देवेशो विष्णु स्त्रिदशपुङ्गवः ॥ २५
पितामहपुरोगां स्ता न्सर्वलोकनमस्कृतः ।
अब्रवीत्त्रिदशान्सर्वान्समेतान्धर्मसंहितान् ॥ २६
"भयं त्यजत; भद्रं वो; हितार्थं युधि रावणम् ।
सपुत्रपौत्रं सामात्यं समित्रज्ञातिबान्धवम् ॥ २७
हत्वा क्रूरं दुरात्मानं देवर्षीणां भयावहम् ।
दशवर्ष सहस्राणि दशवर्षशतानिच ॥ २८
वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन्पृथिवी मिमाम्" ।
एवं दत्वा वरं देवो देवानां विष्णु रात्मवान् ॥ २९
मानुषे चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः ।
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वाऽऽत्मानं चतुर्विधम् ॥ ३०
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ।
ततो देवा स्सगन्धर्वा स्सरुद्रा स्साप्सरोगणाः ॥ ३१
स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभि स्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ।

"त मुद्धतं रावण मुग्रतेजसं प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम् ।
विरावणं साधुतपस्विकंटकं तपस्विना मुद्धर तं भयावहम् ॥ ३२
तमेव हत्वा सबलं सबान्धवं विरावणं रावणमग्र्यपौरुषम् ।
स्वलोक मागच्छ गतज्वर श्रिरं सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकल्मषम् ॥"

इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चदशस्सर्गः ॥

॥ षोडशस्सर्गः ॥

ततो नारायणो देवो नियुक्त स्सुरसत्तमैः ।
जानन्नपि सुरानेवं श्लक्ष्णं वचन मब्रवीत् ॥ १
"उपायः कोवधे तस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
य महं तं समास्थाय निहन्या मृषिकंटकम् ॥" २
एव मुक्ता स्सुरास्सर्वे प्रत्यूचु र्विष्णु मव्ययम् ।
"मानुषीं तनु मास्थाय रावणं जहि संयुगे ॥ ३
सहि तेपे तप स्तीव्रं दीर्घकाल मरिन्दम ! ।
येन तुष्टोऽभवद्ब्रह्मा लोककृल्लोकपूर्वजः ॥ ४
संतुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः ।
नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ॥ ५
अवज्ञाताः पुरा तेन वरदानेन मानवाः ।
एवं पितामहा त्तस्माद्वरं प्राप्य स दर्पितः ॥ ६
उत्सादयति लोकां स्त्रीन् स्त्रिय श्चाप्यपकर्षति ।
तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परन्तप ॥" ७

इत्येत द्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णु रात्मवान् ।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ॥ ८
स चाप्यपुत्रो नृपति स्तस्मिन्काले महाद्युतिः ।
अयजत्पुत्रिया मिष्टिं पुत्रेष्सु रसिसूदनः ॥ ९
स कृत्वा निश्चयं विष्णु रामन्त्र्य च पितामहम् ।
अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ १०
ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् ।
प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ॥ ११
कृष्णरक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् ।
स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् ॥ १२
शुभलक्षणसम्पन्नं दिव्याभरणभूषितम् ।
शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥ १३
दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् ।
[महादंष्ट्रं गदापाणिं गोपतिश्लिष्टकन्धरम् ॥ १४
महोरस्कं महाबाहु मङ्गदद्वयशोभितम् ।
ताराविकृतकल्पेन हारेणोरसि राजता ॥ १५
ताराधिपतिकल्पै श्च दन्तैः परमशोभितम् ।
ज्वलन्निव च तेजोभि र्दीपयन्निव च श्रिया ॥ १६
तप्तजाम्बूनदमयै र्भूषणै र्भूषितं च यत् ।]
तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् ॥ १७
दिव्यपायससम्पूर्णां पात्रीं पत्नी मिव प्रियाम् ।
प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयी मिव ॥ १८

समवेक्ष्यात्रकी द्वाक्य मिदं दशरथं नृपम् ।
"प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप ॥" १९

ततःपरं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
"भगव! न्स्वागतं तेऽस्तु कि महं करवाणि ते ॥" २०

अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्योनरोऽब्रवीत् ।
राज! न्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं त्वया ॥ २१

इदं तु नृपशार्दूल! पायसं देवनिर्मितम् ।
प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् ॥ २२

भार्याणा मनुरूपाणा 'मश्नी 'तेति प्रयच्छ वै ।
तासु त्वं प्राप्स्यसे पुत्रान्यदर्थं यजसे नृप! ॥ २३

"तथे "ति नृपतिः प्रीत श्शिरसा प्रतिगृह्यताम् ।
पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् ॥ २४

अभिवाद्य च तद्भूत-मद्भुतं प्रियदर्शनम् ।
मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ २५

ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् ।
बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः ॥ २६

ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम् ।
संवर्तयित्वा तत्कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥ २७

हर्षरश्मिभि रुद्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ ।
शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभोऽम्शुभिः ॥ २८

सोऽन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्या मिदमब्रवीत् ।
"पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विद मात्मनः ॥" २९

कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा ।
अर्धा दर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ ३०
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् ।
प्रदद्धौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् ॥ ३१
अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महीपतिः ।
एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् ॥ ३२
तास्त्वेतत्पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमस्त्रियः ।
सम्मानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ ३३
तत स्तु ताः प्राश्य तदुत्तमस्त्रियो महीपते रुत्तमपायसं पृथक् ।
हुताशनादित्यसमानतेजस श्चिरेण गर्भान्प्रतिपेदिरे तदा ॥ ३४
तत स्तु राजा प्रसमीक्ष्य तास्स्त्रियः प्ररूढगर्भाः प्रतिलब्धमानसः ।
बभूव हृष्ट स्त्रिदिवे यथा हरि स्सुरेन्द्रसिद्धर्षिगणाभिपूजितः ॥ ३५

इति श्रीमद्बालकाण्डे षोडशस्सर्गः ॥

॥ सप्तदशस्सर्गः ॥

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
उवाच देवता स्सर्वा स्स्वयम्भूर्भगवा निदम् ॥ १
"सत्यसन्धस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः ।
विष्णो स्सहाया न्बलिनस्सृजध्वं कामरूपिणः ॥ २
मायाविद श्च शूरां श्च वायुवेगसमान्जवे ।
नयज्ञान्बुद्धिसम्पन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३

असंहार्यानुपायज्ञान्दिव्यसंहननान्वितान् ।
सर्वास्त्रगुणसम्पन्नानमृतप्राशनानिव ॥ ४
अप्सरस्सु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च ।
[यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षीविद्याधरीषु च ॥ ५
किन्नरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च ।]
सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रां स्तुल्यपराक्रमान् ॥ ६
पूर्वमेव मयासृष्टो जाम्बवानृक्षपुङ्गवः ।
जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्त्रादजायत ॥" ७
ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्य शासनम् ।
जनयामासु रेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ॥ ८
ऋषय श्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
चारणा श्च सुतान्वीरान्ससृजु र्वनचारिणः ॥ ९
वानरेन्द्रं महेन्द्राभ मिन्द्रो वालिनमूर्जितम् ।
सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतां वरः ॥ १०
बृहस्पति स्त्वजनयत्तारं नाम महाहरिम् ।
सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्त मनुत्तमम् ॥ ११
धनदस्य सुत श्श्रीमान्वानरो गन्धमादनः ।
विश्वकर्मात्वजनय न्नलं नाम महाहरिम् ॥ १२
पावकस्य सुत श्श्रीमान्नीलोऽग्निसदृशप्रभः ।
तेजसा यशसा वीर्या दत्यरिच्यत वानरान् ॥ १३
रूपद्रविणसम्पन्ना वश्विनौ रूपसम्मतौ ।
मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतु स्स्वयम् ॥ १४

वरुणो जनयामास सुषेणं वानरर्षभम् ।
शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलम् ॥ १५
मारुतस्यात्मज श्श्रीमान्हनूमन्नाम वानरः ।
वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे ॥ १६
[सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान्बलवानपि ।]
ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधे रताः ॥ १७
अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः ।
मेरुमंदरसंकाशा वपुष्मन्तो महाबलाः ॥ १८
ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्र मेवाभिजज्ञिरे ।
यस्य देवस्य यद्रूपं तेजो य श्च पराक्रमः ॥ १९
अजायत समस्तेन तस्य तस्य सुतः पृथक् ।
गोलाङ्गूलीषु चोत्पन्नाः केचित्सम्मतविक्रमाः ॥ २०
ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किन्नरीषु च ।
देवा महर्षिगन्धर्वा स्तार्क्ष्या यक्षा मनस्विनः ॥ २१
नागाः किम्पुरुषा श्चैव सिद्धविद्याधरोरगाः ।
बह्वो जनयामासु र्हृष्टा स्तत्र सहस्रशः ॥ २२
वानरान्सुमहाकायान्सर्वान्वै वनचारिणः ।
अप्सरस्सु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च ॥ २३
नागकन्यासु च तथा गन्धर्वीणां तनूषु च ।
कामरूपबलोपेता यथा कामविचारिणः ॥ २४
सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च ।
शिलाप्रहरणा स्सर्वे सर्वे पादपयोधिनः ॥ २५

नखदंष्ट्रायुधा स्सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः ।
विचालयेयु श्शैलेन्द्रा न्भेदयेयु स्स्थिरान्द्रुमान् ॥ २६
क्षोभयेयु श्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम् ।
दारयेयुः क्षितिं पद्भ्या मापूरयेयु र्महार्णवम् ॥ २७
नभस्स्थलं विशेयु श्च गृह्णीयु रपि तोयदान् ।
गृह्णीयु रपि मातङ्गान्मत्तान्प्रव्रजतो वने ॥ २८
नर्दमाना श्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् ।
ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम् ॥ २९
शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम् ।
ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ॥ ३०
बभूवु र्यूथपश्रेष्ठा वीरांश्चाजनयन्हरीन् ।
अन्ये ऋक्षवतः प्रस्था नुपतस्थु स्सहस्रशः ॥ ३१
अन्ये नानाविधान्शैलान्भेजिरे काननानि च ।
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम् ॥ ३२
भ्रातरा वुपतस्थु स्ते सर्वएव हरीश्वराः ।
नळं नीलं हनूमन्त मन्यांश्च हरियूथपान् ॥ ३३
ते तार्क्ष्यवेगसम्पन्ना स्सर्वे युद्धविशारदाः ।
विचरन्तोऽर्दयन्दर्पात्सिंहव्याघ्रमहोरगान् ॥ ३४
तां श्च सर्वान्महाबाहु र्वाली विपुलविक्रमः ।
जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ॥ ३५
तैरियं पृथिवी शूरै स्सपर्वतवनार्णवा ।
कीर्णा विविधसंस्थानै र्नानाव्यञ्जनलक्षणैः ॥ ३६

तैर्मेघवृंदाचलकूटकल्पैर्महाबलै र्वानरयूथपालैः ।
बभूव भूर्भीमशरीररूपै स्समावृता रामसहायहेतोः ॥ ३७

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तदशस्सर्गः ॥

॥ अष्टादशस्सर्गः ॥

निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः ।
प्रतिगृह्य सुराभागान्प्रतिजग्मु र्यथागतम् ॥ १

समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ॥ २

यथार्हं पूजिता स्तेन राज्ञा वै पृथिवीश्वराः ।
मुदिताः प्रययु र्देशान्प्रणम्य मुनिपुङ्गवम् ॥ ३

श्रीमतां गच्छतां तेषां स्वपुराणि पुरात्ततः ।
बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे ॥ ४

गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथ स्तदा ।
प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ ५

शान्तया प्रययौ सार्धं ऋष्यशृङ्ग स्सुपूजितः ।
अन्वीयमानो राज्ञाऽथ सानुयात्रेण धीमता ॥ ६

एवं विसृज्य तान्सर्वान्राजासम्पूर्णमानसः ।
उवास सुखित स्तत्र पुत्रोत्पत्तिंविचिन्तयन् ॥ ७

ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट्समत्ययुः ।

॥ श्रीरामावतारघट्टः ॥

ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ॥ ८
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु ।
ग्रहेषु कर्कटेलग्ने वाक्पता विन्दुनासह ॥ ९
प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम् ।
कौसल्याऽजनयद्रामं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ १०
विष्णो रर्धं महाभागं पुत्त्रमैक्ष्वाकुवर्धनम् ।
कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ॥ ११
यथा वरेण देवाना मदितिर्वज्रपाणिना ।
भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः ॥ १२
साक्षाद्विष्णो श्चतुर्भाग स्सर्वैस्समुदितो गुणैः ।
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राऽजनयत्सुतौ ॥ १३
वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णो रर्धसमन्वितौ ।
पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः ॥ १४
सार्पे जातौ तु सौमित्री कुळीरेऽभ्युदिते रवौ ।
राज्ञः पुत्रा महात्मान श्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ॥ १५
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ।
जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १६
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टि श्च खाच्च्युता ।
उत्सवश्च महानासी दयोध्यायां जनाकुलः ॥ १७
रथ्या श्च जनसम्बाधा नटनर्तकसङ्कुलाः ।
गायकै श्च विराविण्यो वादनै श्च तथापरैः ॥ १८

प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधवन्दिनाम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ॥ १९
अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाऽकरोत् ।
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् ॥ २०
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्न मपरं तथा ।
वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवां स्तदा ॥ २१
ब्राह्मणान्भोजयामास पौरान्जानपदानपि ।
अदद्दा द्ब्राह्मणानां तु रत्नौघमपितं बहु ॥ २२
तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् ।
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः ॥ २३
बभूव भूयो भूतानां स्वयम्भूरिव सम्मतः ।
सर्वे वेदविदश्शूरा स्सर्वे लोकहिते रताः ॥ २४
सर्वे ज्ञानोपसम्पन्ना स्सर्वे समुदिता गुणैः ।
तेषा मपि महातेजा रामस्सत्यपराक्रमः ॥ २५
इष्टस्सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ।
गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठेच रथचर्यासु सम्मतः ॥ २६
धनुर्वेदे च निरतः पितृशुश्रूषणे रतः ।
बाल्यात्प्रभृतिसुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः २७
रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः ।
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ॥ २८
लक्ष्मणो लक्ष्मिसम्पन्नो बहिःप्राण इवापरः ।
नच तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ॥ २९

मृष्टमन्न मुपानीत मश्नाति नहि तं विना ।
यदा हि हयमारुह्य मृगयां याति राघवः ॥ ३०
तदैनं पृष्ठतोऽन्वेति स धनुः परिपालयन् ।
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः ॥ ३१
प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथा प्रियः ।
स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्त्रैर्दशरथः प्रियैः ॥ ३२
बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः ।
ते यदा ज्ञानसम्पन्ना स्सर्वे स्समुदिता गुणैः ॥ ३३
ह्रीमन्तः कीर्तिमन्त श्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ।
तेषामेवं प्रभावानां सर्वेषां दीप्ततेजसाम् ॥ ३४
पिता दशरथो हृष्टो ब्रह्मा ! लोकाधिपो यथा ।
ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्ययने रताः ॥ ३५
पितृशुश्रूषणरताः धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ॥ ३६
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्याय स्सबान्धवः ।
तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः ॥ ३७
अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
स राज्ञो दर्शनाकांक्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह ॥ ३८
"शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनस्सुतम् ।"
तच्छ्रुत्वा वचनं त्रासाद्राज्ञो वेश्म प्रदुद्रुवुः ॥ ३९
सम्भ्रान्तमनस स्सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ।
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्र मृषिं तदा ॥ ४०

प्राप्तमावेदयामासु र्नृपायैक्ष्वाकवे तदा ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधा स्समाहितः ॥ ४१
प्रत्युज्जगाम तं हृष्टो ब्रह्माण मिव वासवः ।
तं दृष्ट्वाज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम् ॥ ४२
प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यं मुपहारयत् ।
स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ ४३
कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ।
पुरे कोशे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च ॥ ४४
कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छ त्सुधार्मिकः ।
"अपि ते सन्नता स्सर्वे सामन्ता रिपवो जिताः ! ॥ ४५
दैवं च मानुषं चापि कर्म ते साध्वनुष्ठितम् ।"
वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनिपुङ्गवः ॥ ४६
ऋषींश्चान्या न्यथान्यायं महाभागानुवाच ह ।
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम् ॥ ४७
विविशुः पूजिता स्तत्र निषेदुश्च यथार्हतः ।
अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ ४८
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ।
"यथाऽमृतस्य सम्प्राप्तिर्यथा वर्षं मनूदके ॥ ४९
यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माऽप्रजस्य च ।
प्रणष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदये ॥ ५०
तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ! ।
कंचते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः ॥ ५१

पात्रभूतोऽसि मे ब्रह्म! न्दिष्ट्या प्राप्तोऽसि कौशिक!।
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम्॥ ५२

पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः।
ब्रह्मर्षित्व मनुप्राप्तः पूज्योऽसि बहुधा मया॥ ५३

तदद्भुत मिदं ब्रह्मन्! पवित्रं परमं मम।
शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव सन्दर्शनात्प्रभो!॥ ५४

ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यं मागमनं प्रति।
इच्छाम्यनुगृहीतोऽहं त्वदर्थं परिवृद्धये॥ ५५

कार्यस्य न विमर्शं च गंतु मर्हसि कौशिक!।
कर्ता चाह मशेषेण दैवतं हि भवा न्मम॥ ५६

मम चाय मनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज!।
तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो मम॥" ५७

इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं श्रुतिसुख मात्मवता विनीतमुक्तम्।
प्रथितगुणयशा गुणै र्विशिष्टः परमऋषिः परमं जगाम हर्षम् ५८

इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टादशस्सर्गः॥

॥ एकोनविंशस्सर्गः॥

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्य मद्भुतविस्तरम्।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत॥ १

"सदृशं राजशार्दूल! तवैतद्भुवि नान्यथा।
महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः॥ २

यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्यकार्यस्य निश्चयम् ।
कुरुष्व राजशार्दूल! भव सत्यप्रतिश्रवाः ॥ ३
अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ! ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौतु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥ ४
व्रते मे बहुशश्चीर्णे समाप्त्यां राक्षसा विमौ ।
मारीच श्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ ५
समांसरुधिरौघेन वेदीं तामभ्यवर्षताम् ।
अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये ॥ ६
कृतश्रमो निरुत्साह स्तस्मा देशा दपाक्रमे ।
नच मे क्रोध मुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव! ॥ ७
तथा भूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ।
स्वपुत्रं राजशार्दूल! रामं सत्यपराक्रमम् ॥ ८
काकपक्षधरं शूरं ज्येष्ठं मे दातु मर्हसि ।
शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ॥ ९
राक्षसा ये विकर्तार स्तेषा मपि विनाशने ।
श्रेय श्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ॥ १०
त्रयाणा मपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ।
न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन ॥ ११
न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ।
वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशंगतौ ॥ १२
रामस्य राजशार्दूल! न पर्याप्तौ महात्मनः ।
न च पुत्र कृतस्नेहं कर्तु मर्हसि पार्थिव ॥ १३

अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ ।
अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १४
वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ।
यदि ते धर्मलाभं च यशश्च परमंभुवि ॥ १५
स्थितमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातु मर्हसि ।
यदि ह्यनुज्ञां काकुत्स्थ! ददते तव मन्त्रिणः ॥ १६
वसिष्ठप्रमुखा स्सर्वे ततो रामं विसर्जय ।
अभिप्रेत मसंसक्त मात्मजं दातु मर्हसि ॥ १७
दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् ।
नात्येति कालो यज्ञस्य यथाऽयं मम राघव! ॥ १८
तथा कुरुष्व भद्रं ते माच शोके मनः कृथाः ।"
इत्येव मुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ॥ १९
विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
स तन्निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचश्शुभम् ॥ २०
शोक मभ्यगम त्तीव्रं व्यषीदत भयान्वितः ।
इतिहृदयमनोविदारणं मुनिवचनं तदतीव शुश्रुवान् ।
नरपति रभवन्महा(सतिस्तदा) व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् ॥२१

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकोनविंशस्सर्गः ॥

॥ विंशस्सर्गः ॥

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
मुहूर्तमिव निस्संज्ञ स्संज्ञावा निद मब्रवीत् ॥ १

"ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः ।
न युद्धयोग्यता मस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥ २
इय मक्षौहिणी पूर्णा यस्याऽहं पतिरीश्वरः ।
अनया संवृतो गत्वा योद्धाऽहं तै र्निशाचरैः ॥ ३
इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः ।
योग्या रक्षोगणै र्योग्यं न रामं नेतु मर्हसि ॥ ४
अह मेव धनुष्पाणि र्गोप्ता समरमूर्धनि ।
यावत्प्राणान्धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥ ५
निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता ।
अहं तत्रागमिष्यामि न रामं नेतु मर्हसि ॥ ६
बालो ह्यकृतविद्य श्च न च वेत्ति बलाबलम् ।
न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ॥ ७
न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि ते ध्रुवम् ।
विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्त मपि नोत्सहे ॥
जीवितुं मुनिशार्दूल! न रामं नेतु मर्हसि ।
यदि वा राघवं ब्रह्म! न्नेतु मिच्छसि सुव्रत! ॥ ९
चतुरंगसमायुक्तं मया च सहितं नय ।
षष्टिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक! ॥ १०
दुःखेनोत्पादित श्चायं न रामं नेतु मर्हसि ।
चतुर्णा मात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ॥ ११
ज्येष्ठे धर्मप्रधाने च न रामं नेतु मर्हसि ।
किंवीर्या राक्षसा स्ते च कस्य पुत्रा श्च केचते ॥ १२

कथं प्रमाणाः के चैता ब्रूहि मुनिपुङ्गव ! ।
कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम् ॥ १३
मामकै र्वा बलै र्ब्रह्मन् ! मया वा कूटयोधिनाम् ।
सर्वं मे शंस भगव ! न्कथं तेषां मया रणे ॥ १४
स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः ।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १५
"पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः ।
स ब्रह्मणा दत्तवर स्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् ॥ १६
महाबलो महावीर्यो राक्षसै र्बहुभिर्वृतः ।
श्रूयते हि महावीर्यो रावणो राक्षसाधिपः ॥ १७
साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः ।
यदा स्वयं न यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः ॥ १८
तेन संचोदितौ द्वौतु राक्षसौ सुमहाबलौ ।
मारीच श्च सुबाहु श्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥" १९
इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा ।
"न हि शक्तोऽस्मि सङ्ग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः ॥ २०
स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ ! कुरुष्व ममपुत्रके ।
मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान्गुरुः ॥ २१
देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः ।
न शक्ता रावणं सोढुं किंपुनर्मानवा युधि ॥ २२
[येन विक्रमवीर्येण दाक्षिणो लोकपालकः ।
निर्जितो धनुरायस्य साक्षाद्वैश्रवणश्च सः ॥ २३

तस्मै रामं कथं ब्रह्म! नेतु मर्हसि नार्हसि ।]
सहिवीर्यवतां वीर्यं मादत्ते युधि राक्षसः ॥ २४
तेन चाहं नशक्तोऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ।
सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः ॥ २५
कथमप्यमरप्रख्यं सङ्ग्रामाणा मकोविदम् ।
बालं मे तनयं ब्रह्म! नैव दास्याभि पुत्रकम् ॥ २६
अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ।
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्याम्यहं सुतम् ॥ २७
मारीच श्च सुबाहु श्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ।
तयोरन्यतरेणाहं योद्धा स्यां ससुहृद्गणः ॥" २८
इति नरपतिजल्पना द्विजेन्द्रं कुशिकसुतं सुमहान्विवेश मन्युः ।
सुहुत इव मखेऽग्नि राज्यसिक्त स्समभव दुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे विंशस्सर्गः ॥

॥ एकविंशस्सर्गः ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् ।
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १
"पूर्वं मर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ।
राघवाणा मयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥ २
यदीदं ते क्षमं राजन्! गमिष्यामि यथागतम् ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ! सुखी भव स बान्धवः ॥" ३

तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
चचाल वसुधा कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान् ॥ ४
त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः ।
नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्य मब्रवीत् ॥ ५
"इक्ष्वाकूणां कुले जात स्साक्षाद्धर्म इवापरः ।
धृतिमान्सुव्रत श्श्रीमान्नधर्मं हातु मर्हसि ॥ ६
त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मात्मा इति राघव ! ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढु मर्हसि ॥ ७
संश्रुत्यैवं करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघव ! ।
इष्टापूर्तवधो भूयात्तस्मा द्रामं विसर्जय ॥ ८
कृतास्त्र मकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः ।
गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ॥ ९
एष विग्रहवान्धर्म एष वीर्यवतां वरः ।
एष बुद्ध्याऽधिको लोके तपस श्च परायणम् ॥ १०
एषोऽस्त्रान्विविधान्वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ।
नैन मन्यः पुमान्वेत्ति न वेत्स्यन्ति च केचन ॥ ११
न देवा नर्षयः केचि न्नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवरास्तकिन्नरमहोरगाः ॥ १२
सर्वास्त्राणि भृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः ।
कौशिकाय पुरादत्ता यदा राज्यं प्रशासति ॥ १३
तेऽपि पुत्रा भृशाश्वस्य प्रजापति सुतासुताः ।
नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः ॥ १४

जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे ।
तेसुवातेऽस्त्रशस्त्राणि शतं परमभास्वरम् ॥ १५
पञ्चाशतं सुतान्लेभे जया नाम परान्पुरा ।
वधायासुरसैन्याना ममेयान्कामरूपिणः ॥ १६
सुप्रभाऽजनयच्चापि पुत्रा न्पञ्चाशतं पुनः ।
संहारान्नाम दुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः ॥ १७
तानि चास्त्राणि वेत्स्येष यथावत्कुशिकात्मजः ।
अपूर्वाणां च जनने शक्तोभूय श्च धर्मवित् ॥ १८
एवं वीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महायशाः ।
न रामगमने राज ! न्संशयं गन्तु मर्हसि ॥ १९
तेषां निग्रहणे शक्त स्त्वयं च कुशिकात्मजः ।
तव पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाचते ॥" २०
इति मुनिवचनात्प्रसन्नचित्तो रघुवृषभस्तु मुमोद भास्वराङ्गः ।
गमन मभिरुरोच राघवस्य प्रथितयशाः कुशिकात्मजाय बुद्ध्या ॥

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे एकविंशस्सर्गः ॥

॥ द्वाविंशस्सर्गः ॥

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथ स्सुतम् ।
प्रहृष्टवदनो राम माजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ १
कृतस्वस्त्ययनं माता पित्रा दशरथेन च ।
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलै रभिमन्त्रितम् ॥ २

स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम् ।
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३
[ततो भूयो वसिष्ठेन मङ्गळै रभिमन्त्रितम् ।
आदाय विप्रो हृष्टोऽभूत्त्रिदशा विव्वराभवन् ॥] ४
ततो वायुस्सुखस्पर्शो नीरजस्को ववौ तदा ।
विश्वामित्रगतं दृष्ट्वा रामं राजीवलोचनम् ॥ ५
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदेवदुन्दुभिनिस्वनैः ।
शंखदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ॥ ६
विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो धनुर्धरः ।
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ॥ ७
कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश ।
विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षा विव पन्नगौ ॥ ८
अनुजग्मतु रक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ ।
तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्खलङ्कृतौ ॥ ९
बद्धगोधाङ्गुळित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ।
कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १०
अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयेता मनिन्दितौ ।
स्थाणुं देव मिवाचिन्त्यं कुमारा विव पावकी ॥ ११
अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
"रामे"ति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १२
"गृहाण वत्स सालिलंमाभूत्कालस्य पर्ययः ।
मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बला मतिबलां तथा ॥ १३

न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः ।
नच सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः ॥ १४
न बाह्वो स्सदृशो वीर्ये पृथिव्या मस्ति कश्चन ।
त्रिषु लोकेषुवै राम ! नभवेत्सदृश स्तव ॥ १५
न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये ।
नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ ! ॥ १६
एत द्विद्याद्वये लब्धे भविता नास्ति ते समः ।
बला त्वतिबलाचैव सर्वज्ञानस्य मातरौ ॥ १७
क्षुत्पिपासे न ते राम ! भविष्येते नरोत्तम ।
बलामतिबलां चैव पठतः पथि राघव ! ॥ १८
विद्याद्वय मधीयाने यश श्राप्यतुलं त्वयि ।
पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजस्समन्विते ॥ १९
प्रदातुं तव काकुत्स्थ ! सदृशस्त्वंहि धार्मिकः ।
कामं बहुगुणा स्सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः ॥ २०
तपसा सम्भृतेचैते बहुरूपे भविष्यतः ।"
ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनश्शुचिः ॥ २१
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षे र्भावितात्मनः ।
विद्यासमुदितो रामश्शुशुभेभूरिविक्रमः ॥ २२
सहस्ररश्मिर्भगवाञ्छरदीव दिवाकरः ।
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे ॥ २३
ऊषु स्तां रजनीं तीरे सरय्वा स्सुसुखं त्रयः ।

दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यां तृणशयनेऽनुचिते सहोचिताभ्याम् ।
कुशिकसुतवचोनुलालिताभ्यां सुख मिव सा विबभौ विभावरी च ॥

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे द्वाविंशस्सर्गः ॥

॥ त्रयोविंशस्सर्गः ॥

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
अभ्यभाषत काकुत्स्थौ शयानौ पर्णसंस्तरे ॥ १
कौसल्यासुप्रजा राम! पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठ नरशार्दूल! कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ॥ २
तस्यर्षेः परमोदारं वच श्शुत्वा नृपात्मजौ ।
स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥ ३
कृताह्निकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् ।
अभिवाद्याभिसंहृष्टौ गमनायाभितस्थतुः ॥ ४
तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् ।
ददृशाते ततस्तत्र सरय्वास्सङ्गमे शुभे ॥ ५
तत्राश्रमपदं पुण्यं ऋषीणामग्र्यतेजसाम् ।
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥ ६
तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम् ।
ऊचतु स्तं महात्मानं विश्वामित्र मिदंवचः ॥ ७
"कस्याय माश्रमः पुण्यः कोन्वस्मिन्वसते पुमान् ? ।
भगवन्! श्रोतु मिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥" ८

तयो स्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः ।
अब्रवी "च्छ्रूयतां राम! यस्यायं पूर्वमाश्रमः ॥ ९
कन्दर्पोमूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः ।
तपस्यन्तमिहस्थाणुं नियमेन समाहितम् ॥ १०
कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं समरुद्गणम् ।
धर्षयामास दुर्मेधा हुङ्कृत श्च महात्मना ॥ ११
अवदग्धस्य रौद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन! ।
व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥ १२
तस्यगात्रं हतं तत्र निर्दग्धस्य महात्मना ।
अशरीरः कृतः कामः क्रोधा देवेश्वरेण हि ॥ १३
अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति राघव! ।
स चाङ्गविषय श्रीमान्यत्राङ्गं प्रमुमोच ह ॥ १४
तस्याय माश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा ।
शिष्या धर्मपरा नित्यं तेषां पापं न विद्यते ॥ १५
इहाद्य रजनीं राम! वसेम शुभदर्शन! ।
पुण्ययो स्सरितो र्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥ १६
अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् ।
स्नाता श्च कृतजप्या श्च हुतहव्या नरोत्तम! ॥" १७
तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ॥ १८
अर्घ्यं पाद्यं तथाऽऽतिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ।
रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ १९

सत्कारं समनुप्राप्य कथाभि रभिरञ्जयन् ।
यथार्ह मजपन्सन्ध्यामृषयस्ते समाहिताः ॥ २०
तत्रवासिभि रानीता मुनिभि स्सुव्रतै स्सह ।
न्यवसन्सुसुखं तत्र कामाश्रमपदे तदा ॥ २१
कथाभि रभिरामाभि रभिरामौ नृपात्मजौ ।
रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपुङ्गवः ॥ २२

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रयोविंशस्सर्गः ॥

॥ चतुर्विंशस्सर्गः ॥

ततः प्रभाते विमले कृताह्निक मरिन्दमौ ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीर मुपागतौ ॥ १
ते च सर्वे महात्मानो मुनय स्संशितव्रताः ।
उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्र मथाब्रुवन् ॥ २
"आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः ।
अरिष्टं गच्छ पन्थानं माभूत्कालस्य पर्ययः" ॥ ३
विश्वामित्र 'स्तथे' त्युक्त्वातानृषीनभिपूज्य च ।
ततार सहित स्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ॥ ४
तत श्शुश्राव वै शब्द मतिसंरम्भवार्धितम् ।
मध्य मागम्य तोयस्य सह रामः कनीयसा ॥ ५
अथ राम स्सरिन्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ।
"वारिणोभिद्यमानस्य किं मयं तुमुलो ध्वनिः" ॥ ६

राघवस्य वचश्श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ।
कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥ ७

"कैलासपर्वते राम! मनसानिर्मितं सरः ।
ब्रह्मणा नरशार्दूल! तेनेदं मानसं सरः ॥ ८

तस्मात्सुस्राव सरस स्साऽयोध्यामुपगूहते ।
सरः प्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ॥ ९

तस्यायं तुमुल श्शब्दो जाह्नवी मभिवर्तते ।
वारिसंक्षोभजो राम! प्रणामं नियतः कुरु ॥" १०

ताभ्यां तु तौ वुभौ कृत्वा प्रणाम मतिधार्मिकौ ।
तीरं दक्षिण मासाद्य जग्मतु र्लघुविक्रमौ ॥ ११

स वनं घोरसङ्काशं दृष्ट्वा नृपवरात्मजः ।
अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छमुनिपुङ्गवम् ॥ १२

"अहो! वन मिदं दुर्गं झिल्लिकागणनादितम् ।
भैरवै श्श्वापदैः पूर्णं शकुन्तै र्दारुणारुतैः ॥ १३

नानाप्रकारै श्शकुनै र्वाश्यद्भिर्भैरवस्वनैः ।
सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चोपशोभितम् ॥ १४

धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः ।
संकीर्णं बदरीभिश्च किन्वेतद्दारुणं वनम् ॥" १५

त मुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
"श्रूयतां वत्स! काकुत्स्थ! यस्यैतद्दारुणं वनम् ॥ १६

एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्व मास्तां नरोत्तम! ।
मलदाश्च करूशाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ ॥ १७

पुरा वृत्रवधे राम! मलेन समभिप्लुतम् ।
क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या समाविशत् ॥ १८
तमिन्द्रं स्नापयन् देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
कलशै स्स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन् ॥ १९
इह भूम्यां मलं दत्वा दत्वा कारूशमेव च ।
शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे ॥ २०
निर्मलो निष्करूशश्च शुचि रिन्द्रो यदाऽभवत् ।
ददौ देशस्य सुप्रीतो वरं प्रभु रनुत्तमम् ॥ २१
"इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः ।
मलदाश्च करूशाश्च ममाङ्गमलधारिणौ ॥" २२
साधु साध्विति तं देवाः पाकशासन मब्रुवन् ।
देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता ॥ २३
एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घं काल मरिन्दम! ।
मलदाश्च करूशाश्च मुदितौ धनधान्यतः ॥ २४
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षीवै कामरूपिणी ।
बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा ह्यभूत् ॥ २५
ताटका नाम भद्रंते भार्या सुन्दरस्य धीमतः ।
मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याश्शक्रपराक्रमः ॥ २६
वृत्तबाहुर्महावीर्यो विपुलास्यतनुर्महान् ।
राक्षसो भैरवाकारो नित्यं त्रासयते प्रजाः ॥ २७
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव! ।
मलदां श्च करूशांश्च ताटका दुष्टचारिणी ॥ २८

सेयं पन्थान मावार्य वसत्यध्यर्धयोजने ।
अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः ॥ २९

स्वबाहुबल माश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् ।
मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥ ३०

नहि कश्चि दिमं देशं शक्नोत्यागन्तु मीदृशम् ।
यक्षिण्या घोरया राम! उत्सादितमसह्यया ॥ ३१

एत त्ते सर्व माख्यातं यथैतद्दारुणं वनम् ।
यक्ष्या चोत्सादितं सर्व मद्यापि न निवर्तते ॥" ३२

इति श्रीमद्वाल्मीकीये आदिकाव्ये चतुर्विंशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चविंशस्सर्गः ॥

अथ तस्याप्रमेयस्य मुने र्वचन मुत्तमम् ।
श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच शुभां गिरम् ॥ १

"अल्पवीर्या यदा यक्षाः श्रूयन्ते मुनिपुङ्गव! ।
कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम् ॥" २

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः ।
विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यं "शृणु येन बलोत्तरा ॥" ३

वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबलाबलम् ।
पूर्वमासीन्महान्यक्षस्सुकेतु र्नामवीर्यवान् ॥ ४

अनपत्य श्शुभाचार स्सच तेपे महत्तपः ।
पितामहस्तु सुप्रीत स्तस्य यक्षपते स्तदा ॥

कन्यारत्नं ददौ राम! ताटकां नाम नामतः ।
ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः ॥ ६
न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ ब्रह्मा महायशाः ।
तां तु जातां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम् ॥ ७
जम्भ (झर्झपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत ॥ ८
मारीचं नाम दुर्धर्षं यश्शापाद्राक्षसोऽभवत् ।
सुन्देतु निहते राम! साऽगस्त्य मृषिसत्तमम् ॥ ९
ताटका सहपुत्रेण प्रधर्षयितु मिच्छति ।
भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साऽभ्यधावत ॥ १०
आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवानृषिः ।
"राक्षसत्वं भजस्वे"ति मारीचं व्याजहारह ॥ ११
अगस्त्यः परमक्रुद्ध स्ताटकामपि शप्तवान् ।
"पुरुषादी महायक्षी विरूपा विकृताननां ॥ १२
इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूप मस्तुते ।"
मैषा शापकृतामर्षा ताटका क्रोधमूर्छिता ॥ १३
देश मुत्सादयत्येन मगस्त्यचरितं शुभम् ।
एनां राघव! दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् ॥ १४
गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् ।
न ह्येनां शापसंस्पृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् ॥ १५
निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन! ।
नहि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम ॥ १६

चातुर्वर्ण्यहितार्थाय कर्तव्यं राजसूनुना ।
नृशंसं मनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् ॥ १७
पातकं वा सदोषं वा कर्तव्यं रक्षता सदा ।
राज्यभारनियुक्ताना मेष धर्मस्सनातनः ॥ १८
अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ! धर्मो ह्यस्या न विद्यते ।
श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप ॥ १९
पृथिवीं हन्तु मिच्छन्तीं मन्थरा मभ्यसूदयत् ।
विष्णुनाऽपि पुरा राम! भृगुपत्नी दृढव्रता ॥ २०
अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता ।
एतै श्चान्यै श्च बहुभी राजपुत्र! महात्मभिः ॥ २१
अधर्मसहिता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः ॥"
तस्मादेनां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान्नृप ॥
इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चविंशस्सर्गः ॥

॥ षड्विंशस्सर्गः ॥

मुने र्वचन मक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः ।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः ॥ १
"पितुर्वचननिर्देशा त्पितुर्वचनगौरवात् ।
वचनं कौशिकस्येति कर्तव्य मविशङ्कया ॥ २
अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना ।
पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं हि तद्वचः ॥ ३
सोऽहं पितुर्वचश्श्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मवादिनः ।
करिष्यामि न संदेह स्तातकावध मुत्तमम् ॥ ४

गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्यास्य सुखाय च ।
तव चैव वाप्रमेयस्य वचनं कर्तु मुद्यतः ॥" ५
एव मुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टि मरिन्दमः ।
ज्याशब्द मकरो त्तीव्रं दिशश्शब्देन नादयन् ॥ ६
तेन शब्देन वित्रस्ता स्ताटकावनवासिनः ।
ताटका च सुसंक्रुद्धा तेन शब्देन मोहिता ॥ ७
तं शब्द मभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
श्रुत्वा चाभ्यद्रवद्वेगा द्यतश्शब्दो विनिस्सृतः ॥ ८
तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम् ।
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ॥ ९
"पश्य लक्ष्मण ! यक्षिण्याभैरवं दारुणं वपुः ।
भिद्येरन्दर्शना दस्या भीरूणां हृदयानिच ॥ १०
एनां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्विताम् ।
विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ ११
न ह्येना मुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन लक्षिताम् ।
वीर्यं चास्या गतिं चापि हनिष्यामीति मे मतिः ॥" १२
एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्छिता ।
उद्यम्य बाहूगर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥ १३
विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्य ताम् ।
"स्वस्ति राघवयो रस्तु" जयं चैवाभ्यभाषत ॥ १४
उन्द्धूवाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ ।
रजोमोहेन महता मुहूर्तं साव्यमोहयत् ॥ १५

ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ ।
अवाकिरत्सुमहता तत श्चुक्रोध राघवः ॥ १६
शिलावर्षं महत्तस्या इशरवर्षेण राघवः ।
प्रतिहत्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ॥ १७
तत श्छिन्नभुजां श्रान्ता मभ्याशे परिगर्जतीम् ।
सौमित्रिरकरोत्क्रोधा द्धृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ १८
कामरूपधरा सद्यः कृत्वा रूपाण्यनेकशः ।
अन्तर्धानगता यक्षी मोहयन्ती च मायया ॥ १९
अश्मवर्षं विमुञ्चन्ती भैरवं विचचार ह ।
[ज्यास्वनं चक्रतुर्वीरौ वज्राशनिसमंतदा ॥ २०
मोहिता तेन शब्देन लब्धसंज्ञा चिरात्ततः ।
तत स्तावश्मवर्षेण ववर्ष क्रोधमूर्छिता ॥ २१
वरान्नमुचितनया यथा विष्णुपुरन्दरौ ।]
तत स्तावश्मवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः ॥ २२
दृष्ट्वा गाधिसुतश्श्रीमा निदं वचन मब्रवीत् ।
"अलं ते घृणया राम! पापैषा दुष्टचारिणी ॥ २३
यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरावर्धति मायया ।
वध्यतां तावदेवैषा पुरा सन्ध्या प्रवर्तते ॥ २४
रक्षांसि सन्ध्याकालेषु दुर्धर्षाणिभवन्ति वै ।"
इत्युक्त स्तु तदा यक्षीमश्मवृष्ट्याऽभिवर्षतीम् ॥ २५
दर्शयन्शब्दवेधित्वं तां रुरोध स सायकैः ।
सा रुद्धाशरजालेन मायाबलसमन्विता ॥ २६

अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी ।
ता मापतन्तीं वेगेन विक्रान्ता मशनी मिव ॥ २७
शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च ।
तां हतां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपति स्तदा ॥ २८
"साधु साध्वि"ति काकुत्स्थं सुरा श्च समपूजयन् ।
उवाच परमप्रीत स्सहस्राक्षः पुरन्दरः ॥ २९
सुरा श्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्र मथाब्रुवन् ।
"मुने! कौशिक! भद्रं ते सेन्द्रास्सर्वे मरुद्गणाः ॥ ३०
तोषिताः कर्मणाऽनेन स्नेहं दर्शय राघवे ।
प्रजापते र्भृशाश्वस्य पुत्रान्सत्यपराक्रमान् ॥ ३१
तपोबलभृतान्ब्रह्म! न्राघवाय निवेदय ।
पात्रभूतश्च ते ब्रह्मं! स्तवानुगमने धृतः ॥ ३२
कर्तव्यं च महत्कर्म सुराणां राजसूनुना ।"
एव मुक्त्वा सुरा स्सर्वे हृष्टा जग्मु र्यथागतम् ॥ ३३
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य तत स्सन्ध्या प्रवर्तते ।
ततो मुनिवरः प्रीत स्ताटकावधतोषितः ॥ ३४
मूर्ध्नि राम मुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ।
"इहाद्य रजनीं राम! वसेम शुभदर्शन! ॥ ३५
श्वः प्रभाते गमिष्याम स्तदाश्रमपदं मम ।"
विश्वामित्र वचश्शुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ॥ ३६
उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम् ।
मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाऽहनि ॥ ३७

रमणीयं विबभ्राज यथा चैत्ररथं वनम् ।
निहत्य तां यक्षसुतां स रामः प्रशस्यमान स्सुरसिद्धसंघैः ।
उवास तस्मिन्मुनिना सहैव प्रभातवेळां प्रतिबोध्यमानः ॥ ३८

इति श्रीमद्बालकाण्डे षड्विंशस्सर्गः ॥

॥ सप्तविंशस्सर्गः ॥

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः ।
प्रहस्य राघवं वाक्य मुवाच मधुराक्षरम् ॥ १
" परितुष्टोऽस्मि भद्रंते राजपुत्र ! महायशः ।
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ॥ २
देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरगानपि ।
यै रमित्रान्प्रसह्याजौ वशीकृत्य विजेष्यसि ॥ ३
तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ।
दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ! ॥ ४
धर्मचक्रं ततो वीर ! कालचक्रं तथैव च ।
विष्णुचक्रं तथाऽत्युग्रमैन्द्रमस्त्रं तथैव च ॥ ५
वज्र मस्त्रं नरश्रेष्ठ ! शैवं शूलवरं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव ! ॥ ६
ददामि ते महाबाहो ब्राह्म मस्त्र मनुत्तमम् ।
गदे द्वे चैव काकुत्स्थ ! मोदकी शिखरी उभे ॥ ७
प्रदीप्ते नरशार्दूल ! प्रयच्छामि नृपात्मज ! ।
धर्मपाश महं राम ! कालपाशं तथैव च ॥ ८

पाशं वारुण मस्त्रंच ददाम्यह मनुत्तमम् ।
अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्कार्द्रे रघुनन्दन ! ॥ ९
ददामि चास्त्रं पैनाक मस्त्रं नारायणं तथा ।
आग्नेय मस्त्रदयितं शिखरं नाम नामतः ॥ १०
वायव्यं प्रमथं नाम ददामि च तवानघ ! ।
अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्च मस्त्रं तथैव च ॥ ११
शक्तिद्वयंच काकुत्स्थ ! ददामि तव राघव ! ।
कङ्कालं मुसलं घोरं कापाल मथ कङ्कणम् ॥ १२
धारयन्त्यसुरा यानि ददाम्येतानि सर्वतः ।
वैद्याधरं महास्त्रंच नन्दनं नाम नामतः ॥ १३
असिरत्नं महाबाहो ! ददामिच नृपात्मज ! ।
गान्धर्व मस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ॥ १४
प्रस्वापनप्रशमने द्वे च सौरं च राघव ! ।
दर्पणं शोषणं चैव सन्तापनविलापने ॥ १५
मदनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा ।
पैशाच मस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ॥ १६
प्रतीच्छ नरशार्दूल ! राजपुत्र ! महायशः ! ।
तामसं नरशार्दूल ! सौमनं च महाबल ! ॥ १७
संवर्धं चैव दुर्धर्षं मौसलंच नृपात्मज ! ।
सत्य मस्त्रं महाबाहो ! तथा मायाधरं वरम् ॥ १८
घोरं तेजःप्रभं नाम परतेजोऽपकर्षणम् ।
सौम्यास्त्रं शिशिरं नाम त्वष्ट्रं रस्त्रं सुदामनम् ॥ १९

दारुणं च भगस्यापि शीतेषु मथ मानवम् ।
एता न्राम! महाबाहो! कामरूपान्महाबलान् ॥ २०
गृहाण परमोदारा न्क्षिप्रमेव नृपात्मज! ।"
स्थितस्तु प्राञ्जलो भूत्वा शुचिर्मुनिवर स्तदा ॥ २१
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राम मनुत्तमम् ।
सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् ॥ २२
तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ।
जपतस्तु मुने स्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ २३
उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् ।
ऊचुश्च मुदिता स्सर्वे रामं प्राञ्जलयस्तदा ॥ २४
"इमे स्म परमोदाराः किङ्करास्तव राघव! ।"
प्रतिगृह्यच काकुत्स्थ स्समालभ्य च पाणिना ॥ २५
"मानसा मे भविष्यध्वमि" ति तानभ्यचोदयत् ।
ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ २६
अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तविंशस्सर्गः ॥

॥ अष्टाविंशस्सर्गः ॥

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदन श्शुचिः ।
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्र मथाब्रवीत् ॥ १
"गृहीतास्त्रोऽसि भगवन्! दुराधर्षस्सुरैरपि ।
अस्त्राणां त्वह मिच्छामि संहारं मुनिपुङ्गव! ॥" २

एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महामुनिः ।
संहारं व्याजहाराथ धृतिमा न्सुव्रत श्शुचिः ॥ ३
सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभस मेव च ।
प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ॥ ४
लक्षाक्षविषमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ ।
दशाक्ष शतवक्त्रौच दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५
पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभसुनाभकौ ।
ज्योतिषं कृशनं चैव नैराश्यविमला वुभौ ॥ ६
योगन्धर हरिद्रौ च दैत्यप्रशमनौ तथा ।
[शुचिर्बाहुर्महाबाहुर्निष्कुलिर्विरुचि स्तथा ॥] ७
सार्चिर्मालो धृतिर्मालो वृत्तिमा न्रुचिर स्तथा ।
पितृसौमनसं चैव विधूतमकरावुभौ ॥ ८
करवीरकरं चैव धनधान्यौच राघव ! ।
कामरूपं कामरुचिं मोहनं मारणं तथा ॥ ९
जृम्भकं सर्वनाभं च सन्तानवरणौ तथा ।
भृशाश्वतनयान्राम ! भास्वरान्कामरूपिणः ॥ १०
"प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोऽसि राघव ! ।"
"बाढ" मित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ११
[जग्राह मन्त्रग्रामं तेऽप्युपतस्थुश्च राघवम् ।]
दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्त स्सुखप्रदाः ॥ १२
केचि दङ्गारसदृशाः केचि द्धूमोपमास्तथा ।
चन्द्रार्कसदृशाः केचित्प्रह्वाञ्जलिपुटा स्तथा ॥ १३

रामं प्राञ्जलयो भूत्वाऽब्रुवन्मधुरभाषिणः ।
"इमे स्म नरशार्दूल! शाधि किङ्करवाम ते ॥" १४
"मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ।
गम्यता" मिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः ॥ १५
अथ ते राम मामन्त्र्य कृत्वाचापि प्रदक्षिणम् ।
"एव मस्त्वि"ति काकुत्स्थ मुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ १६
[प्रणम्य शिरसा रामं सर्वे सम्मतविक्रमाः ।
ततस्तु रामः काकुत्स्थश्शासना द्ब्रह्मवादिनः ॥ १७
लक्ष्मणायच तान्सर्वान्वरांस्तान्प्रवुनन्दनः ।
संहारान्सच संहृष्ट श्श्रीमांस्तस्मै न्यवेदयत् ॥] १८
स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचन मब्रवीत् ॥ १९
"किन्वेतन्मेघसङ्काशं पर्वतस्याविदूरतः ।
वृक्षषण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे ॥ २०
दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीवच ।
नानाप्रकारै श्शकुनै र्वल्गुनादै रलङ्कृतम् ॥ २१
निस्सृतास्स्म मुनिश्रेष्ठ! कान्तारा द्रोमहर्षणात् ।
अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया ॥ २२
सर्वं मे शंस भगव! न्कस्याश्रमपदं त्विदम् ।
सम्प्राप्ता यत्र ते पापाः ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः ॥ २३
तव यज्ञस्य विघ्नाय दुरात्मानो महामुने! ।
भगवं! स्तस्य को देश? स्सा यत्र तव याज्ञिकी ॥ २४

रक्षितव्या क्रिया ब्रह्म! न्मया वध्याश्च राक्षसाः ।
एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ! श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो! ॥" २५

इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टाविंशस्सर्गः ॥

॥ एकोनत्रिंशस्सर्गः ॥

अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वनं परिपृच्छतः ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातु मुपचक्रमे ॥ १
"इह राम! महाबाहो! विष्णुर्देववरः प्रभुः ।
वर्षाणि सुबहूनीह तथा युगशतानि च ॥ २
तपश्चरणयोगार्थं मुवास सुमहातपाः ।
एष पूर्वाश्रमो राम! वामनस्य महात्मनः ॥ ३
सिद्धाश्रम इति ख्यातस्सिद्धो ह्यत्र महातपाः ।
एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ॥ ४
निर्जित्य दैवतगणान्सेंद्रांश्च समरुद्गणान् ।
[स्वबाहुबलमाश्रित्य धर्मात्मा सत्यसङ्गरः ॥] ५
कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
बलेस्तु यजमानस्य देवास्साग्निपुरोगमाः ॥ ६
समागम्य स्वयं चैव विष्णु मूचु रिहाश्रमे ।
[शंखचक्रधरं देवं तप्यन्तं परमं तपः ॥] ७
"बलिर्वैरोचनिर्विष्णो! यजते यज्ञमुत्तमम् ।
असमाप्ते क्रतौ तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ॥ ८

येचैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः ।
यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ९
सत्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः ।
वामनत्वं गतो विष्णो! कुरु कल्याण मुत्तमम् ॥" १०
एतस्मिन्नन्तरे राम! काश्यपोऽग्निसमप्रभः ।
अदित्या सहितो राम! दीप्यमानश्चौजसा ॥ ११
देवसिद्धायो भगवान्दिव्यं वर्षसहस्रकम् ।
व्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ १२
"तपोमयं तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम् ।
तपसा त्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्तमम् ॥ १३
शरीरे तव पश्यामि जगत्सर्व मिदं प्रभो! ।
त्व मनादि रनिर्देश्यस्त्वामहं शरणं गतः ॥" १४
तमुवाच हरिः प्रीतः काश्यपं धूतकल्मषम् ।
"वरं वरय भद्रं ते वरार्होऽसि मतो मम ॥" १५
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः काश्यपोऽब्रवीत् ।
"अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचतः ॥ १६
वरं वरद! सुप्रीतो दातुमर्हसि सुव्रत! ।
पुत्रत्वं गच्छ भगव! न्नदित्यां मम चानघ! ॥ १७
भ्राता भव यवीयां स्वं शक्रस्यासुरसूदन! ।
शोकार्तानां तु देवानां साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ १८
अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भविष्यति ।
सिद्धे कर्मणि देवेश! उत्तिष्ठ भगव! न्नितः ॥" १९

अथ विष्णु र्महातेजा अदित्यां समजायत ।
वामनं रूप मास्थाय वैरोचनि मुपागमत् ॥ २०
त्रीन्क्रमानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मानदः ।
आक्रम्य लोकान्लोकात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥ २१
महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलिमोजसा ।
त्रैलोक्यं स महातेजा अ्रके शक्रवशं पुनः ॥ २२
तेनैष पूर्वमाक्रान्त आश्रमश्रमनाशनः ।
मयाऽपि भक्त्या तस्यैष वामनस्योपभुज्यते ॥ २३
एत माश्रम मायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः ।
अत्रैव पुरुषव्याघ्र ! हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ २४
अद्य गच्छामहे राम ! सिद्धाश्रम मनुत्तमम् ।
तदाश्रमपदं तात ! तवाप्येतद्यथा मम ॥ २५
[इत्युक्त्वा परमप्रीतो गृह्य रामं सलक्ष्मणम् ।]
प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ॥ २६
शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः ।
तं दृष्ट्वा मुनयस्सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः ॥ २७
उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् ।
यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते ॥ २८
तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ।
मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिन्दमौ ॥ २९
प्राञ्जली मुनिशार्दूल मूचतू रघुनन्दनौ ।
"अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रंते मुनिपुङ्गव ! ॥ ३०

सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धस्यात्सत्यमस्तु वचस्तव ।"
एव मुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महानृषिः ॥ ३१
प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ।
कुमारावपि तां रात्रि मुषित्वा सुसमाहितौ ॥ ३२
प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वां सन्ध्या मुपास्य च ।
स्पृष्टोदकौ शुची जप्यं समाप्य नियमेन च ।
हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामित्र मवन्दताम् ॥ ३३

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकोनत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ त्रिंशस्सर्गः ॥

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्दमौ ।
देशे काले च वाक्यज्ञा वव्रतां कौशिकं वचः ॥ १
"भगवन्! श्रोतु मिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ ।
संरक्षणीयौ तौ ब्रह्म! न्नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥" २
एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया ।
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसु र्नृपात्मजौ ॥ ३
"अद्यप्रभृति षड्रात्रं रक्षतं राघवौ युवाम् ।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च गमिष्यति ॥" ४
तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
अनिद्रौ षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ॥ ५
उपासां चक्रतु र्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ ।
ररक्षतु र्मुनिवरं विश्वामित्रं मरिन्दमौ ॥ ६

अथ काले गते तस्मिन्षष्ठेऽहनि समागते ।
सौमित्रि मब्रवी द्रामो यत्तो भव समाहितः ॥ ७
रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया ।
प्रजज्वाल ततो वेदि स्सोपाध्यायपुरोहिता ॥ ८
सदर्भचमसस्रुक्का ससमित्कुसुमोच्चया ।
विश्वामित्रेण सहिता वेदि र्जज्वाल सर्त्विजा ॥ ९
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ सम्प्रवर्तते ।
आकाशे च महाञ्छब्दः प्रादुरासी द्भयानकः ॥ १०
आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि निर्गतः ।
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥ ११
मारीच श्च सुबाहु श्च तयो रनुचरा श्चये ।
आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघमवासृजन् ॥ १२
सा तेन रुधिरौघेण वेदि र्जज्वाल मण्डिता ।
[दृष्ट्वा वेदिं तथाभूतां सानुजः क्रोधसंयुतः ॥] १३
सहसाऽभिद्रुतो रामस्तानपश्यत्ततो दिवि ।
तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः ॥ १४
लक्ष्मणं त्वभिसम्प्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् ।
"पश्यलक्ष्मण ! दुर्वृत्तान्राक्षसान्पिशिताशनान् ॥ १५
[यज्ञघ्नानशितप्रख्यान्देवारीन्पिशिताशनान् ।]
मानवास्त्रमाधूतानिलेन यथा घनान् ॥ १६
[करिष्यामि नसंदेहो नोत्सहे हंतु मीदृशान् ।
इत्युक्त्वा वचनं राम श्चापे संधाय वेगवान् ॥] १७

मानवं परमोदार मस्त्रं परमभास्वरम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥ १८
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ।
सम्पूर्णं योजनशतं क्षिप्त स्सागरसंप्लवे ॥ १९
विचेतनं विघूर्णन्तं शीतेषुबलताडितम् ।
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मण मब्रवीत् ॥ २०
"पश्य लक्ष्मण! शीतेषुं मानवं धर्मसंहितम् ।
मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्व्ययुज्यत ॥ २१
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्दुष्टचारिणः ।
राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्नान्रुधिराशनान् ॥" २२
संगृह्यास्त्रं ततो रामो दिव्यमाग्नेय मद्भुतम् ।
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ॥ २३
शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशाः ।
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् ॥ २४
स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान् रघुनन्दनः ।
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा ॥ २५
अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ।
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थ मिदमब्रवीत् ॥ २६
"कृतार्थोऽस्मि महाबाहो! कृतं गुरुवच स्त्वया ।
सिद्धाश्रम मिदं सत्यं कृतं राम! महायशः! ॥" २७
[स हि रामं प्रशस्यैवं ताभ्यां सन्ध्यामुपागमत् ।]

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ एकत्रिंशस्सर्गः ॥

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ ।
ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १

प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ ।
विश्वामित्र मृषीं श्चान्यान्सहिता वभिजग्मतुः ॥ २

अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्त मिव पावकम् ।
ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥ ३

"इमौ स्म मुनिशार्दूल! किङ्करौ समुपस्थितौ ।
आज्ञापय यथेष्टं वै शासनं करवाव किम्? ॥" ४

एवमुक्तास्ततस्ताभ्यां सर्व एव महर्षयः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचन मब्रुवन् ॥ ५

"मैथिलस्य नरश्रेष्ठ! जनकस्य भविष्यति ।
यज्ञः परमधर्मिष्ठ स्तत्र यास्यामहे वयम् ॥ ६

त्वं चैव नरशार्दूल! सहास्माभि र्गमिष्यसि ।
अद्भुतं धनुरत्नंच तत्र तद्दृष्टु मर्हसि ॥ ७

तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ! दत्तं सदसि दैवतैः ।
अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ॥ ८

नास्य देवा न गन्धर्वानासुरा नच राक्षसाः ।
कर्तु मारोपणं शक्ता न कथंचनमानुषाः ॥ ९

धनुषस्तस्य वीर्यं तु जिज्ञासन्तो महीक्षितः ।
न शेकु रारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १०

तद्धनुर्नरशार्दूल! मैथिलस्य महात्मनः ।
तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थ! यज्ञं चाद्भुतदर्शनम् ॥ ११
तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः ।
याचितं नरशार्दूल! सुनाभं सर्वदैवतैः ॥ १२
आयागभूतं नृपते स्तस्य वेश्मनि राघव! ।
अर्चितं विविधै र्गन्धै र्धूपै श्चागरुगन्धिभिः ॥" १३
एव मुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ।
सर्षिसंघस्सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः ॥ १४
"स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्ध स्सिद्धाश्रमादहम् ।"
उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥ १५
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा सिद्धाश्रम मनुत्तमम् ।
उत्तरां दिश मुद्दिश्य प्रस्थातु मुपचक्रमे ॥ १६
तं प्रयान्तं मुनिवर मन्वया दनुसारिणम् ।
शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम् ॥ १७
मृगपक्षिगणा श्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १८
निवर्तयामास ततः सर्षिसंघान्मृगानपि ।
तेरात्वा दूर मध्वानं लम्बमाने दिवाकरे ॥ १९
वासं चक्रु र्मुनिगणा श्शोणाकूले समाहिताः ।
तेऽस्तङ्गते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः ॥ २०
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः ।
रामोऽपि सहसौमित्रि र्मुनींस्तानभिपूज्यच ॥ २१

अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः ।
अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ २२
पप्रच्छ नरशार्दूलः कौतूहलसमन्वितः ।
"भगवन्कोन्वयं देश स्समृद्धवनशोभितः ॥ २३
श्रोतु मिच्छामि भद्रन्ते वक्तु मर्हसि तत्त्वतः ।"
चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः ॥ २४
तस्य देशस्य निखिल मृषिमध्ये महातपाः ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ द्वात्रिंशस्सर्गः ॥

"ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशो नाम महातपाः ।
अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञस्सज्जनप्रतिपूजकः ॥ १
स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुगुणोल्बणान् ।
वैदर्भ्यां जनयामास चतुर स्सदृशान्सुतान् ॥ २
कुशाम्बं कुशनाभं च आधूर्तरजसं वसुम् ।
दीप्तियुक्ता न्महोत्साहा न्क्षत्रधर्मचिकीर्षया ॥ ३
ता नुवाच कुशः पुत्रान् धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः ।
"क्रियतां पालनं पुत्रा धर्म प्राप्स्यथ पुष्कलम् ॥" ४
कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसम्मताः ।
निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरा स्तदा ॥ ५
कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बी मकरोत्पुरीम् ।
कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ॥ ६

आधूर्तरजसो राम! धर्मारण्यं महीपतिः ।
चक्रे पुरवरं राजा वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ॥ ७
एषा वसुमती राम! वसोस्तस्य महात्मनः ।
एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ॥ ८
सुमागधी नदी रम्या मगधान्विश्रुताऽऽययौ ।
पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥ ९
सैषा हि मागधी राम! वसोस्तस्य महात्मनः ।
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ॥ १०
कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमम् ।
जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन! ॥ ११
तास्तु यौवनशालिन्यो रूपवत्य स्स्वलङ्कृताः ।
उद्यानभूमि मागम्य प्रावृषीव शतह्रदाः ॥ १२
गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यश्च सर्वशः ।
आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः ॥ १३
अथ ता श्चारुसर्वाग्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
उद्यानभूमि मागम्य तारा इव घनान्तरे ॥ १४
ता स्सर्वगुणसम्पन्ना रूपयौवनसंयुताः ।
दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचन मब्रवीत् ॥ १५
"अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ ।
मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ ॥ १६
चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः ।
अक्षय्यं यौवनं प्राप्ता अमर्या श्च भविष्यथ ॥" १७

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायो रक्लिष्टकर्मणः ।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशत मथाब्रवीत् ॥ १८
"अन्त श्चरसि भूतानां सर्वेषां त्वं सुरोत्तम! ।
प्रभावज्ञा श्च ते सर्वाः किमस्मानवमन्यसे ॥ १९
कुशनाभसुतास्सर्वा स्समर्था स्त्वां सुरोत्तम! ।
स्थानाच्च्यावयितुं देवं रक्षाम स्तु तपोवयम् ॥ २०
माभूत्सकालो दुर्मेधः! पितरं सत्यवादिनम् ।
नावमन्यस्व धर्मेण स्वयंवर मुपास्महे ॥ २१
पिता हि प्रभु रस्माकं दैवतं परमं हि सः ।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति ॥" २२
तासां तद्वचनं श्रुत्वा वायुः परमकोपनः ।
प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान्प्रभुः ॥ २३
[अरात्रिमात्राकृतयो भग्नदर्पा भयार्दिताः ।]
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशु र्नृपतेर्गृहम् ॥ २४
प्रापतन्भुविसम्भ्रान्ता स्सलज्जा स्सास्रलोचनाः ।
स च ता दयिता दीनाः कन्याः परमशोभनाः ॥ २५
दृष्ट्वा भग्नास्तदा राजा सम्भ्रान्त इदमब्रवीत् ।
"किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्म मवमन्यते ॥ २६
कुब्जाः केन कृता स्सर्वाः चेष्टन्त्यो नाभिभाषथ ।"
एवं राजा विनिश्वस्य समाधिं सन्दधे ततः ॥ २७

इति श्रीमद्बालकाण्डे द्वात्रिंशस्सर्गः ॥

॥ त्रयस्त्रिंशस्सर्गः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः ।
शिरोभि श्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशत मभाषत ॥ १

"वायुस्सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितु मिच्छति ।
अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते ॥ २

पितृमत्यस्स्म भद्रं ते स्वच्छन्दे न वयं स्थिताः ।
पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ॥ ३

तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीच्छता ।
एवं ब्रुवन्त्य स्सर्वास्स्म वायुना निहता भृशम् ॥" ४

तासां तद्वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः ।
प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशत मनुत्तमम् ॥ ५

क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः ! कर्तव्यं सुमहत्कृतम् ।
ऐकमत्य मुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ॥ ६

अलङ्कारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा ।
दुष्करं तच्च यत्क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ७

यादृशीवः क्षमा पुत्र्य ! स्सर्वासामविशेषतः ।
क्षमादानं क्षमायज्ञः क्षमासत्यं हि पुत्रिकाः ! ॥ ८

क्षमायशः क्षमाधर्मः क्षमायां विष्टितं जगत् ।
विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ ! राजा त्रिदशविक्रमः ॥ ९

मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः ।
देशकालौ प्रदानस्य सदृशे प्रतिपादनम् ॥ १०

एतस्मिन्नेवकाले तु चूळीनाम महामुनिः ।
ऊर्ध्वरेता शुभाचारो ब्रह्मं तप उपागमत् ॥ ११
तप्यन्तं त मृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासते ।
सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिळातनया तदा ॥ १२
साच तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा ।
उवासकाले धर्मिष्ठा तस्या स्तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १३
सचतां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन ! ।
"परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किंकरोमि तवप्रियम् ॥" १४
परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी मधुरस्वरा ।
उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदम् ॥ १५
"लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्र मिच्छामि धार्मिक ! ॥ १६
अपति श्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित् ।
ब्राह्मेणोपगतायाश्च दातुमर्हसि मे सुतम् ॥ १७
तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ पुत्रमनुत्तमम् ।
ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूळिनस्सुतम् ॥ १८
स राजा सौमदेय स्तु पुरी मध्यवसत्तदा ।
काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवम् ॥ १९
स बुद्धिं कृतवा न्राजा कुशनाभ स्सुधार्मिकः ।
ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ ! दातुं कन्या शतं तदा ॥ २०
त माहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिः ।
ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २१

यथाक्रमं ततः पाणिन् जग्राह रघुनन्दन!।
ब्रह्मदत्तो महीपाल स्तासां देवपतिर्यथा ॥ २२
स्पृष्टमात्रे ततः पाणौ विकुब्जा विगतज्वराः।
युक्ताः परमया लक्ष्म्या बभूवुः कन्याशतं तदा ॥ २३
स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः।
बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनःपुनः ॥ २४
कृतो द्वाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिः।
सदारं प्रेषयामास सोपाध्यायगणं तदा ॥ २५
सोमदाऽपि सुसंहृष्टा पुत्रस्य सदृशीं क्रियाम्।
यथान्यायंच गन्धर्वी स्तुषास्ताः प्रत्यनन्दत ॥ २६
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वाच ताः कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च।

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रयस्त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ चतुस्त्रिंशस्सर्गः ॥

कृतोद्वाहे गते तस्मिन्ब्रह्मदत्ते च राघव!।
अपुत्रः पुत्रलाभाय पौत्री मिष्टिं मकल्पयत् ॥ १
इष्ट्यां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिम्।
उवाच परमोदारः कुशो ब्रह्मसुतस्तदा ॥ २
"पुत्रस्ते सदृशः पुत्र! भविष्यति सुधार्मिकः।
गाधिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्तिं लोकेच शाश्वतीम् ॥" ३
एव मुक्त्वा कुशो राम! कुशनाभं महीपतिम्।
जगामाकाश माविश्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४

कस्यचित्त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः ।
जज्ञेपरमधार्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५
स पिता मम काकुत्स्थ! गाधिः परमधार्मिकः ।
कुशवंशप्रसूतोऽस्मि कौशिको रघुनन्दन! ॥ ६
पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव! सुव्रता ।
नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७
सशरीरा गता स्वर्गं भर्तारं मनुवर्तिनी ।
कौशिकी परमोदारा प्रवृत्ताच महानदी ॥ ८
दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्त मुपाश्रिता ।
लोकस्य हितकामार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९
ततोऽहं हिमवत्पार्श्वे वसामि निरतस्सुखम् ।
भगिन्यां स्नेहसंयुक्तः कौशिक्यां रघुनन्दन! ॥ १०
सातु सत्यवती पुण्या सत्येधर्मे प्रतिष्ठिता ।
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ ११
अहं हि नियमा द्राम! हित्वा तां समुपागतः ।
सिद्धाश्रम मनुप्राप्य सिद्धोऽस्मि तव तेजसा ॥ १२
एषा राम! ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता ।
देशस्यच महाबाहो! यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३
गतोऽर्धरात्रः काकुत्स्थ! कथाः कथयतो मम ।
निद्रामभ्येहि भद्रं ते माभू द्विघ्नोऽध्वनीह नः १४
निष्पन्दा स्तरवस्सर्वे निलीना मृगपक्षिणः ।
नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन! ॥ १५

शनैर्वियुज्यते सन्ध्या नभो नेत्रैरिवावृतम् ।
नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६
उत्तिष्ठति च शीतांशु श्शशी लोकतमोनुदः ।
ह्लादयन्प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया विभो! ॥ १७
नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः ।
यक्षराक्षससङ्घाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८
एव मुक्त्वा महातेजा विरराम महामुनिः ।
"साधु साध्वि" ति तं सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् १९
"कौशिकानामयं वंशो महान्धर्मपर स्सदा ।
ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंश्या नरोत्तमाः ॥ २०
विशेषेण भवानेव विश्वामित्रो महायशाः ।
कौशिकी च सरिच्छ्रेष्ठा कुलोद्द्योतकरीतव ॥" २१
इति तैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकात्मजः ।
निद्रा मुपागम च्छ्रीमानस्तंगत इवांशुमान् ॥ २२
रामोऽपि सहसौमित्रः किंचिदागतविस्मयः ।
प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते ॥ २३

इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुस्त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चत्रिंशस्सर्गः ॥

उपास्य रात्रिशेषं तु शोणकूले महर्षिभिः ।
निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
सुप्रभाता निशा राम! पूर्वासन्ध्या प्रवर्तते ।
उत्तिषोत्तिष्ठ भद्रंते गमनायाभिरोचय ॥ २

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ।
गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाचह ॥ ३
"अयं शोणश्शुभजलोऽगाधः पुलिनमण्डितः ।
कतरेण पथात्रह्मन्सन्तरिष्यामहे वयम् ॥" ४
एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ।
"एषपन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥" ५
(एवमुक्तामहर्षयो विश्वामित्रेण धीमता ।
पश्यन्तस्ते प्रयातावै वनानि विविधानिच)॥ ६
तेगत्वा दूर मध्वानं गतेऽर्धदिवसे तदा ।
जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशु र्मुनिसेविताम् ॥ ७
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम् ।
बभूवुर्मुदिता स्सर्वे मुनयस्सहराघवाः ॥ ८
तस्यास्तीरे तत श्चक्रुस्त आवासपरिग्रहम् ।
तत स्स्नात्वा यथान्यायं सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ९
हुत्वा चै वाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः ।
विविशु र्जाह्नवीतीरे शुचौ मुदितमानसाः ॥ १०
विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः ।
[विश्रिता श्च यथान्यायं राघवौ च यथार्हतः ॥] ११
अथ तत्र तदा रामो विश्वामित्र मथा ब्रवीत् ।
"भगवन्! श्रोतु मिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥ १२
त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् ।"
चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १३

वृद्धिं जन्मच गङ्गाया वक्तु मेवोपचक्रमे ।
"शैलेन्द्रो हिमवान्नाम धातूना माकरो महान् ॥ १४
तस्य कन्याद्वयं राम! रूपेणा प्रतिमं भुवि ।
या मेरुदुहिता राम! तयो र्माता सुमध्यमा ॥ १५
नाम्ना मेनाऽरमा नोम पत्नी हिमवतः प्रिया ।
तस्यां गङ्गेय मभवज्ज्येष्ठा हिमवत स्सुता ॥ १६
उमानाम द्वितीयाऽभू न्नाम्ना तस्यैव राघव! ।
अथ ज्येष्ठां सुरास्सर्वे देवतार्थचिकीर्षया ॥ १७
शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ।
ददौ धर्मेण तनयां हिमवान् लोकपावनीम् ॥ १८
स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ।
प्रतिगृह्य ततो देवा स्त्रिलोकहितकारिणः ॥ १९
गङ्गा मादाय तेऽगच्छन्कृतार्थेनान्तरात्मना ।
[यथागतं ययुर्देवा स्ततः पूर्णमनोरथाः ॥] २०
याचान्या शैलदुहिता कन्यासी द्रघुनन्दन! ।
उग्रं सा व्रत मास्थाय तपस्तेपे तपोधना ॥ २१
उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवर स्सुताम् ।
रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृताम् ॥ २२
एते ते शैलराजस्य सुते लोकनमस्कृते ।
गङ्गाच सरितां श्रेष्ठा उमा देवी च राघव! ॥ २३
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा त्रिपथगा नदी ।
खं गता प्रथमं तात गतिं गतिमतां वर! ॥ २४

सैषा सुरनदी रम्या शैलेन्द्रस्य सुता तदा ।
सुरलोकं समारूढा विपापा जलवाहिनी ॥" २५

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ षट्त्रिंशस्सर्गः ॥

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ ।
प्रतिनन्द्य कथां वीरा वूचतुर्मुनिपुङ्गवम् ॥ १
"धर्मयुक्त मिदं ब्रह्म! न्कथितं परमं त्वया ।
दुहितु श्शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तु मर्हसि ॥ २
विस्तरं विस्तरज्ञोऽसि दिव्यमानुषसम्भवम् ।
त्रीन्पथो हेतुना केन प्लावये ल्लोकपावनी? ॥ ३
कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा ।
त्रिषु लोकेषु सर्वज्ञ कर्मभिः कै स्समन्विता? ॥" ४
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्र स्तपोधनः ।
निखिलेन कथां सर्वां मृषिमध्ये न्यवेदयत् ॥ ५
"पुरा राम कृतोद्वाहो नीलकण्ठो महातपाः ।
दृष्ट्वा च स्पृहया देवीं मैथुनायोपचक्रमे ॥ ६
[तस्य सङ्क्रीडमानस्य महादेवस्य धीमतः ।]
शितिकण्ठस्य देवस्य दिव्यं वर्षशतंगतम् ॥ ७
[एवं मन्मथयुद्धेतु तयो र्नासी त्पराजयः ।]
नचापि तनयो राम! तस्यामासीत्परन्तप!
ततो देवास्समुद्विग्नाः पितामहपुरोगमाः । ८
"यदि होत्पद्यते भूतं कस्तत्प्रतिसहिष्यते ॥" ९

अभिगम्य सुरास्सर्वे प्रणिपत्येद मब्रुवन् ।
" देवदेव ! महादेव ! लोकस्यास्य हिते रत ! ॥ १०
सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तु मर्हसि ।
न लोकाधारयिष्यन्ति तव तेजस्सुरोत्तम ! ॥ ११
ब्राह्मेण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर ।
त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय ॥ १२
[रक्ष सर्वानिमान् लोकान्नालोकं कर्तु मर्हसि ।]
देवतानां वचश्श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः ॥ १३
बाढमित्यब्रवीत्सर्वा न्पुनश्चेद मुवाच ह ।
" धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजस्येव सहोमया ॥ १४
त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाण मधिगच्छतु ।
यदिदं क्षुभितं स्थानान्ममतेजोह्यनुत्तमम् ॥ १५
धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः । "
एव मुक्ता स्सुरास्सर्वे प्रत्यूचु र्वृषभध्वजम् ॥ १६
" यत्तेजः क्षुभितं ह्येतत्तद्धरा धारयिष्यति । "
एव मुक्तस्सुरपतिः प्रमुमोच महीतले ॥ १७
तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना ।
ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चाथ हुताशनम् ॥ १८
" प्रविशत्वं महातेजो ! रौद्रं वायुसमन्वितः । "
तदग्निना पुनर्व्याप्तं संजात श्श्वेतपर्वतः ॥ १९
दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसन्निभम् ।
यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निसम्भवः ॥ २०

अथोमां च शिवं चैव देवास्सर्षिगणा स्तदा ।
पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्ततः ॥ २१
अथ शैलसुता राम! त्रिदशानिद मब्रवीत् ।
[अप्रियस्य कृतस्याद्य फलं प्राप्स्यथ मे सुराः ॥ २२
इत्युक्त्वा सलिलं गृह्य पार्वती भास्करप्रभा ।]
समन्युरशपत्सर्वान्क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २३
यस्मान्निवारिता चैवं सङ्गतिः पुत्रकाम्यया ।
अप्रीत्यं स्वेषु दारेषु तस्मान्नोत्पादयिष्यथ ॥ २४
अद्य प्रभृति युष्माक मप्रजास्सन्तु पत्नयः ।"
एव मुक्त्वा सुरान्सर्वान्शशाप पृथिवीमपि ॥ २५
"अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि ।
न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्क्रोधकलुषीकृता ॥ २६
प्राप्स्यसि त्वं सुदुर्मेधो! मम पुत्र मनिच्छती ।"
तान्सर्वान्त्रीळितान् दृष्ट्वा सुरान्सुरपति स्तदा ॥ २७
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम् ।
स गत्वा तप आतिष्ठत्पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः ॥ २८
हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महेश्वरः ।
एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः ॥ २९
गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मणः ॥

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे षट त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ सप्तत्रिंशस्सर्गः ॥

तप्यमाने तपो देवे देवास्सर्षिगणाः पुरा ।
सेनापतिं मभीप्सन्तः पितामह मुपागमन् ॥ १

ततोऽब्रुवन्सुरास्सर्वे भगवन्तं पितामहम् ।
प्रणिपत्य शुभं वाक्यं सेन्द्रास्साग्निपुरोगमाः ॥ २

"यो न स्सेनापतिर्देवदत्तो भगवता पुरा ।
तपः परममास्थाय तप्यतेस्मसहोमया ॥ ३

यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया ।
संविधत्स्व विधानज्ञ! त्वं हि नः परमा गतिः ॥" ४

देवतानां वचश्श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
सांत्वयन्मधुरै र्वाक्यै स्त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ ५

"शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्नप्रजास्स्यन्तु स्वासु पत्निषु ।
तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ॥

इय माकाशगा गङ्गा यस्यां पुत्रं हुताशनः ।
जनयिष्यति देवानां सेनापतिं मरिन्दमम् ॥ ७

ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम् ।
उमाया स्तद्वहुमतं भविष्यति न संशयः ॥" ८

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्था रघुनन्दन! ।
प्रणिपत्य सुरा स्सर्वे पितामह मपूजयन् ॥ ९

ते गत्वा पर्वतं राम! कैलासं धातु मण्डितम् ।
अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १०

"देवकार्यं मिदं देव संविधत्स्व हुताशन ।
शैलपुत्र्यां महातेजो! गङ्गायां तेज उत्सृज ॥" ११
देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः ।
"गर्भं धारयवै देवि देवतानामिदं प्रियम् ॥" १२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूप मधारयत् ।
दृष्ट्वा तन्महिमानं स समन्ता दवकीर्यत ॥ १३
समन्तत स्तदा देवी मभ्यषिञ्चत पावकः ।
सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन ॥ १४
त मुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोहितम् ।
"अशक्ता धारणे देव तव तेज स्समुद्धतम् ॥" १५
दह्यमानाग्निना तेन सम्प्रव्यथितचेतना ।
अथाब्रवी दिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः ॥ १६
"इह हैमवते पादे गर्भोऽयं सन्निवेश्यताम् ।"
श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भ मतिभास्वरम् ॥ १७
उत्ससर्ज महातेज स्स्रोतोभ्यस्तु तदाऽनघ ।
यदस्या निर्गतं तस्मात्तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥ १८
काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्य ममलं शुभम् ।
ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्या देवाभ्यजायत ॥ १९
मलं तस्या भव त्तत्र त्रपु सीसक मेवच ।
तदेत द्धरणीं प्राप्य नानाधातु रवर्धत ॥ २०
निक्षिप्त मात्रे गर्भेतु तेजोभि रभिरञ्जितम् ।
सर्वं पर्वतसन्नद्धं सौवर्ण मभव द्धनम् ॥ २१

[तं देशन्तु ततो ब्रह्मा सम्प्राप्येद मभाषत ।
"जातस्वरूपं यत्तस्मा ज्जातरूपं भविष्यति ॥"] २२
जातरूप मिति ख्यातं तदा प्रभृति राघव ।
सुवर्णं पुरुषव्याघ्र! हुताशन समप्रभम् ॥ २३
तृणवृक्षलतागुल्मं सर्वं भवति काञ्चनम् ।
तं कुमारं ततो जातं सेन्द्रा स्सहमरुद्गणाः ॥ २४
क्षीरसम्भावनार्थाय कृत्तिका स्समयोजयन् ।
ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समय मुत्तमम् ॥ २५
ददुः "पुत्रोऽय मस्माकं सर्वासा" मिति निश्चिताः ।
ततस्तु देवता स्सर्वाः "कार्तिकेय" इति ब्रुवन् ॥ २६
"पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः।"
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा स्कन्नंगर्भपरिस्रवे ॥ २७
[स्नापयन्परया लक्ष्म्या दीप्यमानं यथाऽनलम् ।
स्कन्द इत्यब्रुवन् देवास्स्कन्नं गर्भपरिस्रवात् ॥] २८
कार्तिकेयं महाभागं काकुत्स्थ! ज्वलनोपमम् ।
प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमम् २९
षण्णां षडाननो भूत्वा जग्राह स्तनजं पयः ।
गृहीत्वा क्षीरमेकाह्ना सुकुमारवपुस्तदा ॥ ३०
अजयत्स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान्विभुः ।
सुरसेनागणपतिं ततस्त ममलद्युतिम् ॥ ३१
अभ्यषिञ्चन्सुरगणा स्सेनेत्याग्निपुरोगमाः ।
एष ते राम! गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया ॥ ३२

कुमारसम्भवश्चैव धन्यः पुण्य स्तथैव च ।
भक्तश्च यः कार्तिकेये काकुत्स्थ! भुविमानवः ॥ ३३
आयुष्मान्पुत्रपौत्रैश्च स्कन्दसालोक्यमाव्रजेत् ॥"

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ अष्टत्रिंशस्सर्गः ॥

तां कथां कौशिको रामे निवेद्य कुशिकात्मजः ।
पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिद मब्रवीत् ॥ १
"अयोध्याधिपति श्शूरः पूर्वमासीन्नराधिपः ।
सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामस्सचाप्रजः ॥ २
वैदर्भदुहिता राम! केशिनी नाम नामतः ।
ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ ३
अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाऽप्रतिमा भुवि ।
द्वितीया सगरस्यासीत्पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४
ताभ्यां सह तदा राजा पत्नीभ्यां तप्तवां स्तपः ।
हिमवन्तं समासाद्य भृगुसंस्रवणे गिरौ ॥ ५
अथ वर्षशते पूर्णे तपसाऽऽराधितो मुनिः ।
सगराय वरं प्रादाद्भृगु स्सत्यवतां वरः ॥ ६
"अपत्यलाभ स्सुमहान्भविष्यति तवानघ! ।
कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ! ॥ ७
एका जनयिता तात! पुत्रं वंशकरं तव ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि ह्यपरा जनयिष्यति ॥" ८

भाषमाणं महात्मानं राजपुत्र्यौ प्रसाद्यतम् ।
ऊचतुः परमप्रीतैः कृताञ्जलिपुटैः तदा ॥ ९
"एकः कस्यास्सुतो ब्रह्म! न्काबहून्जनयिष्यति ।
श्रोतु मिच्छावहे सम्यक्सत्यमस्तु वचस्तव ॥" १०
तयो स्तद्वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः ।
उवाच परमां वाणीं "स्वच्छन्दोऽत्र विधीयताम् ॥ ११
"एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः ।
कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कं वर मिच्छति ॥" १२
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन! ।
पुत्रं वंशकरं राम! जग्राह नृपसन्निधौ ॥ १३
षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा ।
महोत्साहान्कीर्तिमतो जग्राह सुमतिस्सुतान् ॥ १४
प्रदक्षिण मृषिं कृत्वा शिरसाऽभि प्रणम्य च ।
जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन! ॥ १५
अथ काले गते तस्मिन्जेष्ठा पुत्रं व्यजायत ।
असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥ १६
सुमतिस्तु नरव्याघ्र! गर्भतुम्बं व्यजायत ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदा द्विनिस्सृताः ॥ १७
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्ता स्समवर्धयन् ।
कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपेदिरे ॥ १८
अथ दीर्घेण कालेन रूपयौवनशालिनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवं स्तदा ॥ १९

स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठ! सगरस्यात्मसम्भवः ।
बालान्गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन! २०
प्रक्षिप्य प्रहसन्निव मज्जतस्ता न्निरीक्ष्यवै ।
एवं पापसमाचार स्सज्जन प्रतिबाधकः ॥ २१
पौराणामहिते युक्तः पुत्रो निर्वासितः पुरात् ।
तस्य पुत्रोऽशुमान्नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ॥ २२
सम्मतस्सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ।
ततः कालेन महता मति स्समभिजायत ॥ २३
सगरस्य नरश्रेष्ठ! "यजेय" मिति निश्चिता ।
स कृत्वा निश्चयं राम! सोपाध्यायगण स्तदा ॥ २४
यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ एकोनचत्वारिंशस्सर्गः ॥

विश्वामित्रवच श्शुत्वा कथां ते रघुनन्दनः ।
उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलम् ॥ १
"श्रोतुमिच्छामि भद्रंते विस्तरेण कथा मिमाम् ।
पूर्वजो मे कथं ब्रह्म! न्यङ्गं वै समुपाहरत् ॥" २
[तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ।]
विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थ मुवाच प्रहसन्निव ॥ ३
"श्रूयतां विस्तरो राम! सगरस्य महात्मनः ।
शङ्करश्वशुरो राम! हिमवानचलोत्तमः ॥ ४

[इन्द्रदत्तवर श्रीमानद्रिराज्येऽभिषेचितः ।
विन्ध्यपर्वतमासाद्य निरीक्षेते परस्परम् ॥ ५
तयोर्मध्ये प्रवृत्तोऽभूद्यज्ञ स्स पुरुषोत्तम ! ।
सहि देशो नरव्याघ्र ! प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ॥ ६
तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ ! दृढधन्वा महारथः ।
अंशुमानकरोत्तात ! सगरस्य मते स्थितः ॥ ७
तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ।
राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञीयाश्वमपाहरत् ॥ ८
ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ ! तस्मिन्नश्वे महात्मनः ।
उपाध्यायगणास्सर्वे यजमान मथाब्रुवन् ॥ ९
" अयं पर्वणि वेगेन यज्ञीयाश्वोऽपनीयते ।
हर्त्तारं जहि काकुत्स्थ ! हयश्चैवोपनीयताम् ॥ १०
यज्ञाच्छिद्रं भवत्येतत्सर्वेषा मशिवाय नः ।
तत्तथा क्रियतां राजन्यथाऽच्छिद्रः क्रतुर्भवेत् ॥" ११
उपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पार्थिवः ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १२
" गतिं पुत्रा ! न पश्याभि रक्षसां पुरुषर्षभाः । !
मन्त्रपूतै र्महाभागैराश्रितो हि महान्क्रतुः ॥ १३
तद्गच्छत विचिन्वध्वं पुत्रका ! भद्र मस्तु वः ।
समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवी मनुगच्छत ॥ १४
एकैकं योजनं पुत्रा ! विस्तार मधिगच्छत ।
यावत्तुरगसन्दर्श स्तावत्खनतमेदिनीम् ॥ १५

[नागलोकं समासाद्य विचिन्वध्वं विशेषतः ।
उदयाचलमारुह्य विहृत्यास्तमयं गिरिम् ॥ १६
निवर्तध्वं न तुरग मालोक्य ब्रह्मणोगृहम् ।]
तं चैव ह्यहर्तारं मार्गमाणा ममाज्ञया ॥ १७
दीक्षितः पौत्रसहित स्सोपाध्यायगणो ह्यहम् ।
इहस्थास्यामि भद्रं वो यावत्तुरगदर्शनम् ॥" १८
इत्युक्ता हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः ।
[प्रणम्य शिरसा तस्मै कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥] १९
जग्मुर्महीतलं राम! पितुर्वचनयन्त्रिताः ।
योजनायामविस्तार मेकैको धरणीतलम् ॥ २०
बिभिदुः पुरुषव्याघ्र! वज्रस्पर्शसमै र्नखैः ।
शूलै रशनिकल्पै श्च हलैश्चापि सुदारुणैः ॥ २१
[मुष्टिभि श्चरणै र्दंतै र्दम्भोळिसदृशै र्नखैः ।]
भिद्यमाना वसुमती ननाद रघुनन्दन! ॥ २२
नागानां वध्यमानाना मसुराणांच राघव! ।
राक्षसानांच दुर्धर्षस्सत्वानां निनदोऽभवत् ॥ २३
योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन! ।
बिभिदु र्धरणीं वीरारसातल मनुत्तमम् ॥ २४
एवं पर्वतसम्बाधं जम्बूद्वीपं नृपात्मजाः ।
खनन्तो नरशार्दूल! सर्वतः परिचक्रमुः ॥ २५
ततो देवा स्सगन्धर्वा स्सासुरा स्सहपन्नगाः ।
सम्भ्रान्तमनस स्सर्वे पिता महमुपागमन् ॥ २६

ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदना स्तदा ।
ऊचुः परमसंत्रस्ताः पितामह मिदं वचः ॥ २७
"भगव ! न्पृथिवीसर्वा खन्यते सगरात्मजैः ।
बहवश्च महात्मानो हन्यन्ते तलवासिनः ॥ २८
[वरुणस्य सुता वीरा बहवो दानवैस्सह ।
चूर्णीकृतामहाशैला मीनाश्चैवानुभक्षिताः] २९
अयं यज्ञहरोऽस्माक मनेनाश्वोऽपनीयते ।
इति ते सर्वभूतानि निघ्नन्ति सगरात्मजाः ॥'; ३०

इति श्रीमद्वालकाण्डे एकोनचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ चत्वारिंशस्सर्गः ॥

देवतानां वच श्शुत्वा भगवान्वै पितामहः ।
प्रत्युवाच "सुसंत्रस्तान्कृतान्तबलमोहितान् ॥ १
यस्येयं वसुधा कृत्स्ना वासुदेवस्य धीमतः ।
कापिलं रूप मास्थाय धारयत्यनिशं धराम् ॥ २
[आस्ते रसातले धीमान्सर्वान्नो धारयन्प्रभुः ।]
तस्य कोपाग्निना दग्धा भविष्यन्ति नृपात्मजाः ॥ ३
पृथिव्या श्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः ।
सगरस्य च पुत्राणां विनाशोऽदीर्घजीविनाम् ॥" ४
पितामहवच श्शुत्वा त्रयस्त्रिंश दरिन्दम ! ।
देवाः परमसंहृष्टाः पुन र्जग्मुर्यथागतम् ॥ ५

सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासी न्महात्मनाम् ।
पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिस्वनः ॥ ६
ततो भित्वा महीं सर्वां कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
सहिता स्सागरा स्सर्वे पितरं वाक्य मब्रुवन् ॥ ७
"परिक्रान्ता महीसर्वा सत्ववन्तश्च सूदिताः ।
देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगराक्षसाः ॥ ८
न च पश्यामहेऽश्वं त मश्वहर्तार मेव च ।
किं करिष्याम भद्रं ते बुद्धि रत्र विचार्यताम् ॥" ९
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः ।
समन्यु रत्रवी द्वाक्यं सगरो रघुनन्दन! ॥ १०
"भूयः खनत भद्रं वोनिर्भिद्य वसुधातलम् ।
अश्वहर्तार मासाद्य कृतार्था श्च निवर्तथ ॥" ११
पितु र्वचन मासाद्य सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि रसातल मभिद्रवन् ॥ १२
खन्यमाने तत स्तस्मि न्ददृशुः पर्वतोपमम् ।
दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम् ॥ १३
सपर्वतवनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन!
शिरसा धारयामास विरूपाक्षो महागजः ॥ १४
यदा पर्वणि काकुत्स्थ विक्रमार्थं महागजः ।
खेदा च्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत् ॥ १५
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम् ।
मानयन्तो हि ते राम! जग्मुर्भित्वा रसातलम् ॥ १६

ततः पूर्वां दिशंभित्वा दक्षिणांबिभिदुः पुनः ।
दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते महागजम् ॥ १७
महापद्मं महात्मानं सुमहत्पर्वतोपमम् ।
शिरसा धारयन्तं ते विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ॥ १८
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमांबिभिदुर्दिशम् ॥ १९
पश्चिमायामपिदिशि महान्त मचलोपमम् ।
दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः ॥ २०
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वाचापि निरामयम् ।
खनन्तस्समुपाक्रान्ता दिशं हैमवतीं ततः ॥ २१
उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ! ददृशुर्हिमपाण्डरम् ।
भद्रंभद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम् ॥ २२
समालभ्य ततस्सर्वे कृत्वाचैनं प्रदक्षिणम् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणिबिभिदुर्वसुधातलम् ॥ २३
ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशम् ।
रोषादभ्यखनन्सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः ॥ २४
ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा महाबलाः ।
ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम् ॥ २५
हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः ।
प्रहर्षमतुलं प्राप्तास्सर्वे ते रघुनन्दन ! ॥ २६
ते तं हयहरं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः ।
खनित्रलाङ्गलधरा नानावृक्षशिलाधराः ॥ २७

अभ्यधावन्त संक्रुद्धा "स्तिष्ठतिष्ठे"ति चाब्रुवन् ।
" अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञीयं हृतवानसि ॥ २८
दुर्मेध ! स्त्वं हि सम्प्राप्तान्विद्धि न स्सगरात्मजान् ।"
श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन ! ॥ २९
क्रोधेन महताविष्टो हुङ्कार मकरोत्तदा ।
ततस्तेनाप्रमेयेन कपिलेन महात्मना ॥ ३०
भस्मराशीकृता स्सर्वे काकुत्स्थ ! सगरात्मजाः ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे चत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ एकचत्वारिंशस्सर्गः ॥

पुत्रां श्चिरगतान् ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन ! ।
नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १
" शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्योऽसि तेजसा ।
पितॄणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपवाहितः ॥ २
अन्तर्भौमानि सत्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च ।
तेषां त्वं प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकम् ॥ ३
अभिवाद्याभिवाद्यां स्त्वं हत्वा विघ्नकरा नपि ।
सिद्धार्थ स्सन्निवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥" ४
एव मुक्तोऽशुमा न्सम्य क्सगरेण महात्मना ।
धनु रादाय खड्गं च जगाम लघुविक्रमः ॥ ५
स खातं पितृभिर्मार्गं मन्तर्भौमं महात्मभिः ।
प्रापद्यत नरश्रेष्ठ ! तेन राज्ञाऽभिचोदितः ॥ ६

दैत्यदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः ।
पूज्यमानं महातेजा दिशागज मपश्यत ॥ ७
स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयम् ।
पितृन्सपरिपप्रच्छ वाजिहर्तार मेव च ॥ ८
दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रत्याहांशुमतो वचः ।
आसमञ्ज! "कृतार्थस्त्वं सहाश्वश्रीघ्रमेष्यसि ॥" ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानेव दिशागजान् ।
यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १०
तैश्च सर्वैर्दिशापालै र्वाक्यज्ञो वाक्यकोविदैः ।
पूजित "स्सहयश्चैव गन्तासी" त्यभिचोदितः ॥ ११
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः ।
भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥ १२
स दुःखवश मापन्न स्त्वसमञ्जसुतस्तदा ।
चुक्रोश परमार्तस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः ॥ १३
यज्ञीयं च हयं तत्र चरन्त मविदूरतः ।
ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोक समन्वितः ॥ १४
स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम् ।
सलिलार्थी महातेजा न चापश्य ज्जलाशयम् ॥ १५
विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत्खगाधिपम् ।
पितॄणां मातुलं राम! सुपर्णं मनिलोपमम् ॥ १६
स चैन मब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महाबलः ।
"मा शुचः पुरुषव्याघ्र! वधोऽयं लोकसम्मतः ॥ १७

कपिलेनाप्रमेयेन दग्धा हीमे महाबलाः ।
सलिलं नार्हसि प्राज्ञ! दातु मेषां हि लौकिकम् ॥ १८
गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठादुहिता पुरुषर्षभ! ।
तस्यां कुरु महाबाहो! पितॄणां सलिलक्रियाम् ॥ १९
भस्मराशी कृता नेतान् प्लावये लोकपावनी ।
तया क्लिन्न मिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया ॥ २०
षष्टिं पुत्र सहस्राणि स्वर्गलोकं नयिष्यति ।
गच्छ चाश्वं महाभाग! तं गृह्य पुरुषर्षभ! ॥ २१
यज्ञं पैतामहं वीर! संवर्तयितु मर्हसि ।"
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोंऽशुमा नतिवीर्यवान् ॥ २२
त्वरितं हयमादाय पुन रायान्महायशाः ।
ततो राजान मासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन! २३
न्यवेदय द्यथावृत्त सुपर्णवचनं तथा ।
तच्छ्रुत्वा घोरसङ्काशं वाक्य मंशुमतो नृपः ॥ २४
यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ।
स्वपुरं चागमच्छ्रीमा निष्टयज्ञो महीपतिः ॥ २५
गङ्गाया श्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत ।
अकृत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् ॥ २६
त्रिंशद्वर्ष सहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ द्विचत्वारिंशस्सर्गः ॥

कालधर्मं गते राम! सगरे प्रकृतीजनाः ।
राजानं रोचयामासु रंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥ १

स राजा सुमहा नासी दंशुमा न्रघुनन्दन! ।
तस्य पुत्रो महा नासी दिलीप इति विश्रुतः ॥ २

तस्मि न्राज्यं समावेश्य दिलीपे रघुनन्दन! ।
हिमवच्छिखरे पुण्ये तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ३

द्वात्रिंश च्चसहस्राणि वर्षाणि सुमहायशाः ।
तपोवनं गतो राजा स्वर्गं लेभेतपोधनः ॥ ४

दिलीपस्तु महातेजा श्शुत्वा पैतामहं वधम् ।
दुःखोपहतया बुद्ध्यानिश्चयं नाध्यगच्छत ॥ ५

"कथं गङ्गावतरणं? कथं तेषां जलक्रिया? ।
तारयेयं कथं चैना" निति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ६

तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः ।
पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ॥ ७

दिलीप स्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभि रिष्टवान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्य मकारयत् ॥ ८

अगत्वा निश्चयं राजा तेषा मुद्धरणं प्रति ।
व्याधिना नरशार्दूल! काल धर्म मुपेयिवान् ॥ ९

इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा ।
राज्ये भगीरथं पुत्र मभिषिच्य नरर्षभः ॥ १०

भगीरथ स्तु राजर्षि र्धार्मिको रघुनन्दन ! ।
अनपत्यो महातेजाः प्रजाकाम स्सचाप्रजः ॥ ११
मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं गङ्गावतरणे रतः ।
स तपो दीर्घ मातिष्ठ द्लोकर्णे रघुनन्दन ! १२
ऊर्ध्व बाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः ।
तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः ॥ १३
अतीतानि महाबाहो ! तस्य राज्ञो महात्मनः ।
सुप्रीतो भगवा न्ब्रह्मा प्रजानां पति रीश्वरः ॥ १४
तत स्सुरगणै स्सार्धमुपागम्य पितामहः ।
भगीरथं महात्मानं तप्यमान मथाऽब्रवीत् ॥ १५
"भगीरथ ! महाभाग ! प्रीतस्तेऽहं जनेश्वर ! ।
तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥" १६
त मुवाच महातेजा स्सर्वलोकपितामहम् ।
भगीरथो महाभागः कृताञ्जलि रुपस्थितः ॥ १७
"यदि मे भगव ! न्प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलम् ।
सगरस्यात्मजा स्सर्वे मत्त स्सलिल माप्नुयुः ॥ १८
गङ्गाया स्सलिलक्लिन्ने भस्म न्येषां महात्मनाम् ।
स्वर्गं गच्छेयु रत्यन्तं सर्वेमे प्रपितामहाः ॥ १९
देयाच सन्तति र्देव ! नावसीदे त्कुलं चनः ।
इक्ष्वाकूणां कुले देव ! एष मेऽस्तु वरः परः ॥" २०
उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः ।
प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् ॥ २१

"मनोरथो महानेष भगीरथ! महारथ!।
एवं भवतु भद्रं त इक्ष्वाकुकुलवर्धन!॥ २२
इयं हैमवती गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतस्सुता।
तां वैधारयितुं शक्तो हर स्तत्रनियुज्यताम्॥ २३
गङ्गायाः पतनं राजन्! पृथिवी न सहिष्यति।
तांवैधारयितुं वीर! नान्यं पश्यामि शूलिनः॥" २४
त मेव मुक्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत्।
जगाम त्रिदिवं देव स्सह सर्वैर्मरुद्गणैः॥ २५

इति श्रीमद्बालकाण्डे द्विचत्वारिंशस्सर्गः॥

॥ त्रिचत्वारिंशस्सर्गः ॥

देवदेवे गते तस्मिन् सोऽङ्गुष्ठाग्रनिपीडिताम्।
कृत्वा वसुमतीं राम! वत्सरं समुपासत॥ १
[ऊर्ध्वबाहु र्निरालम्बो वायुभक्षो निराश्रयः।
अचलः स्थाणुवत्तेपे रात्रिंदिव मरिन्दम!] २
अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः।
उमापतिः पशुपती राजान मिदमब्रवीत्॥ ३
प्रीतस्तेऽहं नरश्रेष्ठ! करिष्यामि तव प्रियम्।
शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम्॥ ४
[उमापतेर्वचः श्रुत्वा गङ्गा क्रोधसमन्विता]।
ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता॥ ५

तदा साऽतिमहद्रूपं कृत्वा वेगं च दुस्सहम् ।
आकाशादपत द्राम ! शिवे शिवशिरस्युत ॥ ६

अचिन्तयच्च सा देवी गङ्गा परमदुर्धरा ।
" विशाम्यहं हि पाताळं स्रोतसा गृह्य शङ्करम् ॥ ७

तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्स भगवान्हरः ।
तिरोभावयितुं बुद्धिं चक्रे विणयन स्तदा ॥ ८

सा तस्मिन्पतिता पुण्या पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि ।
हिमवत्प्रतिमे राम ! जटामण्डलगह्वरे ॥ ९

सा कथं चिन्महीं गन्तुं नाशक्तो यत्नमास्थिता ।
नैव निर्गमनं लेभे जटामण्डलमोहिता ॥ १०

तत्रैवाबंभ्रमद्देवी संवत्सरगणान्बहून् ।
तामपश्यन्पुनस्तत्र तपः परममास्थितः ॥ ११

अनेन तोषितश्चाभूदत्यर्थं रघुनन्दन ।
विससर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति ॥ १२

तस्यां विसृज्यमानायां सप्तस्रोतांसि जज्ञिरे ।
ह्लादिनी पावनी चैव नळिनी च तथा परा ॥ १३

तिस्रः प्राचीं दिशं जग्मुर्गङ्गा शिवजलाश्शुभाः ।
सुचक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी ॥ १४

तिस्रस्त्वेतादिशं जग्मुः प्रतीचीं तु शुभोदकाः ।
सप्तमी चान्वगात्तासां भगीरथमथोनृपम् ॥ १५

भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
प्रायादग्रे महातेजा गङ्गा तं चाप्यनुव्रजत् ॥ १६

गगना च्छङ्करशिरस्ततो धरणि माश्रिता ।
व्यसर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम् ॥ १७
मत्स्यकच्छपसङ्घैश्च शिंशुमारगणै स्तथा ।
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्व्यरोचत वसुन्धरा ॥ १८
ततो देवर्षि गन्धर्वा यक्षा सिद्धगणा स्तदा ।
व्यलोकयन्त ते तत्र गगना द्गां गतां तथा ॥ १९
विमानैर्नगराकारै र्हयैर्गजवरै स्तथा ।
पारिप्लवगतैश्चापि देवता स्तत्र विष्ठिताः ॥ २०
तदद्भुततमं लोके गङ्गापतन मुत्तमम् ।
दिदृक्षवो देवगणा स्समीयुरमितौजसः ॥ २१
सम्पतद्भि स्सुरगणै स्तेषां चाभरणौजसा ।
शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदम् ॥ २२
शिंशुमारोरगगणैर्मीनैरपि च चञ्चलैः ।
विद्युद्भिरिव विक्षिप्त माकाशमभवत्तदा ॥ २३
पाण्डरै स्सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणै स्सहस्रधा ।
शारदाभ्रैरिवाकीर्णं गगनं हंससंप्लवैः ॥ २४
कचिद्द्रुततरं याति कुटिलं कचिदायतम् ।
विनतं कचिदुद्भूतं कचिद्याति शनैश्शनैः ॥ २५
सलिलेनैव सलिलं कचि दभ्याहतं पुनः ।
महूरूर्ध्वमुखं गत्वा पपात वसुधातलम् ॥ २६
[विष्णुपादपरिभ्रष्टा प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् ।]
तच्छङ्करशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः ॥ २७

व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् ।
तत्र देवर्षि गन्धर्वा वसुधातलवासिनः ॥ २८
भवाङ्गपतितं तोयं "पवित्र"मिति पस्पृशुः ।
शापात्प्रपतिता ये च गगनाद्वसुधातलम् ॥ २९
कृत्वा तत्राभिषेकं ते बभूवुर्गतकल्मषाः ।
धूतपापाः पुनस्तेन तोयेनाथ सुभास्वता ॥ ३०
पुनराकाशमाविश्य स्वान् लोकान् प्रतिपेदिरे ।
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता ॥ ३१
कृताभिषेको गङ्गायां बभूव विगतक्लमः ।
भगीरथोऽपि राजर्षि र्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ॥ ३२
प्रायादग्रे महातेजास्तं गङ्गा पृष्ठतोऽन्वगात् ।
देवास्सर्षिगणा स्सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः ॥ ३३
गन्धर्वयक्षप्रवरास्सकिन्नरमहोरगाः ।
सर्वाश्चाप्सरसो राम! भगीरथरथानुगाम् ॥ ३४
गङ्गामन्वगमन्प्रीता स्सर्वे जलचराश्चये ।
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी ॥ ३५
जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी ।
ततो हि यजमानस्य जह्नो रद्भुतकर्मणः ॥ ३६
गङ्गा संप्लावयामास यज्ञवाटं महात्मनः ।
तस्याऽवलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो यज्वा तु राघव ॥ ३७
अपिबच्च जलं सर्वं गङ्गायाः परमाद्भुतम् ।
ततो देवा स्सगन्धर्वा ऋषयश्च सुविस्मिताः ॥ ३८

पूजयन्ति महात्मानं जह्नुं पुरुषसत्तमम् ।
गङ्गां चापि नयन्तिस्म दुहितृत्वे महात्मनः ॥ ३९
ततस्तुष्टो महातेजा इश्रोत्राभ्या मसृजत्पुनः ।
तस्माज्जह्नुसुता गङ्गा प्रोच्यते जाह्नवीति च ॥ ४०
जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा ।
सागरञ्चापि सम्प्राप्ता सा सरित्प्रवरा तदा ॥ ४१
रसातलमुपागच्छत्सिद्ध्यर्थं तस्य कर्मणः ।
भगीरथोऽपि राजर्षिर्गङ्गा मादाय यत्नतः ॥ ४२
पितामहान्भस्मकृतानपश्यद्दीनचेतनः ।
अथ तं भस्मनां राशिं गङ्गा सलिलमुत्तमम् ॥ ४३
प्लावयद्भूतपाप्मानस्स्वर्गं प्राप्ता नरोत्तम ! ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रिचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ चतुश्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

सगत्वा सागरं राजा गङ्गयाऽनुगत स्तदा ।
प्रविवेश तलं भूमेर्यत्र ते भस्मसात्कृताः ॥ १
भस्मन्यथाऽऽप्लुते राम ! गङ्गायास्सलिलेनवै ।
सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
" तारिता नरशार्दूल ! दिवं याताश्च देववत् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ॥ ३
सागरस्य जलं लोके यावत्स्थास्यति पार्थिव ! ।
सगरस्यात्मजा स्तावत्स्वर्गे स्थास्यन्ति देववत् ॥ ४

इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति ।
त्वत्कृतेन च नाम्नाऽथ लोके स्थास्यति विश्रुता ॥ ५
गङ्गा त्रिपथगा राज ! न्दिव्या भागीरथीति च ।
त्रीन्पथो भावयन्तीति तत स्त्रिपथगास्मृता ॥ ६
पितामहानां सर्वेषां त्व मत्र मनुजाधिप ! ।
कुरुष्व सलिलं राज ! न्प्रतिज्ञा मपवर्जय ॥ ७
पूर्वकेण हि ते राजं ! स्ते नातियशसा तदा ।
धर्मिणां प्रवरेणापि नैष प्राप्तो मनोरथः ॥ ८
तथैवांशुमता तात ! लोकेऽप्रतिमतेजसा ।
गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ९
राजर्षिणा गुणवता महर्षि समतेजसा ।
मत्तुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च ॥ १०
दिलीपेन महाभाग ! तव पित्राऽतितेजसा ।
पुनर्न शङ्किता नेतुं गङ्गां प्रार्थयताऽनघ ! ॥ ११
सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ ! ।
प्राप्तोऽसि परमं लोके यशः परमसम्मतम् ॥ १२
यच्च गङ्गावतरणं त्वया कृत मरिन्दम ! ।
अनेन च भवा न्प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् ॥ १३
प्लावयस्व त्व मात्मानं नरोत्तम ! सदोचिते ।
सलिले पुरुषव्याघ्र ! शुचिः पुण्यफलो भव ॥ १४
पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम् ।
स्वस्तिते ऽस्तु गमिष्यामि स्वं लोकं गम्यतां नृप ! ॥" १५

इत्येव मुक्त्वा देवेश स्सर्वलोकपितामहः ।
यथाऽऽगतं तथा गच्छ देवलोकं महायशाः ॥ १६
भगीरथोऽपि राजर्षिः कृत्वा सलिल मुत्तमम् ।
यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः ॥ १७
कृतोदकश्शुची राजा स्वपुरं प्रविवेशह ।
समृद्धार्थो रघुश्रेष्ठ! स्वराज्यं प्रशशासह ॥ १८
प्रमुमोदहि लोक स्तं नृप मासाद्य राघव! ।
नष्टशोक स्समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः ॥ १९
एष ते राम! गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते सन्ध्याकालोऽतिवर्तते ॥ २०
धन्यं यशस्य मायुष्यं पुत्र्यं स्वर्ग्य मतीवच ।
य श्शृणोति विप्रेषु क्षत्रियेष्वितरेषु च ॥ २१
प्रीयन्ते पितर स्तस्य प्रीयन्ते दैवतानि च ।
इद माख्यान मव्यग्रो गङ्गावतरणं शुभम् ॥ २२
यश्शृणोति च काकुत्स्थ! सर्वा न्कामानवाप्नुयात् ।
सर्वे पापाः प्रणश्यन्ति आयुः कीर्तिश्च वर्धते ॥"

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुश्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चचत्वारिंशस्सर्गः ॥

विश्वामित्रवच श्शृत्वा राघव स्सहलक्ष्मणः ।
विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्र मथाब्रवीत् ॥

"अत्यद्भुत मिदं ब्रह्म! न्कथितं परमं त्वया ।
गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्यापि पूरणम् ॥" २
क्षणभूतेव नौ रात्रि संवृत्तेयं महातपः! ।
इमां चिन्तयत स्सर्वां निखिलेन कथां तव ॥ ३
तस्य सा शर्वरी सर्वा सह सौमित्रिणा तदा ।
जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्रकथां शुभाम् ॥ ४
ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं महामुनिम् ।
उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निक मरिन्दमः ॥ ५
"गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतम् ।
तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ॥ ६
नौ रेषाहि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् ।
भगवन्त मिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरित मागताः ॥" ७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
सन्तारं कारयामास सर्षिसंघ स्सराघवः ॥ ८
उत्तरं तीर मासाद्य सम्पूज्यर्षिगणं तदा ।
गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ॥ ९
ततो मुनिवर स्तूर्णं जगाम सहराघवः ।
विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ १०
अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
पप्रच्छ प्राञ्जलि र्भूत्वा विशाला मुत्तमां पुरीम् ॥ ११
"कतरो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने ।
श्रोतु मिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे ॥ १२

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुङ्गवः ।
आख्यातुं तत्समारेभे विशालस्य पुरातनम् ॥ १३
"शृणुतां राम! शक्रस्य कथां कथयत श्शुभाम् ।
अस्मिन्देशेतु यद्वृत्तं तदपि शृणु राघव ॥ १४
पूर्वकृतयुगे राम! दितेः पुत्रा महाबलाः ।
अदिते श्च महाभागा वीर्यवन्त स्सुधार्मिकाः ॥ १५
तत स्तेषां नरश्रेष्ठ! बुद्धि रासी न्महात्मनाम् ।
"अमरा अजरा श्चैव कथं स्याम निरामयाः ॥" १६
तेषां चिन्तयतां राम! बुद्धि रासी न्महात्मनाम् ।
"क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै ॥" १७
ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिम् ।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थु रमितौजसः ॥ १८
अथ वर्षसहस्रेण योक्त्रसर्पशिरांसि च ।
वमंत्यतिविषं तत्र ददंशु र्दशनै श्शिलाः ॥ १९
उत्पपाताग्निसंकाशं हालाहलमहाविषम् ।
तेन दग्धं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २०
अथ देवा महादेवं शङ्करं शरणार्थिनः ।
जग्मुः पशुपतिं रुद्रं "त्राहि त्राही" ति तुष्टुवुः ॥ २१
एवमुक्त स्ततो देवै र्देवदेवेश्वरः प्रभुः ।
प्रादुरासी त्ततोऽत्रैव शंखचक्रधरो हरिः ॥ २२
उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलभृतं हरिः ।
"दैवतै र्मथ्यमाने तु यत्पूर्वं समुपस्थितम् ॥ २३

त्वदीयं हि सुरश्रेष्ठ! सुराणामग्रजोऽसि यत्।
अग्रपूजा मिमां मत्वा गृहाणेदं विषं प्रभो! ॥" २४
इत्युक्त्वाऽथ सुरज्येष्ठस्तत्रै वान्तरधीयत।
देवतानां भयं दृष्ट्वा श्रुत्वा वाक्यं च शार्ङ्गिणः ॥ २५
हालाहलविषं घोरं स जग्राहामृतोपमम्।
देवान्विसृज्य देवेशो जगाम भगवान् हरः ॥ २६
ततो देवासुरास्सर्वे ममन्थू रघुनन्दन!।
प्रविवेशाथ पातालं मंथानः पर्वतोऽनघ! ॥ २७
ततो देवा स्सगन्धर्वास्तुष्टुवु र्मधुसूदनम्।
"त्वं गतिः स्सर्वभूतानां विशेषेण दिवौकसाम् ॥ २८
पालयास्मान्महाबाहो! गिरिमुद्धर्तु मर्हसि।"
इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः ॥ २९
पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्ये तत्रोदधौ हरिः।
पर्वताग्रन्तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः ॥ ३०
देवानां मध्यतस्स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः।
[अथ वर्षसहस्रेण ज्येष्ठानाम वराङ्गना ॥ ३१
उत्पपातवरारोहा सागरैरवकल्पिता।
अभवत्पारिजाताख्यो वृक्ष इन्द्राय कल्पितः ॥] ३२
अथ वर्षसहस्रेण सदण्डस्सकमण्डलुः।
पूर्वं धन्वन्तरिर्नाम अप्सराश्च सुवर्चसः ॥ ३३
अप्सुनिर्मथनादेव रसस्तस्माद्वरस्त्रियः।
उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ! तस्मादप्सरसोऽभवन् ॥ ३४

षष्टिः कोट्योऽभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसाम् ।
असंख्येयास्तु काकुत्स्थ! या स्तासां परिचारिकाः ॥ ३५
न तास्म परिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः ।
अप्रतिग्रहणात्ताश्च सर्वा स्साधारणा स्मृताः ॥ ३६
वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन! ।
उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम् ॥ ३७
दितेः पुत्रा न तां राम! जगृहुर्वरुणात्मजाम् ।
अदितेस्तु सुतावीर! जगृहुस्ता मनिन्दिताम् ॥ ३८
असुरास्तेन दैतेया स्सुरास्तेनादिते स्सुताः ।
हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्सुराः ॥ ३९
उच्चैश्श्रवा हयश्रेष्ठो मणिरत्नं च कौस्तुभम् ।
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ! तथैवामृत मुत्तमम् ॥ ४०
अथ तस्य कृते राम महानासी त्कुलक्षयः ।
अदितेस्तु ततः पुत्रा दितेः पुत्रा नसूदयन् ॥ ४१
एकतोऽभ्यागमन्सर्वेह्यसुरा राक्षसै स्सह ।
युद्धमासीन्महाघोरं वीर! त्रैलोक्यमोहनम् ॥ ४२
यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णु र्महाबलः ।
अमृतं सोऽहरत्तूर्णं माया मास्थाय मोहिनीम् ॥ ४३
ये गताऽभिमुखं विष्णुमक्षयं पुरुषोत्तमम् ।
सम्पिष्टास्ते तदा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ४४
अदिते रात्मजा वीर! दितेः पुत्रा न्निजघ्निरे ।
तस्मिन्युद्धे महाघोरे दैतेयादित्ययोर्भृशम् ॥ ४५

निहत्य दितिपुत्रांश्च राज्यं प्राप्यपुरन्दरः ।
शशासमुदितो लोकान्सर्षिसङ्घान् सचारणान् ॥ ४६

इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ षट्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता ।
मारीचं काश्यपं रामं भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
"हतपुत्राऽस्मि भगवं! स्तव पुत्रैर्महाबलैः ।
शक्रहन्तार मिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोर्जितम् ॥ २
साऽहं तपश्चरिष्यामि गर्भं मे दातु मर्हसि ।
[बलवन्तं महेष्वासं स्थितिज्ञं समदर्शिनम् ॥] ३
ईश्वरं शक्रहन्तारं त्व मनुज्ञातु मर्हसि ।"
तस्या स्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः काश्यप स्तदा ॥ ४
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम् ।
"एवं भवतु भद्रंते शुचिर्भव तपोधने! ॥ ५
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे ।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि ॥ ६
पुत्रं त्रैलोक्यभर्तारं मत्त स्त्वं जनयिष्यसि ।"
एव मुक्त्वा महातेजाः पाणिना संममार्जताम् ॥ ७
समालभ्य तत "स्वस्ती" त्युक्त्वा च तपसे ययौ ।
गते तस्मिन्नरश्रेष्ठ! दितिः परमहर्षिता ॥ ८

कुशप्लवन मासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ।
तपस्तस्यां हि कुर्वन्त्यां परिचर्यां चकार ह ॥ ९
सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ! परया गुणसम्पदा ।
अग्निं कुशान्काष्ठ मपःफलं मूलं तथैवच ॥ १०
न्यवेदय त्सहस्राक्षो यच्चान्य दभिकांक्षितम् ।
गात्रसंवाहनै श्चैव श्रमापनयनै स्तथा ॥ ११
शक्रस्सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह ।
अथ वर्षसहस्रे तु दशोने रघुनन्दन! ॥ १२
दितिः परमसम्प्रीता सहस्राक्ष मथाब्रवीत् ।
"याचितेन सुरश्रेष्ठ! तव पित्रा महात्मना ॥ १३
वरो वर्षसहस्रान्ते दत्तो मम सुतंप्रति ।
तपश्चरन्त्या वर्षाणि दशवीर्यवतां वर! ॥ १४
अवशिष्टानि भद्रंते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ।
तमहं त्वत्कृते पुत्र! समाधास्ये जयोत्सुकम् ॥ १५
त्रैलोक्यविजयं पुत्र! सहभोक्ष्यसि विज्वरः ।"
एव मुक्त्वा दिति श्शक्रं प्राप्ते मध्यं दिवाकरे ॥ १६
निद्रयाऽपहृता देवी पादौ कृत्वाऽथ शीर्षतः ।
दृष्ट्वा ता मशुचिं शक्रः पादतः कृतमूर्धजाम् ॥ १७
शिरः स्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च ।
तस्या श्शरीरविवरं विवेश च पुरन्दरः ॥ १८
गर्भं च सप्तधा राम! बिभेद परमात्मवान् ।
भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा ॥ १९

रुरोद सुस्वरं राम! ततो दिति रबुध्यत ।
"मारुदोमारुद" श्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत ॥ २०
बिभेद च महातेजा रुदन्त मपि वासवः ।
"न हन्तव्यो न हन्तव्य" इत्येवं दिति रब्रवीत् ॥ २१
निष्पपात तत श्शक्रो मातु र्वचनगौरवात् ।
प्राञ्जलि र्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत ॥ २२
"अशुचिर्देवि! सुप्ताऽसि पादयोः कृतमूर्धजा ।
तदन्तर महंलब्ध्वा शक्रहन्तार माहवे ॥ २३
अभिदं सप्तधा देवि! तन्मे त्वं क्षन्तु मर्हसि ।"

इति श्रीमद्बालकाण्डे षट्चत्वारींशस्सर्गः ॥

॥ सप्तचत्वारिंशस्सर्गः ॥

सप्तधातु कृते गर्भे दितिः परमदुःखिता ।
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाऽब्रवीत् ॥ १
"ममापराधा द्गर्भोऽयं सप्तधा विफलीकृतः ।
नापराधोऽस्ति देवेश! तवात्र बलसूदन! ॥ २
प्रियं तु कर्तु मिच्छामि मम गर्भविपर्यये ।
मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्त्विमे ॥ ३
वातस्कन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि पुत्रक! ।
मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४
ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः ।
दिवि वायु रिति ख्यात स्तृतीयोऽपि महायशाः ॥ ५

चत्वार स्तु सुरश्रेष्ठ! दिशो वै तव शासनात् ।
संचरिष्यन्ति भद्रंते देवभूता ममात्मजाः ॥ ६
त्वत्कृतेनैव नाम्ना च मारुता इति विश्रुताः ।"
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः ॥ ७
उवाच प्राञ्जलि र्वाक्यं दितिं बलनिषूदनः ।
"सर्वं मे तद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ॥ ८
विचरिष्यन्ति भद्रंते देवभूतास्तवात्मजाः ।"
एवं तौ निश्चयं कृत्वा माता पुत्रौ तपोवने ॥ ९
जग्मतु स्त्रिदिवं राम! कृतार्थौ विति नश्श्रुतम् ।
एष देश स्स काकुत्स्थ! महेन्द्राध्युषितः पुरा ॥ १०
दितिं यत्र तपस्सिद्धा मेवं परिचचार सः ।
इक्ष्वाकोस्तु नरव्याघ्र! पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ११
अलंबुसाया मुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः ।
तेन चासी दिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ॥ १२
विशालस्य सुतो राम! हेमचन्द्रो महाबलः ।
सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रा दनन्तरः ॥ १३
सुचन्द्रतनयो राम! धूम्राश्व इति विश्रुतः ।
धूम्राश्वतनयश्चापि सृजंय स्समपद्यत ॥ १४
सृजंयस्य सुत श्श्रीमान्सहदेवः प्रतापवान् ।
कुशाश्व स्सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १५
कुशाश्वस्य महातेजास्सोमदत्तः प्रतापवान् ।
सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः ॥ १६

तस्य पुत्रो महातेजाः सम्प्रत्येष पुरीमिमाम् ।
आवसत्यमरप्रख्य स्सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥ १७

इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः ।
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्त स्सुधार्मिकाः ॥ १८

इहाद्य रजनीं राम! सुखं वत्स्यामहेवयम् ।
श्वःप्रभाते नरश्रेष्ठ! जनकं द्रष्टु मर्हसि ॥ १९

सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्र मुपागतम् ।
श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्युद्गच्छन्महायशाः ॥ २०

पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायस्सबान्धवः ।
प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्र मथाब्रवीत् ॥ २१

"धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुनिः ।
सम्प्राप्तो दर्शनं चैवनास्तिधन्यतरो मम ॥ २२

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ अष्टचत्वारिंशस्सर्गः ॥

पृष्ट्वातु कुशलं तत्र परस्परसमागमे ।
कथान्ते सुमति र्वाक्यं व्याजहार महामुनिम् ॥ १

"इमौ कुमारौ भद्रन्ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ २

पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्ग तूणी धनुर्धरौ ।
अश्विना विव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ ३

यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने! ॥ ४
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ? ।
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ ५
किमर्थं च मुनिश्रेष्ठ! सम्प्राप्तौ दुर्गमे पथि ।
वरायुधधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥" ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत् ।
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ॥ ७
विश्वामित्रवचश्श्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
अतिथी परमौ प्राप्तौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ ८
पूजयामास विधिवत्सत्काराहौं महाबलौ ।
ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ ॥ ९
उष्य तत्र निशा मेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ।
तां दृष्ट्वा मुनयस्सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम् ॥ १०
साधुसाध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ।
मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः ॥ ११
पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ।
"श्रीमदाश्रमसङ्काशं किन्त्विदं मुनिवर्जितम् ? ॥ १२
श्रोतुमिच्छामि भगवन् कस्यायं पूर्व आश्रमः ।"
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ १३
प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
"हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्त्वेन राघव! ॥ १४

यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कोपान्महात्मना ।
गौतमस्य नरश्रेष्ठ ! पूर्वमासीन्महात्मनः ॥ १५
आश्रमो दिव्यसङ्काशः सुरैरपि सुपूजितः ।
सचेह तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा ॥ १६
वर्षपूगाननेकांश्च राजपुत्र ! महायशः ।
[कस्मिंश्चिदथ दिवसे राम ! ततो दूरं गते मुनौ ॥] १७
तस्यांतरं विदित्वाऽथ सहस्राक्षश्शचीपतिः ।
मुनिवेषधरोऽहल्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
"ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिन स्सुसमाहिते ।
संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥" १९
मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन ! ।
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ २०
अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना ।
"कृतार्थाऽस्मि सुरश्रेष्ठ ! गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ २१
आत्मानं मां च देवेश ! सर्वथा रक्ष (मानद)!" गौतमात्
इन्द्रस्तु प्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ २२
"सुश्रोणि ! परितुष्टोऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ।"
एवं संगम्य तु तया निश्चक्रामोटजात्ततः ॥ २३
ससम्भ्रमात्त्वरन्राम ! शङ्कितो गौतमं प्रति ।
गौतमं स ददर्शाऽथ प्रविशन्तं महामुनिम् ॥ २४
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम् ।
तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम् ॥ २५

गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुङ्गवम् ।
दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विवर्णवदनोऽभवत् ॥ २६
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ।
दुर्वृत्तं वृत्तसम्पन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २७
"मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते! ।
अकर्तव्यमिदं तस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥" २८
गौतमेनैव मुक्तस्य सरोषेण महात्मना ।
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ २९
तथा शप्त्वा स वै शक्रमहल्यामपि शप्तवान् ।
"इह वर्षसहस्राणि बहूनि त्वं निवत्स्यसि ॥ ३०
वायुभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्निवत्स्यसि ॥ ३१
यदा चैतद्वनं घोरं रामो दशरथात्मजः !
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ ३२
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता ।
मत्सकाशे मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि ॥" ३३
एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम् ।
इममाश्रममुत्सृज्य सिद्धचारणसेविते ॥ ३४
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ एकोनपञ्चाशस्सर्गः ॥

अफलस्तु ततश्शक्रो देवानग्निपुरोधसः ।
अब्रवीत्त्रस्तवदनः सर्षिसङ्घान्सचारणान् ॥ १
"कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः ।
क्रोधमुत्पाद्य तु मया सुरकार्यमिदं कृतम् ॥ २
अफलोऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता ।
शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया ॥ ३
तस्मात्सुरवरास्सर्वे सर्षिसङ्घास्सचारणाः ।
सुरसाह्यकरं सर्वे सफलं कर्तु मर्हथ ॥" ४
शतक्रतो र्वचश्श्रुत्वा देवाश्चाग्निपुरोगमाः ।
पितृदेवानुपेत्याहुस्सह सर्वैर्मरुद्गणैः ॥ ५
"अयं मेषस्सवृषणश्शक्रो ह्यवृषणः कृतः ।
[पुराविचार्यं मोहेन ऋषिपत्नीं शतक्रतुः ॥ ६
धर्षयित्वा मुनेश्शापात्तवैव विफलीकृतः ।
इदानीं कुप्यते देवान् देवराजः पुरन्दरः ॥] ७
मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाऽशु प्रयच्छत ।
अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति ॥ ८
भवतां हर्षणार्थाय ये च दास्यन्ति मानवाः ।"
[अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ हर्षिताः ॥] ९
अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवास्समागताः ।
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेशयन् ॥ १०

तदाप्रभृति काकुत्स्थ! पितृदेवास्समागताः ।
अफलान्मुंजते मेषान्फलैस्तेषा मयोजयन् ॥ ११
इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदाप्रभृति राघव! ।
गौतमस्य प्रभावेन तपसश्च महात्मनः ॥ १२
तदागच्छ महातेजः! आश्रमं पुण्यकर्मणः ।
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम् ॥" १३
विश्वामित्रवचश्श्रुत्वा राघवस्सहलक्ष्मणः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य तमाश्रममथाविशत् ॥ १४
ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम् ।
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः ॥ १५
प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव ।
[धूमेनापि परीताङ्गीं दीप्तामग्निशिखामिव ॥] १६
सतुषारावृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ।
मध्येऽम्भसो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव ॥ १७
सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ।
त्रयाणामपि लोकानां यावद्रामस्य दर्शनम् ॥ १८
शापस्यान्तमुपागम्य तेषां दर्शनमागता ।
राघवौ तु ततस्तस्याः पादौ जगृहतुस्तदा ॥ १९
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा च तौ ।
पाद्यमर्घ्यं तथाऽऽतिथ्यं चकार सुसमाहिता ॥ २०
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिदृष्टेन कर्मणा ।
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनैः ॥ २१

गन्धर्वाप्सरसां चापि महानासीत्समागमः ।
"साधु साध्वि" ति देवा स्तामहल्यां समपूजयन् ॥ २२
तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम् ।
गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहितस्सुखी ॥ २३
रामं सम्पूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः ।
रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महात्मनः ॥ २४
सकाशाद्विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकोनपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चाशस्सर्गः ॥

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामस्सौमित्रिणा सह ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १
रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सह लक्ष्मणः ।
"साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २
बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम् ।
ब्राह्मणानां महाभाग! वेदाध्ययनशालिनाम् ॥ ३
ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसंकुलाः ।
देशो विधीयतां ब्रह्मन्यत्र वत्स्यामहे वयम् ॥" ४
रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
निवेशमकरोद्देशे विविक्ते सलिलायुते ॥ ५
विश्वामित्रमनुप्राप्तं श्रुत्वा स नृपतिस्तदा ।
शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितम् ॥ ६

प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ।
ऋत्विजोऽपि महात्मानस्त्वर्घ्यमादाय सत्वरम् ॥ ७
विश्वामित्राय धर्मेण ददुर्मन्त्रपुरस्कृतम् ।
प्रतिगृह्य च तां पूजां जनकस्य महात्मनः ॥ ८
पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम् ।
स तांश्चापि मुनीन् पृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः ॥ ९
यथान्यायं ततस्सर्वैस्समागच्छत्प्रहृष्टवत् ।
अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलि रभाषत ॥ १०
"आसने भगवानास्तां सहैभिर्मुनिपुंगवैः ।"
जनकस्य वचश्श्रुत्वा निषसाद महामुनिः ॥ ११
पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सह मन्त्रिभिः ।
आसनेषु यथान्यायमुपविष्टास्समन्ततः ॥ १२
दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् ।
"अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता ॥ १३
अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया ।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गव ॥ १४
यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्! प्राप्तोऽसि मुनिभिस्सह ।
द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे! श्रोत्रमाहुर्मनीषिणः ॥ १५
ततो भागार्थिनो देवान्द्रष्टुमर्हसि कौशिक!।"
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ॥ १६
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रणतो नृपः ।
"इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ॥ १७

गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ।
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ॥ १८
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ।
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ॥ १९
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने! ।
वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने! ॥ २०
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ।
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ २१
काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ॥ २२
न्यवेदयन्महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ।
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ॥ २३
तच्चागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ।
अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम् ॥ २४
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ।
एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने ॥ २५
निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ एकपञ्चाशस्सर्गः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ।
हृष्टरोमा महातेजाश्शतानन्दो महातपाः ॥ १

गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः ।
रामसन्दर्शनादेव परं विस्मय मागतः ॥ २
स तौ निषण्णौ सम्प्रेक्ष्य सुखासीनौ नृपात्मजौ ।
शतानन्दो मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३
"अपि ते मुनिशार्दूल ! मम माता यशस्विनी ।
दर्शिता राजपुत्राय तपोदीर्घमुपागता ॥ ४
अपि रामे महातेजा मम माता यशस्विनी ।
वन्यैरुपाहरत्पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनाम् ॥ ५
अपि रामाय कथितं यथावृत्तं पुरातनम् ।
मम मातुर्महातेजो दैवेन दुरनुष्ठितम् ॥ ६
अपि कौशिक ! भद्रं ते गुरुणा मम संगता ।
मम माता मुनिश्रेष्ठ ! रामसन्दर्शनादितः ॥ ७
अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज ! ।
इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ८
अपि शान्तेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज ! ।
इहागतेन रामेण प्रयतेनाभिवादितः ॥" ९
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १०
नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ ! यत्कर्तव्यं कृतं मया ।
संगता मुनिना पत्नी भार्गवेणेव रेणुका ॥" ११
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥ १२

स्वागतं ते नरश्रेष्ठ! दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव!।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् ॥ १३
अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरतुलप्रभः।
विश्वामित्रो महातेजा वेत्स्येनं परमां गतिम् ॥ १४
नास्ति धन्यतरो राम! त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन।
गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः ॥ १५
श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः।
यथाबलं यथावृत्तं तन्मे निगदतश्शृणु ॥ १६
राजाभूदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिन्दमः।
धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ १७
प्रजापतिसुतस्त्वासीत्कुशो नाम महीपतिः।
कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनाभस्सुधार्मिकः ॥ १८
कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येव विश्रुतः।
गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९
विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम्।
बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ २०
कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीम्।
अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥ २१
नगराणि सराष्ट्राणि सरितश्च तथा गिरीन्।
आश्रमान् क्रमशो राम विचरन्नाजगाम ह ॥ २२
वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पलताद्रुमम्।
नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २३

देवदानवगन्धर्वैः किन्नरैरुपशोभितम् ।
प्रशान्तहरिणाकीर्णं द्विजसंघनिषेवितम् ॥ २४
ब्रह्मर्षिगणसंकीर्णं देवर्षिगणसेवितम् ।
तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ॥ २५
अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शीर्णपर्णाशनैस्तथा ।
फलमूलाशनैर्दान्तैर्जितरोषैर्जितेन्द्रियैः ॥ २६
ऋषिभिर्वालखिल्यैश्च जपहोमपरायणैः ।
अन्यैर्वैखानसैश्चैव समन्तादुपशोभितम् ॥ २७
वसिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरम् ।
ददर्श जयतां श्रेष्ठो विश्वामित्रो महाबलः ॥ २८

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ द्विपञ्चाशस्सर्गः ॥

तं दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः ।
प्रणतो विनयाद्धीरो वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ १
स्वागतं तव चेत्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना ।
आसनं चास्य भगवान्वसिष्ठो व्यादिदेश ह ॥ २
उपविष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते ।
यथान्यायं मुनिवरः फलमूलान्युपाहरत् ॥ ३
प्रतिगृह्य तु तां पूजां वसिष्ठाद्द्विजसत्तमः ।
तपोऽग्निहोत्रशिष्येषु कुशलं पर्यपृच्छत ॥ ४

विश्वामित्रो महातेजा वनस्पतिगणे तदा ।
सर्वत्र कुशलं चाह वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥ ५
सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपाः ।
पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वसिष्ठो ब्रह्मणस्सुतः ॥ ६
"कच्चित्ते कुशलं राजन्! कच्चिद्धर्मेण रञ्जयन् ।
प्रजाः पालयसे वीर राजवृत्तेन धार्मिक? ॥ ७
कच्चित्ते सुभृता भृत्याः कच्चित्तिष्ठन्ति शासने? ।
कच्चित्ते विजितास्सर्वे रिपवो रिपुसूदन? ॥ ८
कच्चिद्बलेषु कोशेषु मित्रेषु च परन्तप! ।
कुशलं ते नरव्याघ्र! पुत्रपौत्रेषु चानघ? ॥" ९
सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत् ।
विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठं विनयान्वितः ॥ १०
कृत्वोभौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथाश्शुभाः ।
मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम् ॥ ११
ततो वसिष्ठो भगवान्कथान्ते रघुनन्दन! ।
विश्वामित्रमिदं वाक्य मुवाच प्रहसन्निव ॥ १२
"आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल ।
तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं सम्प्रतीच्छ मे ॥ १३
सत्क्रियां तु भवानेतां प्रतीच्छतु मयोद्यताम् ।
राजा त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥" १४
एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः ।
"कृत" मित्यब्रवीद्राजा "पूजावाक्येन मे त्वया ॥ १५

फलमूलेन भगवन्! विद्यते यत्तवाश्रमे ।
पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ॥ १६
सर्वथा च महाप्राज्ञ! पूजार्हेण सुपूजितः ।
गमिष्यामि नमस्तेऽस्तु मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥" १७
एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि ।
न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनःपुन रुदारधीः ॥ १८
"बाढ"मित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह ।
"यथा प्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिसत्तम ॥" १९
एवमुक्तो महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषः ॥ २०
"एह्येहि शबले! क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम ।
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्म्यहम् ॥ २१
भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे ।
यस्य यस्य यथा कामं षड्सेष्वभिपूजितम् ॥ २२
तत्सर्वं कामधुक् क्षिप्रमभिवर्ष कृते मम ।
रसेनान्नेन पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम् ॥ २३
अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले! त्वर ।"

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे द्विपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ त्रिपञ्चाशस्सर्गः ॥

एवमुक्ता वसिष्ठेन शबला शत्रुसूदन! ।
विदधे कामधुक्कामान्यस्य यस्य यथेप्सितम् ॥

इक्षून्मधूंस्तथा लाजान्मैरेयांश्च वरासवान् ।
पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चावचांस्तथा ॥ २

उष्णाढ्यस्यौदनस्यात्र राशयः पर्वतोपमाः ।
सृष्टान्नानि च सूपांश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ ३

नानास्वादुरसानां च खाण्डवानां तथैव च ।
भाजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ॥ ४

सर्वमासीत्सुसंतुष्टं हृष्टपुष्टजनायुतम् ।
विश्वामित्रबलं राम! वसिष्ठेनाभितर्पितम् ॥ ५

विश्वामित्रोऽपि राजर्षिः हृष्टः पुष्टस्तदाऽभवत् ।
सान्तःपुरवरो राजा सब्राह्मणपुरोहितः ॥ ६

सामात्यो मन्त्रिसहितस्सभृत्यः पूजितस्तदा ।
युक्तः परमहर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ७

"पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन्! पूजार्हेण सुसत्कृतः ।
श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद! ॥ ८

गवां शतसहस्रेण दीयतां शबळा मम ।
रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ॥ ९

तस्मान्मे शबळां देहि ममैषा धर्मतो द्विज ।"
एवमुक्तस्तु भगवान्वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ १०

विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिम् ।
"नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवाम् ॥ ११

राजन्! दास्यामि शबळां राशिभीरजतस्य वा ।
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिन्दम ॥ १२

शाश्वती शबळा मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा ।
अस्यां हव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च ॥ १३
आयत्त मग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च ।
स्वाहाकारवषट्कारौ विद्याश्च विविधास्तथा ॥ १४
आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः ।
सर्वस्व मेतत्सत्येन मम तुष्टिकरी सदा ॥ १५
कारणैर्बहुभी राजन्! न दास्ये शबळां तव ।"
वसिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत्ततः ॥ १६
संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
"हैरण्यकक्ष्याग्रैवेयान्सुवर्णाङ्कुशभूषितान् ॥ १७
ददामि कुञ्जरांस्तेऽहं सहस्राणि चतुर्दश ।
हैरण्यानां रथानां ते श्वेताश्वानां चतुर्युजाम् ॥ १८
ददामि ते शतान्यष्टौ किङ्किणीकविभूषितान् ।
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसाम् ॥ १९
सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत! ।
नानावर्णविभक्तानां वयस्थानां तथैव च ॥ २०
ददाम्येकां गवां कोटिं शबळा दीयतां मम ।"
यावदिच्छसि रत्नं वा हिरण्यं वा द्विजोत्तम ॥ २१
तावद्ददामि तत्सर्वं शबळा दीयतां मम ।"
एवमुक्तस्तु भगवान्विश्वामित्रेण धीमता ॥ २२
"न दास्यामी"ति शबळां प्राह "राजन् कथंचन ।
एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम् ॥ २३

एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् ।
दर्शश्च पूर्णमासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः ॥ २४
एतदेव हि मे राजन् ! विविधाश्च क्रियास्तथा ।
अदोमूलाः क्रियास्सर्वा मम राजन्न संशयः ॥ २५
बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् ।"

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रिपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ चतुःपञ्चाशस्सर्गः ॥

कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा न त्यजते मुनिः ।
तदाऽस्य शबळां राम ! विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १
नीयमाना तु शबळा राम ! राज्ञा महात्मना ।
दुःखिता चिन्तयामास रुदन्ती शोककर्शिता ॥ २
"परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना ।
याऽहं राजभटैर्दीना ह्रियेयं भृशदुःखिता ॥ ३
किं मयाऽपकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
यन्मामनागसं भक्तामिष्टां त्यजति धार्मिकः ॥" ४
[इति सा चिन्तयित्वा तु निश्चस्य च पुनःपुनः ।
जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम् ॥] ५
निर्धूय तांस्तदा भृत्यान्शतशश्शत्रुसूदन ! ।
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥ ६
शबळा सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् ।
वसिष्ठस्याग्रतस्स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणी ॥ ७

"भगवन्! किं परित्यक्ता त्वयाऽहं ब्रह्मण स्सुत!।
यस्माद्राजभृत्वा (भटा) मां हि नयंते त्वत्सकाशतः ॥" ८
एव मुक्तस्तु ब्रह्मर्षि रिदं वचन मब्रवीत्।
शोकसन्तप्तहृदयां स्वसार मिव दुःखिताम् ॥ ९
"न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया।
एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥ १०
न हि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः।
बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ॥ ११
इयमक्षौहिणी पूर्णा सवाजिरथसंकुला।
हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः ॥" १२
एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत्।
वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिममितप्रभम् ॥ १३
"न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणो बलवत्तरः।
ब्रह्मन्! ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्रात्तु बलवत्तरम् ॥ १४
अप्रमेयबलं तुभ्यं न त्वया बलवत्तरः।
विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजस्तव दुरासदम् ॥ १५
नियुङ्क्ष्वमां महाभाग त्वद्ब्रह्मबलसंभृताम्।
तस्य दर्पबलं यत्त न्नाशयामि दुरात्मनः ॥" १६
इत्युक्तस्तु तया राम! वसिष्ठस्तु महायशाः।
"सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलार्दनम् ॥" १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुरभिस्साऽसृजत्तदा।
तस्या हुम्भारवोत्सृष्टाः पह्लवाश्शतशो नृप ॥ १८

नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः ।
बलं भग्नं ततो दृष्ट्वा रथेनाक्रम्य कौशिकः ॥ १९
स राजा परमक्रुद्धो रोषविष्फारितेक्षणः ।
पप्लवा न्नाशयामास शस्त्रै रुच्चावचै रपि ॥ २०
विश्वामित्रार्दितान् दृष्ट्वा पप्लवान् शतशस्तथा ।
भूय एवासृजत्कोपा च्छकान्यवनमिश्रितान् ॥ २१
तै रासीत्संवृता भूमि श्शकैर्यवनमिश्रितैः ।
प्रभावद्भि र्महावीर्यै र्हेमकिंजल्कसन्निभैः ॥ २२
दीर्घासिपट्टिसधरै र्हेमवर्णाम्बरावृतैः ।
निर्दग्धं तद्बलं सर्वं प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ २३
ततोऽस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो मुमोचह ।
तैस्ते यवनकाम्भोजाः पप्लवाश्चाकुलीकृताः ॥ २४

इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुःपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चपञ्चाशस्सर्गः ॥

तत स्तानाकुलान् दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान् ।
वसिष्ठ श्चोदयामास. कामधु! क्सृज योगतः ॥
तस्या हुंभारवा ज्जाताः काम्भोजा रविसन्निभाः ।
ऊधसस्त्वथ संजाताः (पप्लवा)श्शस्त्रपाणयः ॥
योनिदेशा च यवनाश्शकृदेशाच्छका स्तथा ।
रोमकूपेषु च म्लेच्छा हारीतास्सकिरातकाः ॥

तै स्तैर्निधूदितं सर्वं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात् ।
सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन! ॥ ४
दृष्ट्वा निधूदितं सैन्यं वसिष्ठेन महात्मना ।
विश्वामित्रसुतानां च शतं नानाविधायुधम् ॥ ५
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धं वसिष्ठं जपतां वरम् ।
हुंकारेणैव तान्सर्वान् ददाह भगवानृषिः ॥ ६
ते साश्वरथपादाता वसिष्ठेन महात्मना ।
भस्मीकृता मुहूर्तेन विश्वामित्रसुतास्तदा ॥ ७
दृष्ट्वा विनाशितान्पुत्रान्बलं च सुमहायशाः ।
सव्रीळश्चिन्तयाऽऽविष्टो विश्वामित्रोऽभवत्तदा ॥ ८
समुद्र इव निर्वेगो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ।
उपरक्त इवादित्यस्सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥ ९
हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः ।
हतदर्पो गतोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १०
स पुत्र मेकं राज्याय "पालये"ति नियुज्य च ।
पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवान्वपद्यत ॥ ११
स गत्वा हिमवत्पार्श्वं किन्नरोरगसेवितम् ।
महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे महातपाः ॥ १२
केन चित्त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः ।
दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महाबलम् ॥ १३
"किमर्थं तप्यसे राजन्! ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
वरदोऽस्मि वरो यस्ते कांक्षितस्सोऽभिधीयताम्" ॥ १४

एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रणिपत्य महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५
"यदि तुष्टो महादेव! धनुर्वेदो ममानघ ॥
साङ्गोपाङ्गोपनिषद स्सरहस्यः प्रदीयताम् ॥ १६
यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु ।
गन्धर्वयक्षरक्षस्सु प्रतिभान्तु ममानघ ॥ १७
तव प्रसादा द्भवतु देवदेव! ममेप्सितम् ।"
एवमस्त्विति देवेशो वाक्य मुक्त्वा गतस्तदा ॥ १८
प्राप्य चास्त्राणि राजर्षि र्विश्वामित्रो महाबलः
दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णोऽभवत्तदा ॥ १९
विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि ।
"हत मेव तदा मेने वसिष्ठ मृषिसत्तमम् ॥ २०
ततो गत्वाऽऽश्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिव ।
यैस्तत्तपोवनं सर्वं निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१
उदीर्यमाण मस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः ।
दृष्ट्वा विप्रद्रुता स्सर्वे मुनय श्शतशो दिशः ॥ २२
वसिष्ठस्य च ये शिष्यास्तथैव मृगपक्षिणः ।
विद्रवन्ति भया द्भीता नानादिग्भ्य स्सहस्रशः ॥ २३
वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्य मासी न्महात्मनः ।
मुहूर्तं मिव निश्शब्द मासी दिरिणसन्निभम् ॥ २४
वदतो वै वसिष्ठस्य "माभैरि" ति मुहुर्मुहुः ।
"नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहार मिव भास्करः ॥" २५

एव मुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोष मिद मब्रवीत् ॥ २६
"आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवानसि ।
दुराचारोऽसि यन्मूढ! तस्मा त्त्वं न भविष्यसि ॥" २७
इत्युक्त्वा परमक्रुद्धो दण्ड मुद्यम्य सत्वरम् ।
विधूम मिव कालाग्निं यमदण्डमिवापरम् ॥ २८

इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ षट्पञ्चाशस्सर्गः ॥

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः ।
आग्नेय मस्त्र मुत्क्षिप्य "तिष्ठतिष्ठे" ति चाब्रवीत् ॥ १
ब्रह्मदण्डं स चोत्क्षिप्य कालदण्ड मिवापरम् ।
वसिष्ठो भगवा न्क्रोधा दिदं वचन मब्रवीत् ॥ २
"क्षत्रबन्धो! स्थितोऽस्म्येष यद्बलं तद्विदर्शय ।
नाशयाम्यद्य ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज! ॥ ३
क्व च ते क्षत्रियबलं क्व च ब्रह्मबलं महत् ।
पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन! ॥" ४
तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोर माग्नेय मुद्यतम् ।
ब्रह्मदण्डेन तच्छान्त मग्ने र्वेग इवाम्भसा ॥ ५
वारुणं चैव रौद्रंच ऐन्द्रं पाशुपतं तथा ।
ऐषीकं चापि चिक्षेप कुपितो गाधिनन्दनः ॥ ६

मानवं मोहनं चैव गान्धवे स्वापनं तथा ।
जृम्भणं मादनं चैव सन्तापनविलापने ॥ ७
शोषणं दारणं चैव वज्र मस्त्रं सुदुर्जयम् ।
ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाश मेव च ॥ ८
पैनाकास्त्रं च दयितं शुष्कार्द्रे अशनी उभे ।
दण्डास्त्र मथ पैशाचं क्रौञ्च मस्त्रं तथैवच ॥ ९
धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैवच ।
वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरं तथा ॥ १०
शक्तिद्वयं च चिक्षेप कंकालं मुसलं तथा ।
वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्र मथ दारुणम् ॥ ११
त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापाल मथ कङ्कणम् ।
एता न्यस्त्राणि चिक्षेप सर्वाणि रघुनन्दन! ॥ १२
वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुत मिवाभवत् ।
तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मण स्सुतः ॥ १३
तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान्गाधिनन्दनः ।
तदस्त्र मुद्यतं दृष्ट्वा देवास्सांग्निपुरोगमाः ॥ १४
देवर्षय श्च सम्भ्रान्ता गन्धर्वा स्समहोरगाः ।
त्रैलोक्य मासी त्सन्त्रस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते ॥ १५
तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा ।
वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव! ॥ १६
ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ।
त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणम् ॥ १७

रोमकूपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः ।
मरीच्य इव निष्पेतु रग्नेर्धूमाकुलार्चिषः ॥ १८

प्राज्वल द्ब्रह्मदण्ड श्च वसिष्ठस्य करोद्यतः ।
विधूम इव कालाग्नि र्यमदण्ड इवापरः ॥ १९

ततोऽस्तुवन्मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम् ।
"अमेयं ते बलं ब्रह्मन्! तेजो धारय तेजसा ॥ २०

निगृहीत स्त्वया ब्रह्मन्! विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रसीद जपतां श्रेष्ठ! लोका स्सन्तु गतव्यथाः ॥" २१

एव मुक्तो महातेजा श्शमं चक्रे महातपाः ।
विश्वामित्रोऽपि निकृतो विनिश्वस्येदमब्रवीत् ॥ २२

"धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजो बलं बलम् ।
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ २३

तदेत त्समवेक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः ।
तपो महत्समास्थास्ये यद्धैब्रह्मत्वकारणम् ॥" २४

इति श्रीमद्बालकाण्डे षट्पञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ सप्तपञ्चाशस्सर्गः ॥

तत स्सन्तप्तहृदय स्स्मरन्निग्रह मात्मनः ।
विनिश्वस्य विनिश्वस्य कृतवैरो महात्मना ॥ १

स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव! ।
तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महत्तपः ॥ २

[फलमूलाशनो दान्त श्चकार सुमहत्तपः ।]
अथास्य जज्ञिरे पुत्रा स्सत्यधर्मपरायणाः ॥ ३
हविष्यन्दो मधुष्यन्दो दृढनेत्रो महारथः ।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ।
"जिता राजर्षि लोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ॥ ५
अनेन तपसा त्वां तु राजर्षि रिति विद्महे ।"
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः ॥ ६
त्रिविष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः ।
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया किंचि दवाङ्मुखः । ७
दुःखेन महता विष्ट स्समन्यु रिद मब्रवीत् ।
"तप श्च सुमहत्तप्तं 'राजर्षि' रिति मां विदुः ॥ ८
देवा स्सर्षिगणा स्सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् ।"
इति निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ॥ ९
[क्रोधेन महताविष्ट स्त्रैलोक्यं व्यथय न्निव ।]
तपश्चक्रेऽथ काकुत्स्थ! परमं परमात्मवान् ॥ १०
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
त्रिशङ्कु रिति विख्यात इक्ष्वाकुकुलवर्धनः ॥ ११
तस्यबुद्धि स्समुत्पन्ना "यजेय" मिति राघव! ।
"गच्छेयं सशरीरेण देवानां परमां गतिम् ॥ १२
स वसिष्ठं समाहूय कथयामास चिन्तितम् ।
"अशक्य" मिति चाप्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १३

प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन सययौ दक्षिणां दिशम् ।
तत स्तत्कर्मसिद्ध्यर्थं पुत्रां स्तस्य गतो नृपः ॥ १४
वासिष्ठा दीर्घतपस स्तपो यत्र हि तेपिरे ।
त्रिशङ्कु स्सुमहातेजा इशतं परमभास्वरम् ॥ १५
वसिष्ठपुत्रान्ददृशे तप्यमानान्यशस्विनः ।
सोऽभिगम्य महात्मान स्सर्वानेव गुरोस्सुतान् ॥ १६
अभिवाद्यानुपूर्व्येण ह्रिया किंचि दवाङ्मुखः ।
अब्रवी त्सुमहाभागान्सर्वानेव कृताञ्जलिः ॥ १७
"शरणं वःप्रपद्येऽहं सर्वा न्नमस्कृत्य प्रसादये ।
प्रत्याख्यातोऽस्मि भद्रं वो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १८
यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातु मर्हथ ।
गुरुपुत्रा नहं सर्वान्नमस्कृत्य प्रसादये ॥ १९
शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणां स्तपसि स्थितान् ।
ते मां भवन्त स्सिद्ध्यर्थं याजयन्तु समाहिताः ॥ २०
स शरीरो यथाऽहं हि देवलोक मवाप्नुयाम् ।
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिं मन्यां तपोधनाः ॥ २१
गुरुपुत्रानृते सर्वान्नाहं पश्यामि कंचन ।
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः ॥ २२
पुरोधस्तु विद्वांस स्तारयन्ति सदा नृपान् ।
तस्मा दनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम ॥" २३

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ अष्टपञ्चाशस्सर्गः ॥

तत स्त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम् ।
ऋषिपुत्र शतं राम राजान मिदमब्रवीत् ॥ १
"प्रत्याख्यातोऽसि दुर्बुद्धे! गुरुणा सत्यवादिना ।
तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमो गुरुः ।
नचातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३
अशक्य मिति चोवाच वसिष्ठो भगवानृषिः ।
तं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथं तव ॥ ४
बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ! गम्यतां स्वपुरं पुनः ।
याजने भगवाञ्शक्त स्त्रैलोक्यस्यापि पार्थिव! ॥ ५
अवमानं वयं कर्तुं तस्य शक्ष्यामहे कथम् ।"
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा "क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ॥ ६
स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत् ।
"प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रै स्तथैव च ॥ ७
अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु तपोधनाः ।"
ऋषिपुत्रा स्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम् ॥ ८
शेपुः परमसंक्रुद्धा "श्वण्डालत्वं गमिष्यसि ।"
एव मुक्त्वा महात्मानो विविशु स्ते स्वमाश्रमम् ॥ ९
[तच्छ्रुत्वा घोरसंकाश मृषिपुत्रस्य भाषितम् ।
प्रविशत्स्वपुरं राजा चिन्तयामास दुःखितः ॥] १०

अथ रात्र्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः ।
नीलवस्त्रधरो नीलः परुषो ध्वान्तमूर्धजः ॥ ११
चित्यमाल्यानुलेपश्च आयसाभरणोऽभवत् ।
तं दृष्ट्वा मन्त्रिण स्सर्वे त्यक्त्वा चण्डालरूपिणम् ॥ १२
प्राद्रवन्सहिता राम! पौरा येऽस्यानुगामिनः ।
एको हि राजा काकुत्स्थ! जगाम परमात्मवान् ॥ १३
दह्यमानो दिवा रात्रं विश्वामित्रं तपोधनम् ।
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम् ॥ १४
चण्डालरूपिणं राम! मुनिः कारुण्यमागतः ।
कारुण्या त्स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः ॥ १५
इदं जगाद भद्रं ते राजानं घोररूपिणम् ।
"कि मागमन कार्यं ते राजपुत्र! महाबल! ॥ १६
अयोध्याधिपते! वीर! शापा ब्णडालतां गतः ।"
अथ तद्वाक्य माकर्ण्य राजा चण्डालतां गतः॥ १७
अब्रवी त्प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ।
"प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रै स्तथैवच ॥ १८
अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः ।
सशरीरो दिवं याया मिति मे सौम्यदर्शन! ॥ १९
मया चेष्टं क्रतुशतं तच्च नावाप्यते फलम् ।
अनृतं नोक्त पूर्वं मे नच वक्ष्ये कदाचन ॥ २०
कृच्छ्रेष्वपि गत स्सौम्य! क्षत्रधर्मेण ते शपे ।
यज्ञै र्बहुविधै रिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः ॥ २१

गुरवश्च महात्मान श्शीलवृत्तेन तोषिताः ।
धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तु मिच्छतः ॥ २२
परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुङ्गव !
दैव मेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ॥ २३
दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः ।
तस्य मे परमार्तस्य प्रसाद मभिकाङ्क्षतः ॥ २४
कर्तु मर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकर्मणः ।
नान्यां गतिं गमिष्यामि नान्यश्शरण मस्तिमे ॥ २५
दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितु मर्हसि ॥"

इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ एकोनषष्टितमस्सर्गः ॥

उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः ।
अब्रवी न्मधुरं वाक्यं साक्षा च्चण्डालरूपिणम् ॥ १
"ऐक्ष्वाक ! स्वागतं वत्स ! जानामि त्वां सुधार्मिकम् ।
शरणं ते भविष्यामि माभैषी र्नृपपुङ्गव ! ॥ २
अह मामन्त्रये सर्वान्महर्षी न्पुण्यकर्मणः ।
यज्ञसाह्यकरा न्राजन् ! ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ॥ ३
गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते ।
अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४
हस्तप्राप्त महं मन्ये सर्गं तव नराधिप ! ।
यस्त्वं कौशिक मागम्य शरण्यं शरणागतः ॥"

एव मुक्त्वा महातेजाः पुत्रान्परमधार्मिकान् ।
व्यादिदेश महाप्राज्ञान् यज्ञसम्भारकारणात् ॥ ६
सर्वान्शिष्या न्समाहूय वाक्य मेत दुवाच ह ।
"सर्वा नृषिगणा न्वत्स! आनयध्वं ममाज्ञया ॥ ७
सशिष्यसुहृद श्चैव सर्त्विज स्स बहुश्रुतान् ।
यदन्यो वचनं ब्रूया न्मद्वाक्य बलचोदितः ॥ ८
तत्सर्व मखिले नोक्तं ममाख्येय मनाहतम् ।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया ॥ ९
आजग्मुरथ देशेभ्य स्सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः ।
ते च शिष्या स्समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसम् ॥ १०
ऊचु श्च वचनं सर्वे सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ।
श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः ॥ ११
सर्वदेशेषु चागच्छ न्वर्जयित्वा महोदयम् ।
वासिष्ठं तच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ॥ १२
यदाह वचनं सर्वं शृणु त्वं मुनिपुङ्गव ।
"क्षत्रियो याजको यस्य चण्डालस्य विशेषतः ॥ १३
कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य सुरर्षयः ।
ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चण्डालभोजनम् ॥ १४
कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः ।"
एत द्वचनैर्दुर्य मूचु स्संरक्तलोचनाः ॥ १५
वासिष्ठा मुनिशार्दूल! सर्वे ते समहोदयाः ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेषां मुनिपुङ्गवः ॥ १६

क्रोधसंरक्तनयन स्सरोष मिदमब्रवीत् ।
"ये दूषयन्त्यदुष्टं मां तप उग्रं समास्थितम् ॥ १७
भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न संशयः ।
अद्य ते कालपाशेन नीता वैवस्वत क्षयम् ॥ १८
सप्तजातिशतान्येव मृतपा स्सन्तु सर्वशः ।
श्वमांसनियताहारा मुष्टिकानाम निर्घृणाः ॥ १९
विकृताश्च विरूपाश्च लोका ननुचरन्त्विमान् ।
महोदय स्तु दुर्बुद्धिर्मामदूष्यं ह्यदूषयत् ॥ २०
दूषित स्सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति ।
प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः ॥ २१
दीर्घकालं ममक्रोधा दुर्गतिं वर्तयिष्यति ।"
एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महातपाः ॥ २२
विरराम महातेजा ऋषिमध्ये महामुनिः ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकोनषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ षष्टितमस्सर्गः ॥

तपोबलहतान्कृत्वा वासिष्ठान्समहोदयान् ।
ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
"अय मिक्ष्वाकुदायाद स्त्रिशङ्कु रिति विश्रुतः ।
धर्मिष्ठ श्च वदान्य श्च मां चैव शरणं गतः ॥ २
स्वेनानेन शरीरेण देवलोक जिगीषया ।
यथाऽयं स्वशरीरेण स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ ३

तथा प्रवर्त्यतां यज्ञो भवद्भि श्च मया सह ।"
विश्वामित्रवचश्श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः ॥ ४
ऊचु स्समेत्य सहिता धर्मज्ञा धर्मसंहितम् ।
"अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः ॥ ५
यदाह वचनं सम्यगेतत्कार्यं नसंशयः ।
अग्निकल्पोहि भगवान्शापं दास्यति रोषितः ॥ ६
तस्मात्प्रवर्त्यतां यज्ञ स्सशरीरो यथा दिवम् ।
गच्छे दिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा ॥ ७
तथा प्रवर्त्यतां यज्ञस्सर्वे समधितिष्ठत ।"
एव मुक्त्वा महर्षय श्चक्रु स्ता स्ताः क्रियास्तदा ॥ ८
याजक श्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत्क्रतौ ।
ऋत्विज श्चानुपूर्व्येण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ॥ ९
चक्रु स्सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथा विधि ।
ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः ॥ १०
चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ।
नाभ्यागमं स्तदाऽऽहूताभागार्थं सर्वदेवताः ॥ ११
ततः क्रोधसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः ।
स्रुवमुद्यम्य सक्रोध स्त्रिशंकु मिदमब्रवीत् ॥ १२
"पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर ! ।
एष त्वां सशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा ॥ १३
दुष्प्रापां सशरीरेण दिवं गच्छ नराधिप ! ।
स्वार्जितं किंचिदप्यस्ति मया हि तपसः फलम् ॥ १४

राजन्! स्वतेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज।"
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्सशरीरो नरेश्वरः ॥ १५
दिवं जगाम काकुत्स्थ! मुनीनां पश्यतां तदा।
देवलोकगतं दृष्ट्वा त्रिशङ्कुं पाकशासनः ॥ १६
सह सर्वैः सुरगणै रिदं वचनमब्रवीत्।
"त्रिशङ्को! गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः ॥ १७
गुरुशापहतो मूढ! पत भूमि मवाक्छिराः।"
एव मुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्कु रपतत्पुनः ॥ १८
विक्रोशमान स्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम्।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः ॥ १९
रोष माहारयत्तीव्रं "तिष्ठतिष्ठे"ति चाब्रवीत्।
ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजापति रिवापरः ॥ २०
सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्सप्तर्षीनपरान्पुनः।
नक्षत्रमाला मपरा मसृजत्क्रोधमूर्छितः ॥ २१
दक्षिणां दिशमास्थाय मुनिमध्ये महायशाः।
सृष्ट्वा नक्षत्रवंशं च क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ २२
अन्य मिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः।
दैवतान्यपिसक्रोधात्स्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ २३
ततः परमसम्भ्रान्ता स्सर्षिसङ्घा स्सुरासुराः।
[सकिन्नरमहायक्षा स्सहसिद्धा स्सुरासुराः ॥] २४
विश्वामित्रं महात्मान मूचु स्सानुनयं वचः।
"अयं राजा महाभाग! गुरुशापपरिक्षतः ॥ २५

सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येव तपोधन! ।"
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुङ्गवः ॥ २६
अब्रवीत्सुमहद्वाक्यं कौशिक स्सर्वदेवताः ।
"सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः ॥ २७
आरोहणं प्रतिज्ञाय नानृतं कर्तुमुत्सहे ।
स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः ॥ २८
नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ ।
यावल्लोका धरिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ॥ २९
मत्कृतानि सुरास्सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ ।"
एव मुक्ता स्सुरास्सर्वे प्रत्यूचु र्मुनिपुङ्गवम् ॥ ३०
"एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः ॥ ३१
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ! तेषु ज्योतिष्षु जाज्वलन् ।
अवाक्छिरा स्त्रिशङ्कुश्च तिष्ठत्वमरसन्निभः ॥ ३२
अनुयास्यन्तिचैतानि ज्योतींषि नृपसत्तमम् ।
कृतार्थं कीर्तिमन्तं च स्वर्गलोकगतं यथा ॥" ३३
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
ऋषिभि श्च महातेजा "बाढ" मित्याह देवताः ॥ ३४
ततो देवा महात्मानो मुनयश्च तपोधनाः ।
जग्मु र्यथागतं सर्वे यज्ञस्यांते नरोत्तम! ॥ ३५

इति श्रीमद्बालकाण्डे षष्टितमस्सर्गः ॥

॥ एकषष्टितमस्सर्गः ॥

विश्वामित्रो महात्माऽथ प्रस्थितान्प्रेक्ष्यतानृषीन् ।
अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वा स्तान्वनवासिनः ॥ १

"महान्विघ्नः प्रवृत्तोऽयं दक्षिणामास्थितो दिशम् ।
दिशमन्यां प्रपत्स्याम स्तत्र तप्स्यामहे तपः ॥ २

पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः ।
सुखं तप श्चरिष्यामः परं तद्धि तपोवनम् ॥" ३

एव मुक्त्वा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः ।
तपउग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफलाशनः ॥ ४

एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपति र्नृपः
अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ५

तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहारह ।
प्रणष्टे तु पशौ विप्रो राजान मिदमब्रवीत् ॥ ६

"पशुरद्य हृतोराज ! न्प्रणष्ट स्तव दुर्नयात् ।
अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ! ॥ ७

प्रायश्चित्तं महद्ध्येत न्नरं वा पुरुषर्षभ ! ।
आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत्कर्म प्रवर्तते ॥" ८

उपाध्यायवचश्श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभ ! ।
अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभि स्सहस्रशः ॥ ९

देशान्जनपदां स्तां स्ता न्नगराणि वनानि च ।
आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः ॥ १०

सपुत्रसहितं तात! सभार्यं रघुनन्दन!।
भृगुतुंदे सहासीन मृचीकं सन्ददर्श ह ॥ ११
तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च।
ब्रह्मर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षि रमितप्रभः ॥ १२
पृष्ट्वा सर्वत्र कुशल मृचीकं तमिदंवचः।
"गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ॥ १३
पशोरर्थे महाभाग! कृतकृत्योऽस्मि भार्गव!।
सर्वे परिसृता देशा यद्दीयं न लभे प्रभुम् ॥ १४
दातु मर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम।"
एव मुक्तो महातेजा ऋचीक स्त्वब्रवीद्वचः ॥ १५
"नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ! विक्रीणीयां कथंचन।"
ऋचीकस्य वचश्श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम् ॥ १६
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषं तपस्विनी।
"अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवा नाह भार्गवः ॥ १७
ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं नृप!।
तस्मात्कनीयसं पुत्रं नदास्ये तव पार्थिव! ॥ १८
प्रायेण हि नरश्रेष्ठ! ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः।
मातृणां तु कनीयांस स्तस्मा द्रक्षे कनीयसम् ॥" १९
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्मुनिपत्न्यां तथैव च।
शुनश्शेफस्स्वयं राम! मध्यमो वाक्य मब्रवीत् ॥ २०
"पिताज्येष्ठ मविक्रेयं माता चाह कनीयसम्।
विक्रीतं मध्यमं मन्ये राजन्! पुत्रं नयस्व माम् ॥ २१

गवां शतसहस्रेण शुनश्शेफं नरेश्वरः ।
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ! ॥ २२
अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः ।
शुनश्शेफं महातेजा जगाम सुमहायशाः ॥ २३

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ द्विषष्टितमस्सर्गः ॥

शुनश्शेफं नरश्रेष्ठ ! गृहीत्वा तु महायशाः ।
व्यश्राम्यत्पुष्करे राजा मध्याह्ने रघुनन्दन ! ॥ १
तस्य विश्रममाणस्य शुनश्शेफो महायशाः ।
पुष्करक्षेत्र मासाद्य विश्वामित्रं ददर्शह ॥ २
तप्यन्त मृषिभि स्सार्धं मातुलं परमातुरः ।
विषण्णवदनो दीन स्तृष्णया च श्रमेण च ॥ ३
पपाताङ्कमुनेराशुवाक्यं चेदमुवाचह ।
"नमेऽस्ति मातानपिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ? ॥ ४
त्रातु मर्हसि मां सौम्य ! धर्मेण मुनिपुङ्गव ! ।
त्राता त्वं हि मुनिश्रेष्ठ ! सर्वेषां त्वं हि भावनः ॥ ५
राजाच कृतकार्यस्स्यादहं दीर्घायु रव्ययः ।
स्वर्गलोक मुपाश्नीयां तप स्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् ॥ ६
त्वं मे नाथोह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा ।
पितेव पुत्रं धर्मात्मं ! त्रातु मर्हसि किल्बिषात् ॥ ७

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः ।
सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिद मुवाच ह ॥ ८

"यत्कृते पितरः पुत्रान्जनयन्ति शुभार्थिनः ।
परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽय मागतः ॥ ९

अयं मुनिसुतो बालो मत्तश्शरणमिच्छति ।
अस्यजीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ! ॥ १०

सर्वेसुकृतकर्माण स्सर्वे धर्मपरायणाः ।
पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत ॥ ११

नाथवांश्च शुनश्शेफो यज्ञश्चाविघ्नितो भवेत् ।
देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥" १२

मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा मधुष्यन्दादयस्सुताः ।
साभिमानं नरश्रेष्ठ ! सलील मिद मब्रुवन् ॥ १३

"कथ मात्मसुतान् हित्वा त्रायसेऽन्यसुतं विभो ! ।
अकार्य मिव पश्याम श्श्वमांस मिव भोजने ॥" १४

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुङ्गवः ।
क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तु मुपचक्रमे ॥ १५

"निस्साध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम् ।
अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ १६

श्वमांसभोजिन स्सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु ।
पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ ॥" १७

कृत्वा शापसमायुक्तान् पुत्रान्मुनिवरस्तथा ।
शुनश्शेफ मुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् ॥ १८

[इद माह नरश्रेष्ठ! विश्वामित्रो महातपाः ।]
"पवित्रपाशै रासक्तो रक्तमाल्यानुलेपनः ॥ १९
वैष्णवं यूप मासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर ।
इमे तु गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक! ॥ २०
अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिं स्तत स्सिद्धि मवाप्स्यसि ।"
शुनश्शेफो गृहीत्वा ते गाथे द्वे सुसमाहितः ॥ २१
त्वरया राजसिंहं त मम्बरीष मुवाच ह ।
"राजसिंह! महासत्व! शीघ्रं गच्छावहे सदः ॥ २२
निर्वर्तयस्व राजेन्द्र! दीक्षां च समुपाविश ।"
तद्वाक्यं मुनिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमुत्सुकः ॥ २३
जगाम नृपति श्शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः ।
सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणम् ॥ २४
पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ।
सबद्धो वाग्भि रभ्यभि रभितुष्टावथ सुरौ ॥ २५
इन्द्र मिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ।
ततः प्रीत स्सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितर्पितः ॥ २६
दीर्घमायुस्तदा प्रादा च्छुनश्शेफाय राघव! ।
सच राजा नरश्रेष्ठ! यज्ञस्य च समाप्तवान् ॥ २७
फलं बहुगुणं राम! सहस्राक्षप्रसादजम् ।
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महातपाः ॥ २८
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ! दशवर्षशतानिच ॥

॥ इति श्रीमद्बालकाण्डे द्विषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ त्रिषष्टितमस्सर्गः ॥

पूर्णे वर्षसहस्रेतु व्रतस्नातं महामुनिम् ।
अभ्यागच्छन्सुरास्सर्वे तपःफलचिकीर्षवः ॥ १

अब्रवीत्सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः ।
"ऋषिस्त्व मसि भद्रंते स्वार्जितैः कर्मभि श्शुभैः ॥" २

त मेव मुक्त्वा देवेश स्त्रिदिवं पुन रभ्यगात् ।
विश्वामित्रो महातेजा भूयस्तेपे महत्तपः ॥ ३

ततः कालेन महता मेनका परमाप्सराः ।
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ! स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४

तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः ।
रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ॥ ५

दृष्ट्वा कंदर्पवशगो मुनिस्तामिदमब्रवीत् ।
"अप्सर! स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे ॥ ६

अनुगृह्णीष्व भद्रंते मदनेन सुमोहितम् ।"
इत्युक्ता सावरारोहा तत्राऽवास मथाकरोत् ॥ ७

[तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्र मुपागतः ।]
तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्चपञ्चच राघव! ॥

विश्वामित्राश्रमे राम! सुखेन व्यतिचक्रमुः ।
अथ काले गते तस्मिन्विश्वामित्रो महामुनिः ॥

सव्रीळ इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः ।
बुद्धिर्मुने स्समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन! ॥ १०

"सर्वं सुराणां कर्मैतत्तपोऽपहरणं महत् ।
अहोरात्रापदेशेन गता स्संवत्सरादश ॥ ११
काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽयं प्रत्युपस्थितः ।"
विनिश्वसन्मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः ॥ १२
भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिं स्थिताम् ।
मेनकां मधुरै र्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ॥ १३
उत्तरं पर्वतं राम! विश्वामित्रो जगाम ह ।
स कृत्वानैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः ॥ १४
कौशिकीतीर मासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ।
तस्य वर्षसहस्रं तु घोरं तप उपासतः ॥ १५
उत्तरे पर्वते राम! देवताना मभूद्भयम् ।
आमन्त्रय न्समागम्य सर्वे सर्षिगणास्सुराः ॥ १६
"महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः ।"
देवतानां वच श्शुत्वा सर्वलोकपितामहः ॥ १७
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ।
"महर्षे! स्वागतं वत्स! तपसोग्रेण तोषितः ॥ १८
महत्त्व मृषिमुख्यत्वं ददामितवकौशिक ।"
ब्रह्मण स्स वच श्शुत्वा सर्वलोकेश्वरस्य ह ॥ १९
न विषण्णो न संतुष्टो विश्वामित्रस्तपोधनः ।
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा सर्वलोकपितामहम् ॥ २०
प्रत्युवाच ततो वाचा विश्वामित्रो महामुनिः ।
"महर्षिशब्द मतुलं स्वार्जितैः कर्मभिश्शुभैः ॥ २१

यदिमे भगवानाह ततोऽहं विजितेन्द्रियः ।
त मुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ॥ २२
यतस्व मुनिशार्दूल!" इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः ।
विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २३
ऊर्ध्ववाहु र्निरालम्बो वायुभक्षस्तपश्चरन् ।
घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशसंश्रयः ॥ २४
शिशिरे सलिलस्थायी रात्र्यहानि तपोधनः ।
एवं वर्षसहस्रं हि तपो घोर मुपागमत् ॥ २५
तस्मिन्सन्तप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ ।
सम्भ्रम स्सुमहानासी त्सुराणां वासवस्य च ॥ २६
रम्भामप्सरसं शक्र स्सह स्सर्वैर्मरुद्गणैः ।
उवाचात्महितं वाक्य महितं कौशिकस्य च ॥ २७

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रिषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ चतुष्षष्टितमस्सर्गः ॥

"सुरकार्य मिदं रम्भे! कर्तव्यं सुमहत्त्वया ।
लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितम् ॥" १
तथोक्ता साऽप्सरा राम! सहस्राक्षेण धीमता ।
व्रीडिता प्राञ्जलि र्वाक्यं प्रत्युवाच सुरेश्वरम् ॥ २
"अयं सुरपते! घोरो विश्वामित्रो महामुनिः ।
घोरमुत्सृजते क्रोधं मयि देव! न संशयः ॥ ३

ततो हि मे भयं देव! प्रसादं कर्तु मर्हसि ।"
एवमुक्तस्तया राम! रम्भया भीतया तदा ॥ ४
ता मुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिम् ।
" माभैषिरम्भे! भद्रं ते कुरुष्व मम शासनम् ॥ ५
कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्रुमे ।
अहं कन्दर्पसहित स्थास्यामि तव पार्श्वतः ॥ ६
त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरम् ।
तमृषिं कौशिकं रम्भे! भेदयस्व तपस्विनम् ॥" ७
सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूप मनुत्तमम् ।
लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ॥ ८
कोकिलस्य तु शुश्राव वल्गुव्याहरतस्स्वनम् ।
सम्प्रहृष्टेन मनसा तत एना मुदैक्षत ॥ ९
अथ तस्यच शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च ।
दर्शनेनच रम्भाया मुनि स्संदेह मागतः ॥ १०
सहस्राक्षस्य तत्कर्म विज्ञाय मुनिपुङ्गवः ।
रम्भां क्रोधसमाविष्ट इशशाप कुशिकात्मजः ॥ ११
" यन्मां लोभयसे रम्भे! कामक्रोधजयैषिणम् ।
दशवर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे! ॥ १२
ब्राह्मण स्समहातेजा स्तपोबलसमन्वितः ।
उद्धरिष्यति रम्भे! त्वं मत्क्रोधकलुषीकृताम् ॥" १३
एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
अशक्नुवन्धारयितुं क्रोधं सन्तापमागतः ॥ १४

तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाऽभवत् ।
वच श्शुत्वातु कन्दर्पो महर्षे स्सच निर्गतः ॥ १५
कोपेन स महातेजा स्तपोपहरणेकृते ।
इन्द्रियैराजितै राम! न लेभे शान्ति मात्मनः ॥ १६
बभूवास्य पुनश्चिन्ता तपोऽपहरणे कृते ।
"नैव क्रोधं गमिष्यामि नच वक्ष्ये कथंचन ॥ १७
अथवा नोच्छ्वसिष्यामि संवत्सरशतान्यपि ।
अहं विशोष यिष्यामि चात्मानं विजितेन्द्रियः ॥ १८
तावद्यावद्धिमे प्राप्तं ब्राह्मण्यं तपसाऽऽर्जितम् ।
अनुच्छ्वसन्नभुंजानस्तिष्ठेयं शाश्वतीस्समाः ॥ १९
न हि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्तयः ।"
एवं वर्षसहस्रस्य दीक्षां स मुनिपुङ्गवः ॥ २०
चकाराप्रतिमां लोके प्रतिज्ञां रघुनन्दन! ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुष्षष्टितमस्सर्गः ॥

॥ पञ्चषष्टितमस्सर्गः ॥

अथ हैमवतीं राम! दिशं त्यक्त्वा महामुनिः ।
पूर्वांदिश मनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १
मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रत मनुत्तमम् ।
चकाराप्रतिमं राम! तपः परमदुष्करम् ॥ २
पूर्णे वर्षसहस्रेतु काष्ठभूतं महामुनिम् ।
विघ्नैर्बहुभि राधूतं क्रोधो नान्तर माविशत् ॥ ३

स कृत्वा निश्चयं राम! तप आतिष्ठदव्ययम् ।
तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ॥ ४
भोक्तुमारब्धवानन्नं तस्मिन्काले रघूत्तम! ।
इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्ध मन्न मयाचत ॥ ५
तस्मै दत्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः ।
निश्शेषितेऽन्ने भगवा नभुक्तवैव महातपाः ॥ ६
नकिंचि दवद द्विप्रं मौनव्रत मुपस्थितः ।
[तथैवासी त्पुनर्मौन मनुच्छ्वासं चकार ह ॥] ७
अथ वर्षसहस्रं वै नोच्छ्वसन्मुनिपुङ्गवः ।
तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत ॥ ८
त्रैलोक्यं येन संभ्रान्त मादीपितमिवाभवत् ।
ततो देवा स्सगन्धर्वाः पन्नगासुरराक्षसाः ॥ ९
मोहितास्तेजसा तस्य तपसा मन्दरश्मयः ।
कश्मलोपहतास्सर्वेपितामहमथाब्रुवन् ॥ १०
" बहुभिः कारणैर्देव! विश्वामित्रो महामुनिः ।
लोभितःक्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ॥ ११
न ह्यस्य वृजिनं किंचि द्दृश्यते सूक्ष्म मप्यथ ।
न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितम् ॥ १२
विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सचराचरम् ।
व्याकुलाश्च दिश स्सर्वा न च किञ्चित्प्रकाशते ॥ १३
सागराः क्षुभिता स्सर्वे विशीर्यन्ते च पर्वताः ।
प्रकम्पते च पृथिवी वायु र्वाति भृशाकुलः ॥ १४

ब्रह्मन्! न प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः ।
सम्मूढमिव त्रैलोक्यं सम्प्रक्षुभितमानसम् ॥ १५
भास्करो निष्प्रभश्चैव महर्षेस्तस्य तेजसा ।
बुद्धिं न कुरुते याव न्नाशे देव! महामुनिः ॥ १६
तावत्प्रसाद्यो भगवानग्निरूपो महाद्युतिः ।
कालाग्निनायथा पूर्वं त्रैलोक्यं दह्यतेऽखिलम् ॥ १७
देवराज्यं चिकीर्षेत दीयता मस्य यन्मतम् ।"
तत स्सुरगणा स्सर्वे पितामहपुरोगमाः ॥ १८
विश्वामित्रं महात्मानं मधुरं वाक्य मब्रुवन् ।
"ब्रह्मर्षे! स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ॥ १९
ब्रह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवा नसि कौशिक! ।
दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन्! ददामि समरुद्गणः ॥ २०
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रंते गच्छ सौम्य! यथासुखम् ।"
पितामहवच श्शुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम् ॥ २१
कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः ।
"ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायु स्तथैव च ॥ २२
ओङ्कारश्च वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम् ।
क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदा मपि ॥ २३
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मा मेवं वदतु देवताः! ।
यद्ययं परमःकामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः" २४
ततः प्रसादितो देवै र्वसिष्ठो जपतां वरः ।
सख्यं चकार ब्रह्मर्षि "रेव मस्त्विति चाब्रवीत् ॥ २५

ब्रह्मर्षि स्त्वं नसंदेह स्सर्वं सम्पत्स्यते तव ।
इत्युक्त्वा देवता श्चापि सर्वा जग्मुर्यथाऽऽगतम् ॥ २६
[विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा लब्ध्वा ब्राह्मण्य मुत्तमम् ।
पूजयामास ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ २७
कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः ।]
एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम! महात्मना ॥ २८
एष राम! मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवां स्तपः ।
एष धर्मपरो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् ॥" २९
एव मुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः ।
शतानन्दवचश्शुत्वा रामलक्ष्मणसन्निधौ ॥ ३०
जनकः प्राञ्जलि र्वाक्य मुवाच कुशिकात्मजम् ।
"धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गव! ॥ ३१
यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवानसि धार्मिक! ।
पालितोऽहं त्वया ब्रह्मन्दर्शनेन महामुने! ॥ ३२
[विश्वामित्र! महाभाग! ब्रह्मर्षीणां वरोत्तम ।]
गुणाबहुविधाः प्राप्ता स्तव सन्दर्शनान्मया ॥ ३३
विस्तरेण च ते ब्रह्मन् कीर्त्यमानं महत्तपः ।
श्रुतं मया महातेजो! रामेण च महात्मना ॥ ३४
सदस्यैः प्राप्य च सदश्शुता स्ते बहवो गुणाः ।
अप्रमेयं तपस्तुभ्य मप्रमेयं च ते बलम् ॥ ३५
अप्रमेया गुणा श्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज! ।
[पितामहस्य च यथा यथा चैव ह्युमापतेः ॥] ३६

तृप्ति राश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे विभो ! ।
कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ ! लम्बते रविमण्डलम् ॥ ३७
श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टु मर्हसि मां पुनः ।
स्वागतं तपतां श्रेष्ठ ! मामनुज्ञातु मर्हसि ॥" ३८
एव मुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभम् ।
विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा ॥ ३९
एव मुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायस्सबान्धवः ॥ ४०
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा सहराम स्सलक्ष्मणः ।
स्वबाट मभिचक्राम पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ४१

॥ इति श्रीमद्वालकाण्डे पञ्चषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ षट्षष्टितमस्सर्गः ॥

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः ।
विश्वामित्रं महात्मान माजुहाव स राघवम् ॥ १
त मर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्य मुवाच ह ॥ २
"भगवं ! त्स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ ! ।
भवानाज्ञापयतु मा माज्ञाप्यो भवताप्यहम् ॥" ३
एव मुक्त स्स धर्मात्मा जनकेन महात्मना ।
प्रत्युवाच मुनिर्वीरं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४

"पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ ।
द्रष्टुकामौ धनुश्श्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥ ५
एत दर्शय भद्रंते कृतकामौ नृपात्मजौ ।
दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥" ६
एव मुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम् ।
श्रूयता मस्य धनुषो यदर्थ मिह तिष्ठति ॥ ७
देवरात इतिख्यातो निमेष्षष्ठो महीपतिः ।
न्यासोऽयं तस्य भगवन्! हस्ते दत्तो महात्मना ॥ ८
दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान् ।
रुद्रस्तु त्रिदशान्रोषात्सलील मिदमब्रवीत् ॥ ९
"यस्मा द्भागार्थिनो भागान्न कल्पयथ मे सुराः! ।
वरांगानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः ॥" १०
ततो विमनस स्सर्वे देवा वै मुनिपुङ्गव! ।
प्रसादयन्ति देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद्भवः ॥ ११
प्रीतियुक्तस्स सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम् ।
तदेत देवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः ॥ १२
न्यासभूतं तदान्यस्त मस्माकं पूर्वके विभो ।
अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गला दुत्थिता मया ॥ १३
क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ।
भूतला दुत्थिता सातु व्यवर्धत ममात्मजा ॥ १४
वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेय मयोनिजा ।
भूतला दुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम् ॥ १५

वरयामासु रागम्य राजानो मुनिपुङ्गव ! ।
तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ॥ १६

वीर्यशुल्केति भगव ! न्नददामि सुतामहम् ।
ततस्सर्वे नृपतय स्समेत्य मुनिपुङ्गव ! ॥ १७

मिथिला मभ्युपागम्य वीर्यजिज्ञासवस्तदा ।
तेषां जिज्ञासमानानां वीर्यं धनुरुपाहृतम् ॥ १८

नशेकु र्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा ।
तेषां वीर्यवतां वीर्यं मल्पं ज्ञात्वा महामुने ॥ १९

प्रत्याख्याता नृपतयस्तं निबोध तपोधन ! ।
ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुङ्गव ! ॥ २०

न्यरुन्धन्मिथिलां सर्वे वीर्यसंदेहमागताः ।
आत्मान मवधूतं ते विज्ञाय नृपपुङ्गवाः ॥ २१

रोषेण महताऽऽविष्टाः पीडयन्मिथिलां पुरीम् ।
तत स्संवत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः ॥ २२

साधनानि मुनिश्रेष्ठ ! ततोऽहं भृशदुःखितः ।
ततो देवगणा न्सर्वां स्तपसाऽहं प्रसादये ॥ २३

ददुश्च परमप्रीता श्चतुरङ्गबलं सुराः ।
ततोभग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः ॥ २४

अवीर्या वीर्यसंदिग्धास्सामात्याः पापकर्मणः ।
तदेतन्मुनिशार्दूल ! धनुः परमभास्वरम् ॥ २५

रामलक्ष्मणयो श्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत! ।
यद्यस्य धनुषो रामः! कुर्यादारोपणं मुने ॥ २६
सुता मयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथे रहम् ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे षट्षष्टितमस्सर्गः ॥

॥ सप्तषष्टितमस्सर्गः ॥

जनकस्य वच श्शुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
"धनुर्दर्शय रामाय" इतिहोवाच पार्थिवम् ॥ १
तत स्स राजा जनक स्सचिवान्व्यादिदेश ह ।
"धनु रानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यविभूषितम्" ॥ २
जनकेन समादिष्टास्सचिवाः प्राविशन्पुरीम् ।
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया ॥ ३
नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानांमहात्मनाम् ।
मंजूषामष्टचक्रांतांसमूहुस्ते कथंचन ॥ ४
ता मादाय तु मंजूषा मायसीं यत्रतद्धनुः ।
सुरोपमं ते जनक मूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ॥ ५
"इदं धनुर्वरं राजन्! पूजितं सर्वराजभिः ।
मिथिलाधिप! राजेन्द्र! दर्शनीयं यदिच्छसि ॥" ६
तेषां नृपो वचश्श्रुत्वा कृताञ्जलि रभाषत ।
विश्वामित्रं महात्मानं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७
"इदं धनुर्वरं ब्रह्मन्! जनकै रभिपूजितम् ।
राजभि श्च महावीर्यै रशक्तैः पूरितं पुरा ॥

नैतत्सुरगणा स्सर्वे नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवरा स्सकिन्नरमहोरगाः ॥ ९

क गतिर्मानुषाणां तु धनुषोऽस्यप्रपूरणे ।
आरोपणे समायोगे वेपने तोलनेऽपि वा ॥ १०

तदेतद्धनुषां श्रेष्ठ मानीतं मुनिपुङ्गव ! ।
दर्शयैतन्महाभाग ! अनयो राजपुत्रयोः ॥" ११

विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
"वत्स ! राम धनुः पश्य" इति राघव मब्रवीत् ॥ १२

ब्रह्मर्षे र्वचना द्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः ।
मंजूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥ १३

"इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् ! संस्पृशामीह पाणिना ।
यत्नवां श्च भविष्यामि तोलने पूरणेऽपि वा ॥" १४

"बाढ"मित्येव तं राजामुनिश्च समभाषत ।
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥ १५

पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः ।
[आरोपयत्स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः ॥] १६

आरोपयित्वा धर्मात्मा पूरयामास तद्धनुः ।
तद्बभंज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥ १७

तस्य शब्दो महानासी न्निर्घातसमनिस्वनः ।
भूमिकम्पश्च सुमहान्पर्वतस्येवदीर्यतः ॥ १८

निपेतु श्च नरास्सर्वे तेन शब्देन मोहिताः ।
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥ १९

प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिं राजा विगतसाध्वसः ।
उवाच प्राञ्जलि र्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुङ्गवम् ॥ २०
"भगव! न्दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः ।
अत्यद्भुत मचिन्त्यं च न तर्कितमिदं मया ॥ २१
जनकानां कुले कीर्तिं माहरिष्यति मे सुता ।
सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥ २२
मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक! ।
सीता प्राणै र्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ २३
भवतोऽनुमते ब्रह्मन्शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः ।
मम कौशिक! भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ॥ २४
राजानं प्रश्रितै र्वाक्यै रानयन्तु पुरं मम ।
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः ॥ २५
मुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ कथयन्तु नृपाय वै ।
प्रीयमाणं तु राजान मानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥" २६
कौशिक श्च "तथे"त्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः ।
अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् ॥ २७
यथावृत्तं समाख्यातु मानेतुं च नृपं तदा ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्तषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ अष्टषष्टितमस्सर्गः ॥

जनकेन समादिष्टादूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
त्रिरात्र मुषिता मार्गे तेऽयोध्यां प्राविशन्पुरीम् ॥ १

[राज्ञो भवन मासाद्य द्वारस्थानिद मब्रुवन् ।
"शीघ्रं निवेद्यतां राज्ञे दूतान्नो जनकस्य च ॥" २
इत्युक्तास्ते द्वारपालास्ते राघवाय न्यवेदयन् ।]
ते राजवचना द्दूता राजवेश्म प्रवेशिताः ॥ ३
ददृशु र्दैवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् ।
बद्धाञ्जलिपुटा स्सर्वे दूता विगतसाध्वसाः ॥ ४
राजानं प्रयता वाक्य मब्रुवन्मधुराक्षरम् ।
"मैथिलो जनको राजा साग्निहोत्रपुरस्कृतम् ॥ ५
कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् ।
मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंयुक्तया गिरा ॥ ६
जनकस्त्वां महातेजः पृच्छते स पुरस्सरम् ।
पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ॥ ७
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ।
पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ॥ ८
राजान श्च कृतामर्षा निर्वीर्या विमुखीकृताः ।
सेयं मम सुता राजन्विश्वामित्रपुरस्सरैः ॥ ९
यदृच्छयाऽऽगतै र्वीरै र्निर्जिता तव पुत्रकैः ।
तच्च राजन्! धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ॥ १०
रामेण हि महाराज! महत्यां जनसंसदि ।
अस्मै देया मयासीता वीर्यशुल्का महात्मने ॥ ११
प्रतिज्ञां कर्तु मिच्छामि तदनुज्ञातु मर्हसि ।
सोपाध्यायो महाराज! पुरोहितपुरस्सरः ॥ १२

शीघ्र मागच्छ भद्रंते द्रष्टु मर्हसि राघवौ ।
प्रीतिं च मम राजेन्द्र निर्वर्तयितु मर्हसि ॥ १३
पुत्रयो रुभयोरेव प्रीतिं त्व मपि लप्स्यसे ।
" एवं विदेहाधिपति र्मधुरं वाक्यमब्रवीत् ॥ १४
विश्वामित्राभ्यनुज्ञात इशतानन्दमते स्थितः ।"
[इत्युक्त्वा विरता दूताराजगौरवशङ्किताः ॥] १५
दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणोऽन्यां श्च सोऽब्रवीत् ॥ १६
" गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्धनः ।
लक्ष्मणेन सहभ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥ १७
दृष्टवीर्य स्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना ।
सम्प्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तु मिच्छति ॥ १८
यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः ।
पुरीं गच्छामहे शीघ्रं माभूत्कालस्य पर्ययः ॥" १९
मन्त्रिणो " बाढ "मित्याहु स्सहसर्वै र्महर्षिभिः ।
सुप्रीत श्चाब्रवी द्राजा " श्वोयात्रे "ति समन्त्रिणः ॥ २०
मन्त्रिण स्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः ।
ऊषुस्ते मुदितास्सर्वे गुणै स्सर्वै स्समन्विताः ॥ २१

इति श्रीमद्बालकाण्डे अष्टषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ एकोनसप्ततितमस्सर्गः ॥

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायस्सबान्धवः ।
राजा दशरथो हृष्टस्सुमन्त्र मिद मब्रवीत् ॥ १

"अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धन मादाय पुष्कलम् ।
व्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः ॥ २
चतुरङ्गं बलं चापि शीघ्रं निर्यातुसर्वशः ।
ममाज्ञासमकालं च यानयुग्यमनुत्तमम् ॥ ३
वसिष्ठो वामदेवश्चजाबालिरथकाश्यपः ।
मार्कण्डेयस्सुदीर्घायुर्ऋषिः कात्यायनस्तथा ॥ ४
एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे ।
यथा कालात्ययो नस्याद्गताहित्वरयन्तिमाम् ॥" ५
वचना च नरेन्द्रस्य सा सेना चतुरङ्गिणी ।
राजान मृषिभि स्सार्धं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ६
गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहानभ्युपेयिवान् ।
राजा तु जनक श्श्रीमान् श्रुत्वा पूजा मकल्पयत् ॥ ७
ततो राजान मासाद्य वृद्धं दशरथं नृपम् ।
जनको मुदितो राजा हर्षं च परमं ययौ ॥ ८
उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदाऽन्वितः ।
"स्वागतं ते महाराज! दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव! ॥ ९
पुत्रयो रुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ।
दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १०
सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठै र्देवै रिव शतक्रतुः ।
दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं कुलम् ॥ ११
राघवै स्सह सम्बन्धा द्वीर्यश्रेष्ठै र्महात्मभिः ।
श्वः प्रभाते नरेन्द्रेन्द्र! निर्वर्तयितु मर्हसि ॥ १२

यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ! विवाह मृषिसम्मतम्।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः ॥ १३
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम्।
"प्रतिग्रहो दातृवश इश्रुतमेतन्मया पुरा ॥ १४
यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ! तत्करिष्यामहेवयम्।"
धर्मिष्ठं च यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ॥ १५
श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मय मागतः
तत स्सर्वे मुनिगणाःपरस्परसमागमे ॥ १६
हर्षेण महता युक्तास्तां निशामवसन् सुखम्।
[अथरामो महातेजा लक्ष्मणेन समं ययौ ॥ १७
कौशिकं च पुरस्कृत्य पितुः पादावुपस्पृशत्।]
राजाच राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः ॥ १८
उवास परमप्रीतो जनकेन सुपूजितः।
जनकोऽपिमहातेजाः क्रियां धर्मेण तत्त्ववित् ॥ १९
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रि मुवास ह ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकोनसप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ सप्ततितमस्सर्गः ॥

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञ इशतानन्दं पुरोहितम् ॥ १
"भ्राता मम महातेजा यवीयानतिधार्मिकः।
'कुशध्वज' इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥ २

चार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीम् ।
साङ्काश्यां पुण्यसंकाशां विमान मिव पुष्पकम् ॥ ३
तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता समे मतः ।
प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥ ४
[एव मुक्ते तु वचने शतानन्दस्य सन्निधौ ।
आगताः केचिदव्यग्रा जनकस्तान्समादिशत् ॥] ५
शासनात्तु नरेन्द्रस्य प्रययु श्शीघ्रवाजिभिः ।
समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णु मिन्द्राज्ञया यथा ॥ ६
[साङ्काश्यां ते समागत्य ददृशुश्च कुशध्वजम् ।
न्यवेदयन्यथावृत्तं जनकस्य च चिन्तितम् ॥ ७
तद्वृत्तं नृपति श्श्रुत्वा दूतश्रेष्ठै र्महाबलैः ।]
आज्ञयाऽथ नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ॥ ८
स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम् ।
सोऽभिवाद्य शतानन्दं राजानं चापि धार्मिकम् ॥ ९
राजार्हं परमं दिव्यमासनं चाध्यरोहत ।
उपविष्टा वुभौ तौ तु भ्रातरा वतितेजसौ ॥ १०
प्रेषयामासतु वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम् ।
"गच्छ मन्त्रिपते! शीघ्र मैक्ष्वाकुमभितप्रभम् ॥ ११
आत्मजै स्सहदुर्धर्ष मानयस्व समन्त्रिणम् ।"
औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् ॥ १२
ददर्श शिरसा चैन मभिवाद्येद मब्रवीत् ।
"अयोध्याधिपते! वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ॥ १३

स त्वां द्रष्टुं व्यवसित स्सोपाध्याय पुरोहितम् ।"
मन्त्रिश्रेष्ठवचश्श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा ॥ १४
सबन्धुरगमत्तत्र जनको यत्र वर्तते ।
स राजा मन्त्रिसहित स्सोपाध्यायस्सबान्धवः ॥ १५
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेह मिदमब्रवीत् ।
"विदितं ते महाराज! इक्ष्वाकुकुलदैवतम् ॥ १६
वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवा नृषिः ।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञात स्सह सर्वैर्महर्षिभिः ॥ १७
एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् ।"
एव मुक्त्वा नरश्रेष्ठे राज्ञां मध्ये महात्मनाम् ॥ १८
तूष्णींभूते दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोधसम् ॥ १९
अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।
तस्मान्मरीचि स्संजज्ञे मरीचेः काश्यपस्सुतः ॥ २०
विवस्वान्काश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वत स्स्मृतः ।
मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकु स्तु मनो स्सुतः ॥ २१
तमिक्ष्वाकु मयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ।
इक्ष्वाको स्तु सुतश्श्रीमान्कुक्षिरित्येव विश्रुतः ॥ २२
कुक्षे रथात्मज श्श्रीमान्विकुक्षिरुदपद्यत ।
विकुक्षे स्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान् ॥ २३
बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् ।
अनरण्या त्पृथुर्जज्ञे त्रिशङ्कु स्तु पृथोस्सुतः ॥ २४

त्रिशङ्को रभवत्पुत्रो दुंदुमारो महायशाः ।
दुंदुमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः ॥ २५
युवनाश्वसुतस्त्वासी न्मान्धाता पृथिवीपतिः ।
मान्धातुस्तु सुतश्श्रीमान्सुसन्धि रुदपद्यत ॥ २६
सुसन्धे रपिपुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ।
यशस्वी ध्रुवसन्धे स्तु भरतो नाम नामतः ॥ २७
भरतात्तु महातेजा असितो नाम जातवान् ।
यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः ॥ २८
हैहया स्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशिबिन्दवः ।
तांस्तु स प्रतियुद्ध्यन्वै युद्धे राजा प्रवासितः ॥ २९
हिमवन्त मुपागम्य भृगुप्रस्रवणेऽवसत् ।
असितोऽल्पबलोराजा मन्त्रिभि स्सहित स्तदा ॥ ३०
द्वेचास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतु रितिश्रुतम् ।
एका गर्भविनाशाय सपत्नचै सगरन्ददौ ॥ ३१
तत श्शैलवरं रम्यं बभूवाभिरतो मुनिः ।
भार्गवच्यवनो नाम हिमवन्त मुपाश्रितः ॥ ३२
तत्रैकातु महाभागा भार्गवं देववर्चसम् ।
ववन्दे पद्मपत्राक्षी कांक्षन्ती सुतमात्मनः ॥ ३३
त मृषिं साऽभ्युपागम्य काळिन्दी चाभ्यवादयत्
सतामभ्यवदद्विप्रः पुत्रेप्सुं पुत्रजन्मनि ॥ ३४
"तव कुक्षौ महाभागे ! सुपुत्र स्सुमहाबलः ।
महावीर्यो महातेजा अचिरात्संजनिष्यति ॥ ३५

गरेण सहित श्श्रीमान्माशुचः कमलेक्षणे ।"
[एव मुक्ता महातेजा असिते स्वर्गते सति ॥ ३६
विधाय चेतो नृपतौ विद्युल्लेखेव सुप्रभा ।]
च्यवनं तु नमस्कृत्य राजपुत्री पतिव्रता ॥ ३७
पतिशोकातुरा तस्मात्पुत्रं देवी व्यजायत ।
सपत्न्यातु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया ॥ ३८
सह तेन गरेणैव जात स्स सगरोऽभवत् ।
सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान् ॥ ३९
दिलीपोंऽशुमतः पुत्रोदिलीपस्य भगीरथः ।
भगीरथा त्ककुत्स्थश्च ककुत्स्थस्य रघुस्सुतः ॥ ४०
रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ।
कल्माषपादो ह्यभवत्तस्मा ज्जातस्तु शंखणः ॥ ४१
सुदर्शन श्शंखणस्य चाग्निवर्ण स्सुदर्शनात् ।
शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरु स्सुतः ॥ ४२
मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासी दम्बरीषः प्रशुश्रुकात् ।
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः पृथिवीपतिः ॥ ४३
नहुषस्य ययाति स्तु नाभागस्तु ययातिजः ।
नाभागस्य बभूवाजश्चाजादशरथोऽभवत् ॥ ४४
अस्मादशरथाज्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
आदिवंशविशुद्धानां राज्ञां परमधर्मिणाम् ॥ ४५

इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम् ।
रामलक्ष्मणयो रर्थे त्वत्सुते वरये नृप ! ॥ ४६
सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ ! सदृश्यौ दातु मर्हसि ॥

इति श्रीमद्बालकाण्डे सप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ एकसप्ततितमस्सर्गः ॥

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
"श्रोतु मर्हसि भद्रंते कुलं नः परिकीर्तितम् ॥ १
प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः ।
वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामुने ॥ २
राजाऽभूत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतस्स्वेन कर्मणा ।
निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्ववतां वरः ॥ ३
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम मिथिला येन निर्मिता ।
प्रथमो जनको नाम जनकादप्युदावसुः ॥ ४
उदावसो स्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः ।
नान्दवधनपुत्रस्तु सुकेतु र्नाम नामतः ॥ ५
सुकेतो रपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः ।
देवरातस्य राजर्षे र्बृहद्रथ इतिस्मृतः ॥ ६
बृहद्रथस्य शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान् ।
महावीरस्य धृतिमान्सुधृति स्सत्यविक्रमः ॥ ७
सुधृते रपि धर्मात्मा दृष्टकेतु स्सुधार्मिकः ।
दृष्टकेतो स्तु राजर्षे र्हर्यश्व इति विश्रुतः ॥ ८

हर्यश्वस्य मरुःपुत्रो मरोःपुत्रः प्रतिन्धकः ।
प्रतिन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथ स्मृतः ॥ ९
पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इतिस्मृतः ।
देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महीध्रकः ॥ १०
महीध्रकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः ।
कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारोमा व्यजायत ॥ ११
महारोम्ण स्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत ।
स्वर्णरोम्ण स्तु राजर्षि र्ह्रस्वरोमा व्यजायत ॥ १२
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
ज्येष्ठोऽहं मनुजो भ्राता मम वीरः कुशध्वजः ॥ १३
मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सोऽभिषिच्य नराधिपः ।
कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः ॥ १४
वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहम् ।
भ्रातरं देवसंकाशं स्नेहात्पश्यन्कुशध्वजम् ॥ १५
कस्य चित्त्वथ कालस्य साङ्काश्यादगमत्पुरात् ।
सुधन्वा वीर्यवान्राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६
स च मे प्रेषयामास "शैवं धनु रनुत्तमम् ।
सीता कन्या च पद्माक्षी मह्यं वैदीयता "मिति ॥ १७
तस्याऽप्रदानाद्द्विर्षे युद्धमासीन्मया सह ।
स हतोऽभिमुखो राजा सुधन्वा तु मयारणे ॥ १८
निहत्य तं मुनिश्रेष्ठ ! सुधन्वानं नराधिपम् ।
साङ्काश्ये भ्रातरं वीरमभ्यषिञ्चं कुशध्वजम् ॥ १९

कनीयानेष मे भ्राताऽहं ज्येष्ठो महामुने! ।
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुङ्गव! ॥ २०
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिळां लक्ष्मणाय च ।
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ २१
द्वितीया मूर्मिळां चैव त्रिर्ददामि न संशयः ।
[ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते रघुनन्दन! ॥] २२
रामलक्ष्मणयो राजन्! गोदानं कारयस्व ह ।
पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३
मघाह्यद्य महाबाहो! तृतीये दिवसे प्रभो ।
फल्गुन्या मुत्तरे राजं! स्तस्मिन्वैवाहिकं कुरु ॥ २४
रामलक्ष्मणयो राजन्! दानं कार्यं सुखोदयम् ।

इति श्रीमद्बालकाण्डे एकसप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ द्विसप्ततितमस्सर्गः ॥

तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः ।
उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥ १
"अचिन्त्यान्यप्रमेयानि कुलानि नरपुङ्गव! ।
इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥ २
सदृशो धर्मसम्बन्ध स्सदृशो रूपसम्पदा ।
रामलक्ष्मणयो राजन्! सीता चोर्मिळया सह ॥ ३
वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ! श्रूयतां वचनं मम ।
भ्राता यवीयान्धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ॥ ४

अस्य धर्मात्मनो राजन्! रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
सुताद्वयं नरश्रेष्ठ! पत्नयर्थं वरयामहे ॥ ५
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।
वरयामस्सुते राजन्! तयोरर्थे महात्मनोः ॥ ६
पुत्रादशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः ।
लोकपालोपमास्सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥ ७
उभयोरपि राजेन्द्र! सम्बन्धेनानुबध्यताम् ।
इक्ष्वाकूणां कुलं चाद्र्यं भवतः पुण्यकर्मणः ॥" ८
विश्वामित्रवचश्श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुङ्गवौ ॥ ९
"कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां नो मुनिपुङ्गवौ ।
सदृशं कुलसम्बन्धं यदाज्ञापयथ स्वयम् ॥ १०
एवं भवतु भद्रंवः कुशध्वजसुते इमे ।
पत्नयौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ ११
एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने! ।
पाणीन् गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥ १२
उत्तरे दिवसे ब्रह्मन्! फल्गुनीभ्यां मनीषिणः ।
वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः ॥" १३
एव मुक्त्वा वचस्सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्य मब्रवीत् ॥ १४
"परोधर्मः कृतो मह्यं शिष्योऽस्मि भवतो स्सदा ।
इमान्यासनमुख्यानि आसातां पुनिपुङ्गवौ! ॥ १५

यथा दशरथस्येयं तथाऽयोध्या पुरी मम ।
प्रभुत्वे नास्ति संदेहो यथार्हं कर्तुमर्हथ ॥" १६
तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः ।।
राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १७
"युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ ।
ऋषयो राजसङ्घाश्च भवद्भ्या मभिपूजिताः ॥ १८
स्वस्तिप्राप्नुहि भद्रंते गमिष्यामि स्वमालयम् ।
श्राद्धकर्माणि सर्वाणि विधास्यामी "ति चाब्रवीत् ॥ १९
तमापृष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथ स्तदा ।
मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः ॥ २०
स गत्वानिलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
प्रभाते काल्यं मुत्थाय चक्रे गोदान मुत्तमम् ॥ २१
गवां शतसहस्राणि ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः ।
एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः ॥ २२
सुवर्णशृङ्गास्सम्पन्ना स्सवत्साः कांस्यदोहनाः ।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥ २३
वित्तमन्यच्च सुबहु द्विजेभ्यो रघुनन्दनः ।
ददौ गोदान मुद्दिश्य पुत्राणां पुत्रवत्सलः ॥ २४
स सुतैः कृतगोदानै र्वृत स्तु नृपति स्तदा ।
लोकपालै रिवाभाति वृत स्सौम्यः प्रजापतिः ॥ २५

इति श्रीमद्बालकाण्डे द्विसप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ त्रिसप्ततितमस्सर्गः ॥

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदान मुत्तमम् ।
तस्मिंस्तु दिवसे शूरो युधाजित्समुपेयिवान् ॥ १

पुत्रः केकयराजस्य साक्षा द्भरतमातुलः ।
दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजान मिदमब्रवीत् ॥ २

" केकयाधिपती राजा स्नेहात्कुशलमब्रवीत् ।
येषां कुशलकामोऽसि तेषां सम्प्रत्यनामयम् ॥ ३

स्वस्रीयं मम राजेन्द्र ! द्रष्टुकामो महीपतिः ।
तदर्थ मुपयातोऽह मयोध्यां रघुनन्दन ! ॥ ४

श्रुत्वा त्वह मयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान् ।
मिथिला मुपयातां स्तु त्वया सह महीपते ! ॥ ५

त्वरया ह्युपयातोऽहं द्रष्टुकाम स्स्वसुस्सुतम् ।"
अथ राजा दशरथः प्रियातिथि मुपस्थितम् ॥ ६

दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजार्हं समपूजयत् ।
तत स्तां मुषितो रात्रिं सहपुत्रै र्महात्मभिः ॥ ७

प्रभाते पुनरुत्थाय कृत्वा कर्माणि कर्मवित् ।
ऋषीं स्तदा पुरस्कृत्य यज्ञवाट मुपागमत् ॥ ८

युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः ।
भ्रातृभि स्सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गळः ॥ ९

वसिष्ठं पुरतः कृत्वा महर्षीनपरानपि ।
[पितु स्समीप माश्रित्य तस्थौ भ्रातृभि रावृतः ॥] १०

वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ।
"राजा दशरथो राजन्! कृतकौतुकमङ्गलैः ॥ ११
पुत्रै र्नरवरश्रेष्ठ! दातार मभिकांक्षते ।
दातृप्रतिगृहीतृभ्यां सर्वार्थाः प्रभवन्तिहि ॥ १२
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम् ।"
इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १३
प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ।
"कस्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञा सम्प्रतीक्ष्यते ॥ १४
स्वगृहेको विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव ।
कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः ॥ १५
मम कन्या मुनिश्रेष्ठ! दीप्तावह्नेरिवार्चिषः ।
सज्जोऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः ॥ १६
अविघ्नं क्रियतां सर्वं किमर्थं प्रविलम्ब्यते ।" म्यते
तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथ स्तदा ॥ १७
प्रवेशयामास सुतान्सर्वानृषिगणानपि ।
ततो राजा विदेहानां वसिष्ठ मिदमब्रवीत् ॥ १८
"कारयस्व ऋषे! सर्वं मृषिभि स्सहधार्मिक! ।
रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं विभो! ॥" १९
"तथे"त्युक्त्वा तु जनकं वसिष्ठो भगवानृषिः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम् ॥ २०
प्रधामध्ये तु विधिव द्वेदिं कृत्वा महातपाः ।
अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्पै स्समन्ततः ॥ २१

सुवर्णपालिकाभि श्च छिद्रकुम्भै श्च साङ्कुरैः ।
अङ्कुराढ्यै श्शरावै श्च धूपपात्रै स्सधूपकैः ॥ २२
शंखपात्रै स्स्रुवै स्स्रुग्भिः पात्रै रर्घ्याभिपूरितैः ।
लाजपूर्णै श्च पात्रीभि रक्षतै रभिसंस्कृतैः ॥ २३
दर्भै स्समैस्समास्तीर्य विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ।
अग्निमादाय वेद्यां तु विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ॥ २४
जुहावाग्नौ महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ।

॥ श्रीसीतापाणिग्रहणम् ॥

तत स्सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम् ॥ २५
समक्षमग्ने स्संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ।
अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम् ॥ २६
"इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ।
प्रतीच्छ चैनां भद्रंते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ २७
पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ।"
इत्युक्त्वा प्राक्षिप द्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा ॥ २८
"साधु साध्वि" ति देवानामृषीणां वदतां तदा ।
देवदुन्दुभिनिर्घोषः पुष्पवर्षो महानभूत् ॥ २९
एवं दत्त्वा तदा सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ।
अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुतः ॥ ३०
"लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिळा मुद्यतां मया ।
प्रतीच्छपाणिं गृह्णीष्व माभूत्कालस्य पर्ययः ॥" ३१

तमेव मुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत ।
"गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन!" ॥ ३२
शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीज्जनकेश्वरः ।
"श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ ३३
सर्वे भवन्त स्सौम्या श्च सर्वे सुचरितव्रताः ।
पत्नीभि स्सन्तु काकुत्स्था! माभूत्कालस्य पर्ययः ॥" ३४
जनकस्य वचश्श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ।
चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्ठस्य मतेस्थिताः ॥ ३५
अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य वेदिं राजान मेव च ।
ऋषीं श्चैव महात्मान स्सभार्या रघुसत्तमाः ॥ ३६
यथोक्तेन तदा चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ।
[काकुत्स्थैस्तु गृहीतेषु ललितेषु च पाणिषु ॥] ३७
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरिक्षात्सुभास्वरा ।
दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ ३८
ननृतु श्चाप्सरस्सङ्घा गन्धर्वा श्च जगुः कलम् ।
विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुत मदृश्यत ॥ ३९
ईदृशे वर्तमानेतु तूर्योद्घुष्टनिनादिते ।
त्रि रग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः ॥ ४०
अथोपकार्यां जग्मुस्ते सभार्या रघुनन्दनाः ।
राजाऽप्यनुययौ पश्यन् सर्षिसङ्घ स्सबान्धवः ॥ ४१

इति श्रीमद्बालकाण्डे त्रिसप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ चतुस्सप्ततितमस्सर्गः ॥

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ।
आपृष्ट्वातौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥ १

[आशीर्भिः पूरयित्वा च कुमारांश्च स राघवान्]।
विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम् ॥ २

आपृष्ट्वाथ जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् ।
गच्छन्तं तं तु राजान मन्वगच्छन्नराधिपः ॥ ३

अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु ।
गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥ ४

कम्बळानांच मुख्यानां क्षौमकोट्यम्बराणिच ।
हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलङ्कृतम् ॥ ५

ददौ कन्यापिता तासां दासीदास मनुत्तमम् ।।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्यच ॥ ६

ददौ परमसंहृष्टः कन्याधन मनुत्तमम् ।
दत्वा बहुधनं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ॥ ७

प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः ।
राजा प्ययोध्याधिपति स्सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ८

ऋषीन्सर्वा न्पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः ।
गच्छन्तं तं नरव्याघ्रं सर्षिसङ्घं सराघवम् ॥ ९

घोरास्सपक्षिणो वाचो व्याहरन्ति ततस्ततः ।
भौमाश्चैव मृगा स्सर्वे गच्छन्ति स्मप्रदक्षिणम् ॥ १०

तान् दृष्ट्वा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत ।
"असौम्याः पक्षिणो घोरामृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ॥ ११
किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति" ।
राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महानृषिः ॥ १२
उवाच मधुरां वाणीं "श्रयता मस्य यत्फलम् ।
उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाच्च्युतम् ॥ १३
मृगाः प्रशमयन्त्येते सन्तापस्त्यज्यता मयम् ।"
तेषां संवदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूवह ॥ १४
कम्पयन्पृथिवीं सर्वां पातयंश्च द्रुमा न्शुभान् ।
तमसा संवृत स्सूर्य स्सर्वा न प्रबभुर्दिशः ॥ १५
भस्मनाचावृतं सर्वं सम्मूढ मिव तद्बलम् ।
वसिष्ठश्चर्षयश्चान्ये राजा च समुतस्तदा ॥ १६
ससंज्ञा इव तत्रासन्सर्व मन्य द्विचेतनम् ।
तस्मिं स्तमसि घोरेतु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ॥ १७
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् ।
भार्गवं जामदग्न्यं तं राजा राजविमर्दिनम् ॥ १८
कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुस्सहम् ।
ज्वलंतमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ १९
स्कन्धे चासज्य परशुंधनुर्विद्युद्गणोपमम् ।
प्रगृह्य शरमुख्यं च त्रिपुरघ्नं यथा शिवम् ॥ २०
तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्त मिव पावकम् ।
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ॥ २१

सङ्गता मुनय स्सर्वे संजजल्पुरथो मिथः ।
"कचित्पितृवधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ? ॥ २२
पूर्वं क्षत्त्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः ।
क्षत्त्रस्योत्सादनं भूयो नखल्वस्य चिकीर्षितम्" ॥ २३
एवमुक्त्वाऽर्घ्य मादाय भार्गवं भीमदर्शनम् ।
ऋषयो "रामराम"ति वचो मधुरमब्रुवन् ॥ २४
प्रतिगृह्यतु तां पूजा मृषिदत्तां प्रतापवान् ।
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ॥ २५

इति श्रीमद्बालकाण्डे चतुस्सप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ पञ्चसप्ततितमस्सर्गः ॥

"राम ! दाशरथे राम ! वीर्यंते श्रूयतेऽद्भुतम् ।
धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम् ॥ १
तदद्भुत मचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्त्वया ।
तच्छ्रुत्वाऽह मनुप्राप्तो धनुर्गृह्य परं शुभम् ॥ २
तदिदं घोरसङ्काशं जामदग्न्यं महद्धनुः ।
पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च ॥ ३
तदहंते बलं दृष्ट्वा दनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
द्वंद्वयुद्धं प्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्यस्य राघव ! ॥" ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथ स्तदा ।
विषण्णवदनो दीनः प्राञ्जलि र्वाक्य मब्रवीत् ॥ ५

"क्षत्तरोषात्प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महायशाः ।
बालानां मम पुत्राणा मभयं दातु मर्हसि ॥ ६
भार्गवाणां कुले जात! स्स्वाध्यायव्रतशालिनाम् ।
सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं निक्षिप्तवानसि ॥ ७
सत्वं धर्मपरो भूत्वा काश्यपाय वसुन्धराम् ।
दत्वा वन मुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥ ८
मम सर्वविनाशाय सम्प्राप्तस्त्वं महामुने! ।
न चैकस्मिन्हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥" ९
ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
अनादृत्यैव तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत ॥ १०
"इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिविश्रुते ।
दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ॥ ११
अतिसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे ।
त्रिपुरघ्नं नरश्रेष्ठ! भग्नं काकुत्स्थ! यत्त्वया ॥ १२
[इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः ।]
तदिदं वैष्णवं राम! धनुः परमभास्वरम् ॥ १३
समानसारं काकुत्स्थ! रौद्रेण धनुषाऽत्त्विदम् ।
तदा तु देवतास्सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहम् ॥ १४
शितिकंठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया ।
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः ॥ १५
विरोधं जनयामास तयो स्सत्यवतांवरः ।
विरोधेच महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ॥ १६

शितिकंठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः ।
तदा तु जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् ॥ १७
हुंकारेण महादेव स्तम्भितोऽथ त्रिलोचनः ।
देवै स्तदा समागम्य सर्षिसंघै स्सचारणैः ॥ १८
याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतु स्तौ सुरोत्तमौ ।
जृम्भितं तद्धनु र्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः ॥ १९
अधिकं मेनिरे विष्णुं देवा स्सर्षिगणा स्तदा ।
धनू रुद्रस्तु संक्रुद्धो विदेहेषु महायशाः ॥ २०
देवरातस्य राजर्षे र्ददौ हस्ते स सायकम् ।
इदं तु वैष्णवं राम! धनुः परपुरञ्जयम् ॥ २१
ऋचीके भार्गवे प्रादा द्विष्णुस्सन्न्यासमुत्तमम् ।
ऋचीक स्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः ॥ २२
पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः ।
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते ॥ २३
अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतां बुद्धि माश्रितः ।
वधमप्रतिरूपं तु पितु श्श्रुत्वा सुदारुणम् ॥ २४
क्षत्रमुत्सादयन्रोषा ज्जातंजातमनेकशः । .
पृथिवीं चाखिलां प्राप्य काश्यपाय महात्मने ॥ २५
यज्ञस्यान्ते तदा राम! दक्षिणां पुण्यकर्मणे ।
दत्वा महेन्द्रनिलय स्तपोबलसमन्वितः ॥ २६
[स्थितोऽस्मि तस्मिंस्तप्यन्वै सुसुखं सुरसेविते ।
अद्यतूत्तमवीर्येण त्वया राम! महाबल! ॥] २७

श्रुतवान्धनुषोभेदं विस्मितानां नभस्थले ।
भाषतां देवसङ्घानां ततोऽहं द्रुतमागतः ॥ २८
तदिदं वैष्णवं राम! पितृपैतामहं महत् ।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम् ॥ २९
योजयस्व धनुश्रेष्ठे शरं परपुरञ्जयम् ।
यदि शक्तोषि काकुत्स्थ द्वंद्वं दास्यामि ते ततः ॥" ३०

इति श्रीमद्बालकाण्डे पञ्चसप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ षट्सप्ततितमस्सर्गः ॥

श्रुत्वा तज्जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथि स्तदा ।
गौरवाद्यान्वितकथः पितू राममथाब्रवीत् ॥ १
"श्रुतवानस्मियत्कर्म कृतवानसि भार्गव! ।
अनुरुध्यामहे ब्रह्मन्! पितुरानृण्यमाश्रितः ॥ २
वीर्यहीन मिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव! ।
अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥"
इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य शरासनम् ।
शरं च प्रतिजग्राह हस्ताल्लघुपराक्रमः ॥
आरोप्य स धनू रामश्शरं सज्यं चकार ह ।
जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोऽब्रवी द्वचः ॥ ५
"ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ।
तस्माच्छक्तोन ते राम! मोक्तुं प्राणहरं शरम् ॥

इमां पादगतिं राम! तपोबलसमार्जितान्।
लोका नप्रतिमान्वाते हनिष्यामि यदीच्छसि ॥ ७
न ह्ययं वैष्णवो दिव्यश्शरः परपुरञ्जयः।
मोघः पतति वीर्येण परदर्पविनाशनः ॥" ८
वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणा स्सुराः।
पितामहं पुरस्कृत्य समेता स्तत्र सङ्गशः ॥ ९
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धचारणकिन्नराः।
यक्षराक्षसनागाश्च तद्रूष्टुं महदद्भुतम् ॥ १०
जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे।
निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥ ११
तेजोभिहतवीर्यत्वा जामदग्न्यो जडीकृतः।
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥ १२
"काश्यपाय मया दत्ता यदा पूर्वं वसुन्धरा।
"विषये मे न वस्तव्य"मिति मां काश्यपोऽब्रवीत् ॥ १३
सोऽहं गुरुवचः कुर्वन्पृथिव्यां न वसे निशाम्।
कृता प्रतिज्ञा काकुत्स्थ! कृताभूः काश्यपस्य हि ॥ १४
तदिमां त्वं गतिं वीर! हन्तुं नार्हसि राघव!।
मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ १५
लोका स्त्वप्रतिमा राम! निर्जिता स्तपसा मया।
जहि तान्शरमुख्येन माभूत्कालस्य पर्ययः ॥ १६
अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वरम्।
धनुषोऽस्य परामर्शा त्स्वस्ति तेऽस्तु परन्तप! ॥ १७

एते सुरगणा स्सर्वे निरीक्षन्ते समागताः ।
त्वा मप्रतिमकर्माण मप्रतिद्वंद्व माहवे ॥ १८
न चेयं मम काकुत्स्थ! व्रीडा भवितु मर्हति ।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥ १९
शर मप्रतिमं राम! मोक्तु मर्हसि सुव्रत! ।
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥" २०
तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान् ।
रामो दाशरथि श्श्रीमां श्चिक्षेप शरमुत्तमम् ॥ २१
सहता न्दृश्य रामेण स्वान्लोकान् तपसाऽऽर्जितान् ।
जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २२
ततो वितिमिरा स्सर्वा दिशश्चोपदिश स्तदा ।
सुरा स्सर्षिगणा रामं प्रशशंसु रुदायुधम् ॥ २३
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यः प्रशस्य च ।
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा जगामात्मगतिं प्रभुः ॥ २४

इति श्रीमद्बालकाण्डे षट्सप्ततितमस्सर्गः ॥

॥ सप्तसप्ततितमस्सर्गः ॥

गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथि र्धनुः ।
वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते स सायकम् ॥ १
अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखानृषीन् ।
पितरं विह्वलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः २

"जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी ।
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता" ॥ ३
[संदिशस्व महाराज! सेनां त्वच्छासने स्थिताम् ।
शासनं कांक्षते सेनाचातकाळिर्जलं यथा ॥] ४
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथ स्सुतम् ।
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय राघवम् ॥ ५
"गतो राम" इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः ।
पुनर्जातं तदा मेने पुत्र मात्मान मेव च ॥ ६
चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् ।
पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्घुष्टनिनादिताम् ॥ ७
सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ।
राजप्रवेशसुमुखैः पौरै र्मङ्गळवादिभिः ॥ ८
सम्पूर्णां प्राविश द्राजा जनौघैस्समलङ्कृताम् ।
पौरैः प्रत्युद्गतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ॥ ९
पुत्रै रनुगत श्श्रीमान् श्रीमद्भिश्च महायशाः ।
प्रविवेश गृहं राजा हिमवत्सदृशं पुनः ॥ १०
ननन्द सजनो राजा गृहे कामैस्सुपूजितः ।
कौसल्या च सुमित्राच कैकेयीच सुमध्यमाः ॥ ११
वधूप्रतिग्रहे युक्तायाश्चान्या राजयोषितः ।
तत स्सीतां महाभागा मूर्मिळां च यशस्विनीम् ॥ १२
कुशध्वज सुते चोभे जगृहुर्नृपपत्नयः ।
मङ्गळालापनैश्चैव शोभिताः क्षौमवाससः ॥ १३

देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् ।
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुता स्तदा ॥ १४
[स्वं स्वं गृह मथास्माद्य कुबेरभवनोपमम् ।
गोभिर्धनैश्चधान्यैश्च तर्पयित्वा द्विजोत्तमान् ॥] १५
रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिस्सहिता रहः ।
कुमाराश्च महात्मानो वीर्येणाप्रतिमाभुवि ॥ १६
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधना स्ससुहृज्जनाः ।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः ॥ १७
[काले कालेतु नीतिज्ञा स्तोषयन्तो गुरुं गुणैः ।]
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा दशरथ स्सुतम् ॥ १८
भरतं कैकयी पुत्र मब्रवी द्रघुनन्दनः ।
"अयं केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ! ॥ १९
त्वां नेतु मागतो वीर ! युधाजिन्मातुलस्तव ।"
प्रार्थितस्तेन धर्मज्ञ ! मिथिलाया महं तथा ॥ २०
ऋषिमध्येतु तस्य त्वं प्रीतिं कर्तु मिहार्हसि ।
श्रुत्वा दशरथस्यै तद्भरतः केकयीसुतः ॥ २१
[अभिवाद्य गुरुं रामं परिष्वज्य च लक्ष्मणम् ।]
गमनायाभिचक्राम शत्रु स्तदा ॥ २२
आपृच्छ्य पितरं शूरो रामं चाक्लिष्टकारिणम्
मातृश्चापि नरश्रेष्ठ श्शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ २३
गते तु भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
पितरं शं पूजयामासतु स्तदा ॥ २४

पितु राज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः ।
चकार रामो धर्मात्मा प्रियाणि च हितानिच ॥ २५
मातृभ्यो मातृकार्याणि कृत्वा परमयन्त्रितः ।
गुरूणां गुरुकार्याणि काले कालेऽन्ववैक्षत ॥ २६
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तथा ।
रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ॥ २७
तेषामतियशालोके रामस्सत्यपराक्रमः ।
स्वयम्भूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ २८
रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून् ।
मनस्वी तद्गत स्तस्या नित्यं हृदिसमर्पितः ॥ २९
प्रियातु सीतारामस्य दाराः पितृकृता इति ।
गुणा द्रूपगुणाच्चापि प्रीति र्भूयो व्यवर्धत ॥ ३०
तस्या श्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ।
अन्तर्जातमपिव्यक्त माख्याति हृदयं हृदा ॥ ३१
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
देवताभिस्समा रूपे सीता श्रीरिवरूपिणी ३२
तया स राजर्षिसुतोऽभिरामया समेयिवानुत्तमराजकन्यया ।
अतीव रामश्शुशुभेऽतिकामया विभुश्श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥३३

इत्यार्षे श्रीरामायणे आदिकाव्ये
श्रीमद्वाल्मीकीये चतुर्विंशत्सहस्रिकायां संहितायां
बालकाण्डे सप्तसप्ततितमस्सर्गः ॥

Printed by V. Ramaswamy Sastrulu & Sons, at ' Vavilla ' Press, Madras.